

UNIVERSITAT DE GIRONA

GRAU EN LLENGUA I LITERATURA CATALANES

TREBALL DE FINAL DE GRAU

‘IN CROCIERA SULL’ADRIATICO’

JOSEP PLA I L’ESTIU DE 1938

(UNA REVISIÓ BIOGRÀFICA I PERIODÍSTICA)

DAVID PORTILLO DE BARRIO

JUNY 2018

TREBALL TUTORITZAT PEL DR. XAVIER PLA BARBERO

TAULA

A. INTRODUCCIÓ	2
1. EL ROBATORI DE LA CARTERA	5
1.1. LES MODESTES AVENTURES DE SARDENYA.....	5
1.2. L'EPISODI DEL ROBATORI	11
1.3. EVOLUCIÓ D'UN ARTICLE: «TIEMPO DE FEBRERO. LOS ALMENDROS»	13
1.4. DE CAMÍ A FIUME	15
1.4.1. Els articles sards i sicilians.....	18
1.4.2. <i>Paganini</i> o <i>Rossini</i> ?	20
2. PRIMERS CONTACTES AMB FIUME.....	23
2.1. PLA ES TROBA AMB BRUNET I SOLERVICENS	23
2.2. PERÒ NO AMB CAMBÓ	26
3. A ABBAZIA LA PLOMA NO S'ATURA.....	29
3.1. ELS ARTICLES FIUMANS I LA CRÍTICA.....	32
4. EL «CAS JOSEP GUIXÀ»	34
4.1. TRES CONCEPTES, TRES INTERROGANTS	34
4.2. <i>LA VEDETTA D'ITALIA</i>	36
4.2.1. Qui era el director l'any 1938?.....	37
4.3. LA FALSA TROBALLA	39
5. EN CREUER PER L'ADRIÀTIC.....	43
5.1. «IN CROCIERA SULL'ADRIATICO»	43
5.2. LES ESCALES DE LLEVANT	47
5.3. ELS ARTICLES ADRIÀTICS	52
6. MÉS ARTICLES EN ITALIÀ?	54
6.1. COL·LABORADOR DEL <i>CORRIERE DELLA SERA</i> ?.....	54
6.2. INDICIS INCERTS	56
6.3. COL·LABORADOR A <i>LA STAMPA DELLA SERA</i>	57
B. CONCLUSIONS	61
C. BIBLIOGRAFIA	63
C.1. OBRA LITERÀRIA I PERIODÍSTICA DE JOSEP PLA.....	63
C.2. BIBLIOGRAFIA SOBRE JOSEP PLA I SOBRE LITERATURA I PERIODISME CATALÀ DE LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX	64
C.3. BIBLIOGRAFIA GENERAL SOBRE FIUME	67
ANNEXOS.....	68

A. INTRODUCCIÓ

En un article recent publicat a *La Llança*, Josep Sala i Cullell feia una crida a la Càtedra Josep Pla de la Universitat de Girona, entre d'altres, a favor de la recuperació i publicació del corpus periodístic de Josep Pla.¹ En aquest mateix escrit, tot i reconèixer que es tractaria d'una empresa "titànica" el fet de localitzar articles en diversos diaris i revistes —ja siguin en llengua catalana o castellana—, no s'explica per què aquesta summa periodística o «una de les grans mancances del nostre llegat literari», tal com l'anomena Sala i Cullell, no hagi arribat a dia d'avui a la impremta. Doncs bé, la resposta és molt senzilla. Deixant de banda factors econòmics i editorials que qualsevol persona avesada a la matèria podria comprendre i que ara no venen al cas, i després d'haver investigat a fons només tres mesos de la vida de l'autor, és fàcil adonar-se que el periodisme de Josep Pla és absolutament inabastable. No només perquè una gran part dels articles són anònims o no estan signats amb el seu nom de ploma i, per tant, mai podrem saber amb seguretat si van ésser escrits per l'escriptor empordanès; sinó que, a diferència del que pensa Sala i Cullell, Pla també va conrear el periodisme en altres llengües com, per exemple, la italiana. De fet, això mateix és el que intentarem demostrar en aquest treball.

A l'estiu de 1938, en plena època de guerra i després d'una llarga estada a Roma i un petit viatge per Sardenya (que desembocarà en una catàstrofe econòmica), Josep Pla arriba per primera vegada a la ciutat dannunziana de Fiume, l'actual Rijeka, a Croàcia. Allà, tal com narra en diverses fonts, es veu obligat a col·laborar, en italià, en el diari més important de la ciutat a fi de restablir la seva precària economia. Malgrat que diversos estudiosos de l'autor confirmen —parafraçant Pla— l'existència d'un nombre indefinit d'articles en els seus respectius estudis, només Cristina Badosa va fer un primer intent de localitzar-los l'any 1989. Un intent, per altra banda, fallit.² No va ser fins l'any 2014 que Josep Guixà, a través d'un estudi sobre Josep Pla encapçalat per un títol molt més mediàtic que rigorós (*Espías de Franco. Josep Pla y Francesc Cambó*), va reprendre la recerca dels articles planians en italià. En aquest llibre, Guixà narra, d'una manera no gaire encertada, la troballa, després d'una recerca a l'hemeroteca de Rijeka, de mitja dotzena de gasetilles signades per "J. Pla". Diem «d'una manera no

---

¹ Josep Sala i Cullell, «Publiqueu el periodisme de Pla», *La Llança*, 31.01.2018.

Recuperat de

https://www.elnacional.cat/lallanca/ca/profunditat/publiqueu-el-periodisme-de-pla_234261_102.html

² Cristina Badosa, *José Pla, el difícil equilibrio entre literatura i política (1927-1939)*, Barcelona, Curial, p. 433, nota 37.

gaire encertada» ja que, tot i fer un breu resum del contingut dels articles localitzats, en cap cas els transcriu. La troballa, a més, va suscitar la publicació d'un article redactat pel mateix Guixà a *El País* que resulta imprescindible a l'hora d'entendre, mínimament, la seva investigació.³

Així doncs, la manca de rigor filològic que es desprèn del llibre de Josep Guixà ens va motivar a cercar els suposats articles inèdits de Pla en llengua italiana seguint les poques (o gairebé nul·les, en un cas) indicacions que s'extreuen de la lectura d'aquest llibre juntament amb l'article ja esmentat. Un objectiu principal aparentment senzill que es va complicar estrepitosament a mesura que avançava la nostra recerca i comprovàvem que els articles trobats per Guixà no eren en cap cas planians. Paral·lelament a això, també vam trobar convenient combinar la recerca dels articles amb una revisió actualitzada de la biografia de Josep Pla del període que comprèn els mesos de juny, juliol i agost de 1938. Feina ciclòpia iniciada per Cristina Badosa i Xavier Pla i que, humilment, pretenem ampliar en aquests treball.

El present treball, per tant, consta de quatre parts perfectament diferenciades i essencials per descobrir un període encara poc estudiat de la vida de l'escriptor empordanès. En primer lloc, un apunt biogràfic que inicia l'1 de juny de 1938 quan, després d'una llarga estada a Roma combinada amb petites escapades pel *Centro Italia*, s'embarca al port de Civitavecchia en un vaixell postal que el portarà a Sardenya; i acaba el 20 d'agost del 1938, dia en què veu la llum (tot i que Pla ja no és a la ciutat) un magnífic article en llengua italiana a *La Vedetta d'Italia* de Fiume sobre les impressions d'un creuer —conegut però poc estudiat— amb Adi Enberg, la seva companya, per l'Adriàtic. En segon lloc, un apartat destinat únicament i exclusivament a la falsa troballa de Josep Guixà. En aquest, pretenem (després d'una sèrie d'intercanvis de correus electrònics del director de la Càtedra Josep Pla amb l'autor) demostrar que les sis gasetilles que atribueix a Josep Pla en el llibre *Espías de Franco* no van ser escrites per la seva ploma. En tercer lloc, reproduïm la transcripció, traducció i comentari de l'article inèdit de Josep Pla en llengua italiana publicat a *La Vedetta d'Italia* que vam localitzar després d'una recerca —potser no del tot definitiva— a la Biblioteca Nazionale Centrale de Roma. I, en últim lloc, un calaix de sastre que recull un altre article inèdit (aquesta vegada, de 1932) també publicat en italià a *La Stampa della Sera* de Torí sobre la

---

³ Josep Guixà, «A un pam...de Mussolini», *El País*, 26.09.2014.

Recuperat de https://cat.elpais.com/cat/2014/09/26/cultura/1411726220_752454.html

polèmica exposició de Picasso a les Galeries George Petit de París seguit d'una breu hipòtesi sobre la col·laboració àmpliament escampada —però mai demostrada— de l'escriptor empordanès al *Corriere della Sera* de Milà.

Per últim, no me'n puc estar d'agrair al personal de la Biblioteca de la Universitat de Girona, pel servei en la gestió del préstec interbibliotecari. A Micol Ferretti, per l'assessorament desinteressat a l'hora de traduir els dos articles italians de Pla. Però, sobretot, a les moltes ajudes que he rebut per part de la Càtedra Josep Pla de literatura i periodisme de la Universitat de Girona, de la qual en sóc becari i col·laborador des del curs 2015-2016; i, molt especialment, de Francesc Montero, gran coneixedor de la figura de Manuel Brunet, el “guia turístic” de Josep Pla el dia de la seva arribada a Fiume, i de Xavier Pla, expert planià i tutor d'aquest treball. Sense l'ajuda, el temps, la paciència i la seva dedicació, aquest treball, que a vegades semblava irrealitzable, no hauria arribat a bon port. A tots ells, i a la meva família i amics, que sempre m'han recolzat i animat amb aquesta recerca, moltes gràcies.

1. EL ROBATORI DE LA CARTERA

L'etapa romana de Josep Pla durant la guerra civil i, per descomptat, l'estiu de 1938, són dos dels períodes més enigmàtics i poc delimitats de la vida de l'escriptor empordanès. La crítica, seguint les poques i desmemoriades indicacions de l'escriptor al llarg de la seva *Obra Completa*, ha tendit a situar la primera entre l'estiu de 1937 i la primavera de 1938.⁴ Un període, malgrat tot, pendent d'una futura revisió i que, per motius d'espai, no desenvoluparem en aquest treball. Així doncs, aquestes primeres pàgines biogràfiques se centraran només a aclarir, d'una manera definitiva, no només les ciutats que Pla visita durant l'estació estiuenca de 1938, sinó com ho fa i quins dies ho fa.

1.1. LES MODESTES AVENTURES DE SARDENYA

Després d'una estada a la Ciutat Eterna no del tot delimitada i una conversa al Cafè Greco amb Antoni Simon Mossa, un jove estudiant d'arquitectura sard i amic de Joan Baptista Solervicens, Josep Pla decideix, emulant Eduard Toda, emprendre un petit viatge d'interès merament contemplatiu per l'illa de Sardenya. Com tot viatge de Pla, serà aprofitat i, sota el títol de «Viaje a Cerdeña», constituirà tot un capítol de *Las ciudades del mar*.⁵ Anys més tard, aquest mateix episodi serà traduït al català —amb petites modificacions—, rebatejat amb el títol de «Les modestes aventures de Sardenya» i inclòs a *Bodegó amb peixos*,⁶ la segona sèrie de *Coses Vistes*. A banda d'aquesta publicació en castellà que acabem de destacar i la respectiva traducció al català, Pla també aprofita —com no podia ser d'una altra manera— l'inici de l'homenot que dedica a Antoni Simon Mossa,⁷ escrit l'any 1963, per fer un breu apunt sobre el viatge en qüestió.

Tan sols una lectura superficial dels dos textos és suficient per percebre les discrepàncies —especialment temporals— i barreigs habituals de l'escriptor. Vegem-ne un exemple. Tant a l'inici de «Viaje a Cerdeña» com a «Les modestes aventures de Sardenya», Pla ens situa al mes de juny «d'una mica abans de la darrera guerra».⁸ Si

⁴ Cristina Badosa, *Jospe Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, op. cit., p. 399.

⁵ Josep Pla, *Las ciudades del mar*, Barcelona, Argos, 1942, p. 123-137.

⁶ Josep Pla, *Bodegó amb peixos*, Barcelona, Selecta, 1950, p. 145-162.

⁷ Josep Pla, *Homenots. Quarta sèrie*, O. C. XXIX, Barcelona, Destino, 1975, p. 395-436.

⁸ Josep Pla, *Les illes*, O. C. XV, Barcelona, Destino, 1970, p. 271.

entenem com a «darrera guerra» la Segona Guerra Mundial (1939-1945), és fàcil entreveure que l'escriptor es refereix a l'any 1938. Per contra, a l'homenot dedicat a Antoni Simon Mossa, Pla narra que el jove estudiant li va proposar de realitzar el viatge la Setmana Santa de 1937. Arribats a aquest punt, i tal com justificarem al llarg d'aquest apartat, és completament lògic, com també apunta Cristina Badosa,⁹ decantar-nos per la primera font, molt més propera al moment dels fets, i pensar que la segona data és tan sols un error de Pla.

Ha estat gràcies a un document manuscrit inèdit de l'escriptor empordanès que custodia la Càtedra Josep Pla de literatura i periodisme de la Universitat de Girona que hem pogut delimitar, d'una vegada per totes, les diverses escales de Pla durant l'estiu de 1938. El manuscrit planià està format per unes simples quartilles escrites a dues columnes en les quals l'escriptor hi anotava, respectivament, la data i la ciutat on es trobava en aquell moment. Tot i haver advertit alguna imprecisió puntual respecte les diverses escales del creuer que realitzarà amb Adi per la Dalmàcia, el llistat s'ajusta força al recorregut descrit en els escrits que Pla dedica a les illes de Sardenya i Sicília. Aquest motiu, i el fet que només reflecteixi informació d'un cert lapse de temps, ens ha bastat per convertir el manuscrit en el pal de paller d'aquesta revisió biogràfica.

Així doncs, a les quatre de la tarda de l'1 de juny de 1938, a l'estació ferroviària de Roma, Josep Pla va prendre un tren direcció al port de Civitavecchia. La tipologia de tren, un *accelerato* —una mena de regional italià que feia totes les parades—, li va permetre contemplar el crepuscle de la campanya romana mentre enfilava per la *ferrovia Tirrenica*. La bellesa del paisatge, a més, li va donar peu a reflexionar sobre la fugacitat de les coses i a recordar, després d'haver advertit les banyes dels bous del país des de la finestra del tren, una conversa amb l'escriptor Alfredo Panzini¹⁰ al Caffè Aragno de Roma.¹¹ Arribat a Civitavecchia al vespre, probablement, va aprofitar una estona per fer un breu recorregut pel centre de la ciutat, «una de les menys afectades per

⁹ Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, op. cit., p. 429, nota 28.

¹⁰ Alfredo Panzini (1863-1938) fou un escriptor, crític literari i lexicògraf italià coetani a D'Annunzio. L'any 1925 va ser un dels signants del *Manifesto degli intellettuali fascisti agli intellettuali di tutte le Nazioni*, redactat per Giovanni Gentile, un dels líders del feixisme italià. Segons Pla, era «un professor de grec del Politècnic de Milà i gran llatínia, humorista seriós, conservador, catòlic, estilista una mica envitricollat però coneixedor del lèxic italià —i dels dialectes— prodigiós» (Josep Pla, *Itàlia i el Mediterrani*, O. C. XXXVII, Barcelona, Destino, 1980, p. 367-368).

¹¹ El Caffè Aragno fou un dels cafès més famosos de Roma. Inaugurat l'any 1886, era freqüentat per artistes, polítics, escriptors i periodistes. Sabem que els literats es reunien sobretot a la *terza saletta*, que el periodista italià Orio Vergani va definir, l'any 1938, com el «sancta sanctorum della literatura, dell'arte e del giornalismo». El cafè va tancar l'any 1955.

les reformes urbanes d'aquests últims anys»,¹² abans d'embarcar-se, a primeres hores de la nit, en un vaixell postal que el portarà a Òlbia.¹³

El vaixell estava ocupat, també, per un escamot de soldats napolitans que van estar fins ben entrada la matinada cantant *romanze*, «cançons de sospirs i llàgrimes».¹⁴ El record de l'experiència viscuda en el vaixell postal devia haver estat tan gratificant que, en un escrit posterior, Pla va dedicar unes ratlles a aquesta tipologia de transport:

A Civitavecchia hi ha els vaixells-correu que van als ports de Sardenya. Els he agafat moltes vegades. Són molt bons. Van a Càller, a les poblacions de l'estret de Bonifaci (Sàsser) i, si no m'equivoco de nom, a Terranova [...] La travessia sol durar una nit, i els sards de la coberta, quan tornen a casa, solen cantar cançons ombrívoles i sentimentals en el seu llenguatge.¹⁵

A partir d'una troballa recent podem confirmar que el vaixell postal que va portar Pla de Civitavecchia a Terranova va ser l'*Attilio Deffenu* o, senzillament, *Deffenu*. El vaixell pertanyia a la *Società Anonima di Navigazione Tirrenia* i va ser construït l'any 1929 per suplir la línia 3 de la *Tirrenia*, que realitzava el trajecte Civitavecchia – Terranova (nom de la ciutat d'Òlbia abans de 1939) diàriament i de manera subvencionada.¹⁶

Fig. 1. L'*Attilio Deffenu* a punt de salpar del port de Civitavecchia direcció Sardenya. Font: Viquipèdia.

¹² Josep Pla, *Les illes*, op. cit., p. 273.

¹³ Veure Annex 1.1.

¹⁴ *Ibíd.*

¹⁵ Josep Pla, *Itàlia i el Mediterrani*, op. cit., p. 447.

¹⁶ Lorenzo Colombo (16 juliol 2017), *Attilio Deffenu*. Recuperat de <http://conlapelleappesaanchiodo.blogspot.com.es/2017/07/attilio-deffenu.html>

A primera hora del matí del 2 de juny, els passatgers del *Deffenu* començaren a albirar, a ponent, la grandiosa costa oriental de Sardenya. El vaixell postal, tal com narra Pla, «enfilà el golf degli Aranci, deixà a la dreta l'illa de Caprera [...] i penetrà fins al port de Terranova».¹⁷ En aquest mateix port, Pla va prendre el tren fins a Sàsser. Aquest trajecte concorda a la perfecció amb el que resumirà, anys més tard, en el text dedicat a Mossa, en el qual detalla que «de Civitavecchia vaig anar a Òlbia. D'Òlbia, a Tempio i a Sàsser».¹⁸ Com hem precisat més amunt, cal tenir en compte que la ciutat de Terranova, a partir de 1939, passarà a dir-se Òlbia. Un canvi que es veurà reflectit únicament en el segon fragment, escrit l'any 1963.

A Sàsser va divagar pels carrers fins trobar, casualment, la Universitat. Un jove arxiver, encarregat de la biblioteca d'aquesta, li va recomanar el *Viaggio in Sardegna* del general Alfonso La Marmora. Gràcies a aquest llibre, Pla va restar dues hores a la biblioteca descobrint la geografia, la geologia, la botànica i els costums de l'illa. En aquesta mateixa ciutat també va descobrir l'afecció dels sasseresos per la Casa de Savoia. Tot i desconèixer exactament, ara per ara, si l'escriptor va pernoctar a Sàsser o, contràriament, va marxar de la ciutat aquella mateixa tarda, la manca de descripció de l'allotjament —molt comú en Pla, com veurem a continuació— i el fet de no saber què fer a la ciutat, tal com confessa a l'inici de les pàgines dedicades a Sàsser, fa pensar que cal inclinar-se per la segona opció. Així doncs, després d'haver pres la *ferrovia Sassari – Alghero* (uns 30 quilòmetres), Josep Pla arriba a l'Alguer la tarda del 2 de juny.

«A l'Alguer, hi vaig passar uns dies de vagabundatge i de dispersió molt agradables»,¹⁹ confessa l'escriptor empordanès. Seguint el manuscrit planià, l'escriptor s'està a l'Alguer —a part de la tarda del 2 de juny— el 3, 4 i 5 de juny. La primera cosa que devia fer quan va arribar al vell establiment català va ser dirigir-se a l'hotel. Malgrat no disposar del nom, sabem que l'hotel era «fresc, net, i la gent molt hospitalària».²⁰ Al capvespre, va tornar al port a presenciar l'arribada de diversos vaixells i els treballs de càrrega i descàrrega de mercaderies. Molt probablement, l'endemà del dia de la seva arribada (és a dir, el 3 de juny) el va aprofitar per conèixer més profundament la ciutat i l'arxiu municipal, «ple de documents valuosos».²¹

¹⁷ Josep Pla, *Les illes*, op. cit., p. 274.

¹⁸ Josep Pla, *Homenots. Quarta sèrie*, op. cit., p. 401.

¹⁹ Josep Pla, *Les illes*, op. cit., p. 277.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*, p. 276.

Al llarg de la seva estada algueresa, Pla es va topar amb dos mites: el de l'almirall anglès Nelson —arran de la seva visita a Port del Comte— i el de Gabriel Arguimbau Ferrer, un empresari de la llagosta que gràcies a les seves idees innovadores es va guanyar el títol de *re della aragosta*. Segons narra l'escriptor empordanès, quan va arribar a la ciutat, Arguimbau havia mort feia quinze dies. Català i Roca, en un primer intent de contextualització de l'estada algueresa de Josep Pla, afirma: «L'escriptor català Josep Pla informa que, quan arribà, pel 1936, a l'Alguer, feia només quinze dies que havia mort Arguimbau».²² Data que, anys més tard, el filòleg i poeta alguerès Rafael Caria, en un article esplèndid dedicat al lèxic dels mariners algueresos i a la figura de Gabriel Arguimbau, desmentirà. Després d'una recerca a l'Arxiu Històric de l'Alguer, Caria troba dins el *Registro atti di Morte* de l'any 1938 la partida de defunció d'Arguimbau, en la qual es llegeix «*deceduto il 14 maggio 1938*».²³ Un simple càlcul seguint les indicacions de Pla, segons el qual el rei de la llagosta havia mort feia quinze dies, el va portar a afirmar que Josep Pla «va arribar a l'Alguer a finals de maig del 1938».²⁴ Una contextualització errònia, tal com hem apuntat més amunt —i que, humilment, desmentim—, deguda únicament i exclusivament a una de les moltes confusions de Pla.

El dia 5 de juny, un cop descoberta la ciutat i haver establert amistat amb un vell pescador de la zona, l'escriptor es va embarcar en el gussi d'aquesta direcció Port del Comte, una calanca que hi ha al nord de l'Alguer. Al mateix temps que la barca seguia la costa, els dos tripulants feien seguir uns palangres que els hi va solucionar el dinar: juliolles, serrans multicolors, pagells rosats i daurades que, guisats en una olla de terra sota l'ombra de la penya on van desembarcar, esdevingueren un excel·lent fumet. Havent dinat, no podia mancar el *toscano*. Després d'una tarda relaxada i de contemplació, els dos amics van retornar al port de l'Alguer a l'horabaixa.

Malgrat la sort que havia tingut el darrer dia amb el transport, l'última jornada de Josep Pla a la ciutat de l'Alguer (6 de juny) es va caracteritzar per un seguit de negatives que li van impedir conèixer més parts del territori alguerès. I és que, abans de retornar a Sàsser, l'escriptor empordanès va intentar embarcar-se en diversos tipus d'embarcacions per tal de fer la volta a l'illa de Sardenya. L'advertència d'un armador pel que fa a la

²² Pere Català i Roca, «Vers el retrobament», *Retrobament de l'Alguer* (número únic de la revista *Tramontane*), Perpinyà, 1961, p. 15.

²³ Rafael Caria, «El lèxic dels mariners algueresos, entre catalanitat i mediterraneïtat», *Revista de l'Alguer*, núm. 6, l'Alguer, Centre de Recerca i Documentació «Eduard Toda», 1995, p. 138.

²⁴ *Ibid.*, p. 141.

fortificació de l'illa i a la impossibilitat de rebre una autorització, finalment, el va fer desdir-se'n. Així doncs, aquell mateix dia va prendre, segurament, el mateix ferrocarril que el va portar de Sàsser a l'Alguer. Aquest cop, però, direcció Sàsser.

És un gran misteri per què Pla decideix tornar a Sàsser, la ciutat en la qual, recordem, l'escriptor no sabia què fer-hi. Malgrat tot, aquesta vegada no és una simple visita esporàdica —com la de fa tan sols quatre dies. Tot i no detallar en cap moment l'allotjament que va freqüentar, sabem, gràcies al manuscrit planià, que Josep Pla roman a Sàsser dos dies sencers (7 i 8 de juny) i, probablement, la tarda del dia 6. Què hi va fer exactament és, també, un gran interrogant. Una de les sortides més lògiques podria ser pensar que en aquella primera visita a Sàsser del 2 de juny, Pla tan sols va fer un breu recorregut turístic per la ciutat —a causa del poc temps de què disposava—, i va ser el dia 7 quan, realment, va visitar la biblioteca de la Universitat. Malauradament, mai ho podrem saber del cert. El que sí podem confirmar és que la tarda del dia 8 de juny l'escriptor la va aprofitar per fer una breu escapada en tren a Porto Torres.²⁵ Segurament va prendre la *ferrovia Chilivani – Porto Torres*, que uneix les dues poblacions. En aquesta localitat, Pla va visitar els molls del port i, molt possiblement, va entrar en alguna de les tres tavernes que hi havia. Al vespre, probablement, va prendre el mateix tren que l'havia portat a Porto Torres direcció Sàsser.

El dia 9 de juny, després de vuit dies rodant per l'illa, Josep Pla va prendre el tren a l'estació de Sàsser direcció Càller, «per Oristany i Esglésies»,²⁶ amb l'objectiu de posar fi a les seves aventures sardes.²⁷ El que no sabia l'escriptor —o sí— és que un esdeveniment que tindria lloc aquella mateixa nit desencadenaria un segon viatge, aquesta vegada fins a Fiume. Abans d'això, però, tornem a Càller. Només cal prendre un mapa per observar, tal com descriu Pla, que «de Sàsser a Càller, el tren travessa de nord a migdia tota l'illa».²⁸ De Càller, l'escriptor en destaca la blancor de la ciutat; el nucli antic, que el va transportar al nostre país, i els carrers omplerts de vida. L'establiment escollit aquesta ocasió va ser l'Albergo Quattro Mori (actualment, Hotel Due Colonne). Segons Pla, era «l'hotel comercial més concorregut de la vila».²⁹ Sabem que l'hotel estava equipat amb una àmplia sala menjador al primer pis i que, a la resta de plantes, hi havia ubicades una trentena d'habitacions. Josep Pla no s'equivocava

²⁵ Josep Pla, *Las ciudades del mar*, op. cit., p. 134.

²⁶ Josep Pla, *Homenots. Quarta sèrie*, op. cit., p. 402.

²⁷ Veure Annex 1.2.

²⁸ Josep Pla, *Les illes*, op. cit., p. 283.

²⁹ *Ibid.*, p. 284.

quan afirmava que era l'hotel més concorregut de la zona. De fet, tot i que és difícil aconseguir documentació, és sabut que l'hotel va ser freqüentat per personatges il·lustres del món de l'escriptura i del periodisme. Això justificaria, precisament, l'elecció d'aquest hotel per part de l'escriptor empordanès.

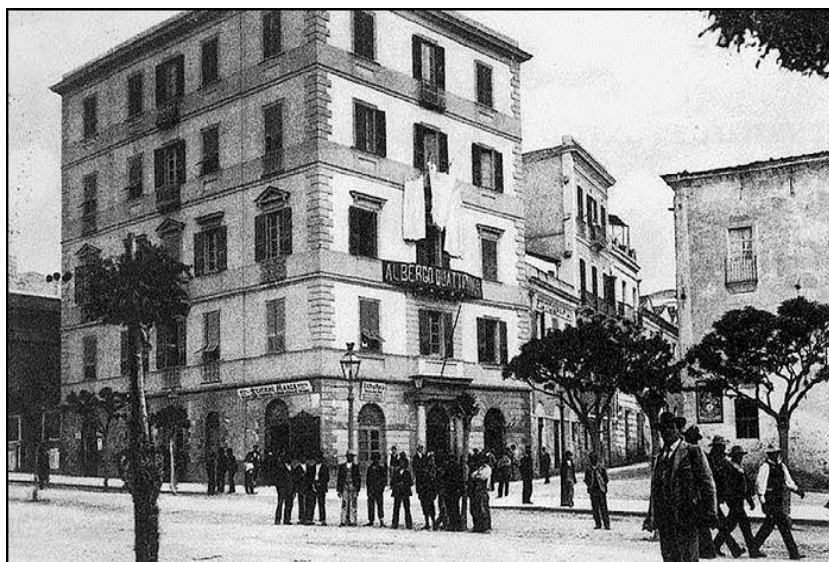

Fig. 2. L'Albergo Quattro Mori de Càller. Font: sardopoli.it

Per bé que l'hotel fos, segurament, un dels millors —o el millor— de Càller, «la primera nit d'ésser-hi», escriu Pla, «mentre dormia, em robaren la cartera amb tot el meu capital, consistent en quatre lliures esterlines i cinc-centes o sis-centes liretes del país».³⁰ Mirat fredament, la situació és absolutament esperpèntica. Com pot ser que robin en un dels millors hotels de Càller? Pla no va escoltar que entraven a la seva habitació? O és que, en lloc de dormir a l'habitació, es va adormir al *hall* de l'hotel després d'haver begut alguna copa de més? El fet, sigui com sigui, va afectar moltíssim el nostre protagonista. Tant que, degut al robatori, es va veure obligat a canviar de ruta de viatge.

1.2. L'EPISODI DEL ROBATORI

Resulta curiós, a aquestes alçades, que mai cap estudiós de Josep Pla s'hagi aturat a analitzar l'episodi del robatori de la cartera a Càller, la nit del 9 de juny de 1938, tal com es mereix. A simple vista pot semblar una experiència planiana més, sense cap rellevància i plena d'exageracions, d'entre les moltes que experimenta en els seus

---

³⁰ *Ibíd.*

viatges. Segons afirma Cristina Badosa, però, «aquest fet devia ser real, el més real de tots els que visqué a l'illa».³¹ I és que si ens aturem uns minuts en la narració i reflexionem en els efectes posteriors que va provocar aquest infortuni, és fàcil advertir que ens trobem davant la clau de volta del viatge de Pla a Fiume.

A partir del robatori amb nocturnitat de la cartera, tot el món exterior callerà que rodejava l'escriptor va desaparèixer. La primera cosa que va fer va ser comunicar-ho d'immediat al propietari de l'hotel. Aquest, sorprès, va quedar «privat de l'ús de la paraula»,³² segons narra Pla; i l'única solució factible que va trobar, després d'una llarga estona de silenci, va ser denunciar-ho a la policia. La reacció —o no reacció— del propietari de l'establiment delata, a la vegada, la poca, o fins i tot nul·la, experiència d'aquest en casos de robatori, fent incrementar la singularitat del cas planià. De fet, el mateix Pla confessa que ni ell ni ningú va comprendre absolutament res.

El robatori, a més, va desencadenar en l'empordanès una mena de trastorn depressiu que el va inspirar a descriure, mentre contemplava l'arribada i la partença dels vaixells al port, els sentiments que hom sent quan li han robat la cartera. De la sorpresa a la conformitat, passant per l'esperança i l'obsessió per un lladre inventat en el nostre subconscient, el Pla més “psicòleg” relata amb pèls i senyals la seva evolució anímica després del furt.

Desproveït de diners i papers, i en un primer intent desesperat d'abandonar l'illa de Sardenya, l'escriptor va demanar a un anglès que estava amb el seu iot al port i que es dirigia a Corint si l'acceptava per rentar-li els plats. «Vaig estar a punt de canviar de vida i d'ofici»,³³ confessa Pla. Malauradament, el fet de viure en moments convulsos ja que s'apropava la Segona Guerra Mundial i, sobretot, estar desposseït de papers —recordem que el lladre també els hi havia robat— van propiciar la negativa de l'anglès. La intenció de Pla després de la mala experiència viscuda a Càller sembla que era tornar a Roma, ciutat des d'on va començar aquest periple italià. Però la suposada manca de diners el va obligar a passar per Siracusa i Fiume —on estava instal·lada la seva companya, Adi Enberg—, perquè «quan no es tenen diners, la línia recta és una

³¹ Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, op. cit., p. 430.

³² Josep Pla, *Les illes*, op. cit., p. 284.

³³ *Ibid.*, p. 286.

pura il·lusió de l'esperit»,³⁴ segons conclou a l'última frase de «Les modestes aventures de Sardenya».

1.3. EVOLUCIÓ D'UN ARTICLE: «TIEMPO DE FEBRERO. LOS ALMENDROS»

Abans de prosseguir amb la narració biogràfica que ens ocupa, paga la pena obrir un petit parèntesi dins l'episodi del robatori i dedicar unes línies a un article de Pla. La tria d'aquest article, precisament, d'entre els milers d'articles planians no és gratuïta. L'article en qüestió, titulat «Tiempo de febrero. Los almendros», va aparèixer publicat per primera vegada l'any 1943 en castellà a «Calendario sin fechas», la mítica secció de l'escriptor a la revista *Destino*; i és un exemple clau que mostra a la perfecció la infatigable escriptura i reescriptura constant de l'escriptor.

El títol de l'article no dona lloc a l'equívoc: el contingut tracta, a grans trets, del florejar dels ametllers i la meteorologia durant el mes de febrer. L'article clou així:

Perfectamente, mis queridos y amables lectores, todo esto es poesía. Los almendros son cosa muy bella y este año han tenido la gracia de echar flores con una anticipación que debemos agradecerles. Pero al lado de la poesía, está la economía. Y la cosa es que hace aproximadamente cinco meses que en este país no llueve. En las montañas hay muy poca nieve, lo que quiere decir poca agua en los ríos y poca fuerza en las turbinas eléctricas. El invierno habrá sido soberbio, pero ¿cómo será el verano? ¡Dios mío, qué largo será, quizá, este año, el buen tiempo!³⁵

Un cop llegit el text, és molt possible que ens preguntem què té a veure això amb Sardenya i la cartera de Pla. La resposta a aquesta pregunta rau a *La huida del tiempo*. Aquest llibre de Josep Pla, escrit l'any 1945 en llengua castellana i dedicat a les dates i fets més notables del nostre calendari, té una base fonamentalment periodística: els articles planians de *Destino* publicats a la secció «Calendario sin fechas». Si cerquem l'article que ens interessa i ens fixem, només, en l'últim paràgraf, advertirem que el contingut —sobretot el que fa referència a l'any de redacció de l'article— ha estat àmpliament retallat i, aquesta vegada, a més, conté un petit afegitó:

Yo creo, en efecto, que los almendros son cosa de poesía y figuraciones muy bellas. Son cosa de tanta belleza que, cuando en virtud de la fugacidad de la vida se produce el

³⁴ *Ibid.*, p. 287.

³⁵ Josep Pla, «Tiempo de febrero. Los almendros», *Destino*, 20.02.1943, núm. 292, p. 8.

desfloramiento, *siento la misma vaciedad fundamental que percibí el día que me robaron la cartera.*³⁶

El símil que utilitza Pla per comparar la caiguda de flors dels ametllers és magistral. Desconeixem per què l'escriptor recupera just en aquest moment i per aquest article el record de la buidor que va sentir quan li van robar la cartera. El que és prou evident, però, és que el furt a l'Albergo Quattro Mori va restar gravat durant anys en el pensament de Josep Pla. Tant que, l'any 1971, en el vintè volum de l'*Obra Completa de Destino (Les hores)*, Pla recupera el llibre homònim publicat en català el 1953 —dedicat al calendari de l'any i als fenòmens atmosfèrics— i l'amplia amb articles de *Destino* provinents de *La huida del tiempo*. Entre aquests articles dedicats al pas de les estacions no hi podia mancar «Tiempo de febrero. Los almendros», ara rebatejat com a «Temps de febrer: els ametllers». Si fem el mateix exercici que en els dos casos anteriors i ens fixem únicament i exclusivament en el darrer paràgraf, comprovarem que Pla aprofita la traducció catalana per acabar de reescriure l'article i ampliar —aquesta vegada amb molts més detalls— l'afegitó:

Jo crec que, en efecte, els ametllers són cosa de poesia, figuracions bellíssimes. Són cosa de tanta bellesa que quan, en virtut de la fugacitat de les coses, es produeix el desflorament, *jo sento la mateixa buidor fonamental que vaig sentir el dia que a Càller, a Sardenya, em robaren la cartera.*³⁷

Per últim, no és sobrer afegir que aquest petit testimoni d'escriptura i reescriptura en textos planians que hem pretès mostrar en aquest apartat es fa extens a una gran part dels escrits de l'autor empordanès publicats i, principalment, en els textos periodístics. Per altra banda, el fet d'enllaçar inesperadament l'aventura del robatori de la cartera a l'hotel callerès amb un text sobre els ametllers i el mes de febrer denota, una vegada més, la magnitud literària de l'autor que estem tractant i el sentiment d'impotència que devia sentir aquell matí de juny de 1938.

³⁶ Josep Pla, *La huida del tiempo*, Barcelona, Destino, 1945, p. 63. La cursiva és nostra.

³⁷ Josep Pla, *Les hores*, O. C. XX, Barcelona, Destino, 1971, p. 81. La cursiva és nostra.

1.4. DE CAMÍ A FIUME

Trenta-dos anys després de la fugida de Josep Pla de Sardenya, l'escriptor confessarà, en un text dedicat a la ciutat de Trapani,³⁸ que va fugir de Càller aprofitant la primera combinació que se li va presentar a la vista. Així doncs, l'11 de juny de 1938 Pla es va embarcar en un vaixell que s'ocupava diàriament de la línia marítima Càller – Tràpani.³⁹ Començava, d'aquesta manera, el que l'escriptor va descriure com un «viatge caracteritzat per un asfixiant enrariment de mitjans de fortuna».⁴⁰

Com ja va essent costum en els seus breus viatges marítics estiuencs, Pla va passar la nit al pont del vaixell rodejat per emigrants calabresos que tornaven a la seva pàtria. La relaxació assolida per l'escriptor devia ser tal que tan sols la solitud del mar i les estrelles van fer-li oblidar tots els infortunis anteriors —tot i que ja hem vist que no és del tot cert. A l'alba del 12 de juny, mentre el vaixell s'apropava a Tràpani, l'escriptor “renaixia” en una nova illa: Sicília. A Tràpani, una porta no habitual a l'illa, Pla va quedar enlluernat del paisatge de la ciutat a mesura que el vaixell s'acostava al port, ocupat per les feines de càrrega i descàrrega de mercaderies i un petit mercat de fruita i verdura. Després d'un dia de contemplació i descoberta de la ciutat, en diversos moments del dia, desdoblant en l'esperit d'un viatger del segle XVIII, és possible que pernoctés en alguna petita pensió.

Sigui com sigui, el 13 de juny Josep Pla va arribar en tren a la ciutat de Palerm, situada al centre de la costa nord de l'illa. Allà, a part de sentir-se com a casa gràcies a la presència antiga catalana, l'escriptor hi va descobrir uns carrers vius i divertits plens d'artistes i comerciants ambulants d'allò més curiosos (arrencaqueixals, ventrílocs, creadors d'antídots...). Per Pla, Palerm és, també, una de les ciutats italianes més aficionades a la loteria, l'astrologia, la nigromància i, sobretot, a l'activitat funerària. En la segona estada de Pla a la ciutat, l'any 1956, l'escriptor confessarà que sent una debilitat per l'anomenat Jardí Anglès, un parc públic situat al centre de Palerm. Segons narra, al llarg d'aquesta segona visita als jardins es trobarà amb una agradable novetat: un bust de marbre de Pirandello.⁴¹ Tot i desconèixer la data exacta d'inauguració d'aquest, la columna que el sosté indica que va ser construït l'any 1938, la qual cosa fa

---

³⁸ Josep Pla, *Les illes*, op. cit., p. 317.

³⁹ Veure Annex 1.3.

⁴⁰ Josep Pla, *Les illes*, op. cit., p. 317.

⁴¹ Josep Pla, *En mar*, O. C. XVIII Barcelona, Destino, 1971, p. 61-62.

Fig. 3. *Luigi Pirandello*. Antonio Ugo, 1938. Font: Viquipèdia.

pensar que es devia haver col·locat a l'entrada del parc a finals d'any. Això explica per què Pla no el va veure al juny de 1938.

La visita de l'escriptor empordanès a la ciutat va ser, probablement, breu. El més segur és que Palerm fos simplement una ciutat de passada a través de la qual poder accedir a Catània. I, de fet, així va ser. A Palerm va prendre la *ferrovia Palermo – Catania*, la més llarga de tota l'illa, passant per Girgenti i Caltanissetta. «Durant una part del viatge hem passat arran de costa; hem travessat, després, una gran part del centre de l'illa. El viatge ha estat llarg, monòton i pesadíssim»;⁴² però instructiu, escriu Pla.

Res d'estranyar, doncs, si tenim en compte que el tren va ésser un *accelerato* —com especificarà més endavant— i el trajecte total el formen 241 km a través de quatre províncies sicilianes.

Així doncs, el 14 de juny, «negre de fum i carregat de fatigues»,⁴³ Pla arriba a Catània. Tot i confessar que no era la seva intenció i que s'ho podia haver estalviat, hi va pernoctar una nit. Aquesta ocasió, a partir de tres textos diversos podem saber amb seguretat que “l'hotel infecte” on va romandre va ser el Bellini. L'hotel era «prou bo»⁴⁴ i tenia un «pati d'una vegetació luxuriant».⁴⁵ Ara bé, «tenia uns vàters infectes».⁴⁶ De fet, el mateix Pla es preguntarà, anys després de la seva estada al Bellini, «per què un músic que ha fet una obra tan ideal ha pogut donar nom a un hotel tan horrible».⁴⁷

Com hem dit, el propòsit de l'escriptor empordanès no era restar a Catània, sinó que era arribar a Siracusa —al sud de Catània. Per aquest motiu, el 15 de juny va prendre un *accelerato* semblant al del dia anterior que el va portar «amb una calma agradabilíssima» fins a Siracusa a través de la *ferrovia Messina – Siracusa*.⁴⁸ Aquesta

⁴² Josep Pla, *Les illes*, op. cit., p. 323.

⁴³ *Ibíd.*

⁴⁴ Josep Pla, *Itàlia i el Mediterrani*, op. cit., p. 455.

⁴⁵ Josep Pla, *En mar*, op. cit., p. 72.

⁴⁶ Josep Pla, *Itàlia i el Mediterrani*, op. cit., p. 455.

⁴⁷ Josep Pla, *En mar*, op. cit., p. 72.

⁴⁸ Josep Pla, *Les illes*, op. cit., p. 325.

ocasió també és bona per aclarir que Pla arriba a Siracusa en tren i no en vaixell, tal com afirma a *Las ciudades del mar*.⁴⁹

Un cop arribat a Siracusa, la primera cosa que va fer va ser anar a peu —recordem que li havien robat la cartera i no disposava de “mitjans sobers”— al teatre grec. Dins de l'amfiteatre, Pla es va asseure en una grada, va encendre una cigarreta i va contemplar la bellesa del lloc. Més tard, es va dirigir a l'illa d'Ortígia, on queda recollida tota la Siracusa antiga. Seguint un passeig deliciós a través del perímetre mariner d'Ortígia, Pla es va trobar amb una llegenda i una bellesa paganes: la llegenda d'amor de la font d'Aretusa i l'estàtua de la Venus Anadiomena, conservada al museu de la ciutat, just davant del *Duomo*. Com en escales anteriors, és difícil saber amb exactitud si Pla va passar la nit a Siracusa o, per contra, va marxar cap al vespre de la ciutat. Tot i així, ens inclinem més per la primera opció, que li devia proporcionar més temps per descobrir l'entorn.

Sorprenentment, el 16 de juny al manuscrit planià hi torna a aparèixer la ciutat de Catània. En un primer moment resulta estrany que l'escriptor torni a la mateixa ciutat que va visitar dos dies abans; i més quan, en aquesta primera visita, no tenia intenció de restar-hi ni una nit. Tot i així, com demostrarem a continuació, no es tracta en cap cas d'una equivocació de Pla. Per altra banda, el que és segur és que a Catània hi devia arribar amb el mateix tren que el dia anterior el va portar de Catània a Siracusa.

Arribats a aquest punt, ja hem vist que en cap moment des que Pla trepitja terra siciliana utilitza un vaixell com a mitjà de transport.⁵⁰ Cristina Badosa, en un primer intent de biografiar l'estiu planià de 1938, afirma —parafraçant Pla— que «de Càller [l'escriptor] va anar fins a Fiume en el piròscaf *Paganini*, fent escala a Trapani, Palerm, Siracusa, Tàrent, Bari, Ancona i Pola».⁵¹ D'igual manera que Rafael Caria i la data de l'arribada de Pla a l'Alguer mitjançant les indicacions de la mort del *re della aragosta*, Badosa erra a causa de les imprecises i molt generals —cosa comprensible atès que tots els escrits planians sobre el viatge són posteriors a aquest— indicacions de Josep Pla. Segons narra l'escriptor a l'homenot dedicat a Antoni Simon Mossa, «de Càller, vaig anar a Fiume, en el piròscaf *Paganini* per Tràpani, Palerm, Messina, Siracusa, Catània,

⁴⁹ Josep Pla, *Las ciudades del mar*, op. cit., p. 141. Segons Pla, «en mi viaje de retorno de Cerdeña [...] el buque tocó en Siracusa». En aquest cas, l'error és degut a una confusió entre Siracusa i Trapani, el primer port sicilià que trepitja Pla després de la fugida de Càller en vaixell.

⁵⁰ Veure Annex 1.4.

⁵¹ Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, op. cit., p. 431.

Tàranto, Bari, Ancona i Pola. Meravellosa travessia!». ⁵² Com ja hem vist, però, Pla només es mou per l'illa de Sicília en tren. En un altre fragment també sobre el *Paganini* i el misteriós viatge, en canvi, l'escriptor descriu l'arribada a Fiume per mar tal «com vaig fer una vegada venint de Catània». ⁵³ Considerant que la majoria d'escales del primer itinerari van ser realitzades en tren, tal com hem demostrat al llarg d'aquestes pàgines, i que Josep Pla retorna a Catània “misteriosament” dos dies després d'haver-hi pernoctat sense donar més detalls ni explicacions en cap altre text,ensem que és convenient inclinar-se definitivament pel segon fragment i pensar que l'escriptor es va embarcar per primera vegada en el *Paganini* al port de Catània.

Per altra banda, sabem que el *Paganini*, capitanejat pel capità Sassi, ⁵⁴ formava part, des de 1937, de la flota de vaixells de la companyia italiana de navegació *Tirrenia* i que, a partir de l'1 de gener de 1937 i fins el 10 de juny de 1940 —període en què la nau va ser llogada pel *Commissariato per la Marina Mercantile del Ministero delle Comunicazione*— es va ocupar de la línia 32 (València – Tarragona – Barcelona – Marsella – Imperia – Gènova – Liorna – Nàpols – Palerm – Messina – Malta – *Catània* – *Bari* – *Ancona* – *Fiume*), amb un total de 3997 milles nàutiques. ⁵⁵ Aquesta informació, per tant, reafirma del tot el segon fragment, segons el qual Pla es va embarcar al port de Catània —la tarda del 16 de juny— en una ruta de tres dies amb escales a Bari (18 de juny), Ancona (19 de juny, matí) i Fiume, ⁵⁶ on finalment va arribar la tarda del 19 de juny de 1938. ⁵⁷ I, al mateix temps, desmenteix, d'una vegada per totes, que Josep Pla es va embarcar en el *Paganini* al port de Càller ja que, com es pot observar a l'itinerari que hem transcrit, el vaixell no feia parada en aquest port.

1.4.1. Els articles sards i sicilians

L'any 1940, un cop acabada la guerra i reinstal·lat a l'Empordà, Josep Pla va començar una col·laboració a la revista *Destino*, el setmanari polític i cultural més important de Catalunya en l'època franquista, que seguiria durant trenta-sis anys seguits. En aquest,

⁵² Josep Pla, *Homenots. Quarta sèrie, op. cit.*, p. 402.

⁵³ Josep Pla, *Les escales de Llevant, O. C. XIII*, Barcelona, Destino, 1969, p. 245.

⁵⁴ Dades obtingudes a partir de la secció diària «Movimento nel porto» de *La Vedetta d'Italia*.

⁵⁵ Lorenzo Colombo (18 febrer 2015), *Paganini*. Recuperat de

<http://conlapelleappesaanchiodo.blogspot.com.es/2015/02/paganini.html>. La cursiva és nostra.

⁵⁶ Veure Annex 1.5.

⁵⁷ Romano, «Fiume, museu de extravagancies polítiques», *Destino*, núm. 343, 12.02.1944, p. 3. Brunet situa l'arribada de Pla a la tarda de Corpus.

com hem apuntat més amunt, hi publicarà sempre un «Calendario sin fechas» —juntament amb altres articles polítics que redactava en els seus viatges com a corresponsal—, la mítica columna periodística des d'on tractarà temes d'allò més diversos: política, cultura, menjar o, com veurem tot seguit, cròniques de viatges i descripcions de ciutats.

El primer «Calendario sin fechas» que l'escriptor dedica a una ciutat és el de Palerm.⁵⁸ Escrit en castellà, l'article va ser reaprofitat a «En Sicília», dins *Las ciudades del mar* i traduït al català i inclòs, primer, a «Notes sobre Sicília», dins *Pa i raïm* i, uns anys més tard, dins *Les illes*. El mateix destí que el primer va tenir l'article dedicat a Trapani,⁵⁹ escrit uns mesos després. Curiosament, la columna dedicada a Palerm és l'únic «Calendario sin fechas» publicat dues vegades, amb exactament dos anys de diferència, sense cap variació. El més segur és que utilitzés l'article de comodí una setmana que no hagués escrit res o, simplement, en substitució d'un altre escrit que no havia passat la censura.

El mateix any que Pla va escriure els dos articles sobre els seus viatges estiuençs de 1938 a la revista *Destino*, començava una col·laboració difosa els darrers anys al diari *Arriba*, l'òrgan periodístic oficial de Falange Espanyola. En una recerca recent a la Biblioteca de Comunicació i Hemeroteca General de la Universitat Autònoma de Barcelona, i seguint les indicacions que donen Jordi Gràcia i Joan Ramon Resina en els respectius article i llibre, vam localitzar una tretzena d'articles. El primer d'ells, que encapçala la sèrie «Viaje a Cerdeña», està dedicat a la ciutat de Càller.⁶⁰ Els altres dos, «Recuerdos de Ulises»⁶¹ i «Cerdeña y Cavour»,⁶² versen sobre la ciutat de l'Alguer i la bona relació dels sards amb la família reial i el menyspreu per Camillo, el comte de Cavour i protagonista de la unificació italiana. L'últim article trobat relacionat amb les dues illes italianes parla de Siracusa.⁶³ D'igual manera que amb els articles de *Destino*, aquests quatre escrits també van ser reaprofitats a «Viaje a Cerdeña» —els tres primers— i a «En Sicília» —el darrer—, dins *Las ciudades del mar*. Posteriorment, van ser traduïts al català i inclosos a «Les modestes aventures de Sardenya», dins *Bodegó*

⁵⁸ Josep Pla, «Palermo», *Destino*, núm. 60, 23.03.1940, p. 2; «Palermo», *Destino*, 21.03.1942, núm. 244, p. 8.

⁵⁹ Josep Pla, «Trapani», *Destino*, núm. 157, 30.07.1940, p. 8.

⁶⁰ Josep Pla, «Viaje a Cerdeña. Cagliari», *Arriba*, núm. 279, 20.02.1940, p. 3.

⁶¹ Josep Pla, «Viaje a Cerdeña. Recuerdos de Ulises», *Arriba*, núm. 284, 25.02.1940, p. 3.

⁶² Josep Pla, «Cerdeña y Cavour», *Arriba*, núm. 290, 03.03.1940, p. 3.

⁶³ Josep Pla, «Siracusa», *Arriba*, núm. 391, 02.07.1940, p. 3.

amb peixos, i a «Notes sobre Sicília», dins *Pa i raïm*. Aquests dos relats constituïran, a la dècada dels setanta, una gran part del volum que Pla dedica a *Les illes*.

1.4.2. *Paganini o Rossini?*

Malgrat que tots els estudiosos d'aquest període estival de l'escriptor donen per suposat, potser d'una manera massa precipitada, que Pla va arribar a Fiume en un vaixell anomenat *Paganini*, el mateix Pla, en diversos escrits, posa en dubte fins i tot el nom del vaixell. Josep Pla parla del *Paganini* en dos fragments al llarg de l'*Obra Completa*. El primer de tots, el qual ja hem transcrit més amunt —i tornem a transcriure per qüestions pràctiques—, el trobem a l'homenot dedicat a Antoni Simon Mossa. En aquest, com recordarà el lector, Pla narra que «de Càller, vaig anar a Fiume, en el piròscaf *Paganini* per Tràpani, Palerm, Messina, Siracusa, Catània, Tàranto, Bari, Ancona i Pola. Meravellosa travessia!». ⁶⁴ Un recorregut que, com ja hem apuntat, realitza majoritàriament en tren. L'altre fragment en el qual Pla ens parla del *Paganini* el localitzem a *Les escales de Llevant* i, més concretament, en un capítol d'aquest anomenat «Fiume 1938», en el qual l'escriptor ens descriu magistralment la ciutat de Fiume. Segons aquest, «arribant a Fiume per mar —com vaig fer una vegada venint de Catània en l'excel·lent vaixell pintat de blau i d'aspecte una mica melindrós, anomenat *Paganini*— l'entrada és magnífica». ⁶⁵

Dos exemples d'aquest tipus bastarien per creure —com ho ha fet la crítica— que Josep Pla es va embarcar a Catània en un vaixell anomenat *Paganini*, i que aquest el va portar fins a Fiume. Ara bé, la sorpresa va ser màxima quan, rellegant *Cabotatge mediterrani*, una de les cinc cròniques periodístiques de Pla com a col·laborador de *Destino* que recull el volum titulat *En mar*, l'escriptor sembla reconèixer el *Città di Messina*, el vaixell en el qual s'embarcava l'any 1956. És per això que, ràpidament, es va entaular en una conversa amb el capità Castagna, que reproduïm a continuació:

Li vaig dir [al capità] que tenia la impressió d'haver navegat en aquell mateix *piroscafo* [el *Città di Messina*] de Càller a Trieste, molts anys enrera.

— *È perfettamente possibile...* —em respongué el comandant Castagna—. *Questo batello è l'antico «Rossini» de l'Adriatica, che adesso si chiama «Città di Messina».*

⁶⁴ Josep Pla, *Homenots. Quarta sèrie, op. cit.*, p. 402.

⁶⁵ Josep Pla, *Les escales de Llevant, op. cit.*, p. 245.

[...]

Així em vaig trobar amb un vell amic [...] Per altra part, tenia del «Rossini» molt bons records...⁶⁶

No hi ha dubte que, deixant de banda la imprecisió de les ciutats de sortida i arribada, Pla està parlant del viatge que va realitzar el juny de 1938. De fet, Pla només va realitzar dos viatges a les illes italianes, sense tenir en compte les breus escales que va fer a Palerm i Catània l'any 1956. Ell mateix confessa que va tornar a Sardenya «a primers de novembre de 1962 [...] per segona vegada» i que «feia vint-i-cinc anys que no hi havia posat els peus».⁶⁷ Ara bé, com s'explica que reconegui el *Rossini* si, segons ell, havia anat en el *Paganini*? O és que va realitzar el viatge en el *Rossini* i el *Paganini* va ser, simplement, una de les seves confusions habituals?

Com ja hem explicat, els textos de *Cabotatge mediterrani* provenen de cròniques planianes publicades a *Destino*. Així doncs, només calia consultar la font principal del text. Sota el títol genèric de «Cartas del Mediterraneo», Pla reproduïx a la primera de les cròniques publicades —«Navegando hacia Marsella. Tarragona y Valencia»— la mateixa conversa amb el capità Castagna, que aquesta vegada resumeix així:

En mi primera conversación con el comandante del buque, el capitán Castagna, de Palermo, le dije:

- Tengo la impresión de conocer este barco...
- Es posible. Es el antiguo «Rossini», que ahora se llama «Città di Messina»...
- En este barco yo he ido de Cagliari a Fiume hace unos veinte años.
- Es perfectamente posible.

Me encontré, pues, con un viejo amigo, y esto me gustó sobremanera. Tengo buenos recuerdos del viejo «Rossini».⁶⁸

Tot i haver modificat la ciutat d'arribada, de Fiume a Trieste, en la reescriptura del primer fragment que hem transcrit —cosa inexplicable—, el text original continua mantenint el retrobament amb el *Rossini*. Així doncs, a quin vaixell es va embarcar Pla per anar a Fiume? Després d'una recerca exhaustiva de la flota completa de vaixells de la companyia *Adria S. A. di Navigazione Marittima* (absorbida per la *Tirrenia* l'any

---

⁶⁶ Josep Pla, *En mar*, op. cit., p. 14.

⁶⁷ Josep Pla, *Homenots. Quarta sèrie*, op. cit., p. 402.

⁶⁸ Josep Pla, «Cartas del Mediterraneo. Navegando hacia Marsella. Tarragona y Valencia», *Destino*, núm. 972, 24.03.1956, p. 3-4.

1937) i la història d'aquesta, vam deduir que, l'any 1956, Pla tenia la impressió d'haver navegat en el *Città di Messina* (ex *Rossini*) perquè es tractava d'un piròscaf bessó del *Paganini*. D'altra part, la història que li va explicar el capità Castagna el devia convèncer del tot. De fet, els vaixells de la Companyia Adriàtica, tal com explica Pla, «portaven noms de músic».⁶⁹ Es tractava de sis vaixells amb capacitat per a 58 passatgers més mercaderies de l'anomenada *Classe Musicisti* (*Puccini, Paganini, Verdi, Donizetti, Catalani, Rossini*) completament idèntics, construïts al *Cantiere Navale Triestino* de Monfalcone i estrenats entre els anys 1928 i 1929.⁷⁰ Per tant, de ben segur que el piròscaf en el qual es va embarcar Pla i que el portarà uns dies més tard a Fiume és el *Paganini*, i no el *Rossini*.

Fig. 4. El *Paganini*. Font: conlapelleappesaanchiodo.blogspot.com.es

⁶⁹ Josep Pla, *En mar, op. cit.*, p. 13.

⁷⁰ Veure Annex 2.

2. PRIMERS CONTACTES AMB FIUME

Josep Pla arriba per primera vegada al port de Fiume (l'actual Rijeka) el 19 de juny de 1938 a bord del *Paganini*. Mentre el vaixell entrava lentament al golf del Càrnaro (*golfo del Quarnaro*, en italià), la ciutat emergia protegida pels Alps Càrnics. El port estava desert i la indústria i el comerç de la ciutat, aturats. Al costat, en canvi, i separada per una reixa de ferro, la ciutat iugoslava de Sussak s'alimentava de l'agonia que el feixisme havia causat a la ciutat de Fiume i rebia tot el tràfic d'aquesta part del continent. Recordem que la ciutat de Fiume, situada a la costa del mar Adriàtic, era originàriament un port de l'imperi austrohongarès. Després de la Primera Guerra Mundial (1914-1918) però, Fiume va ésser objecte de disputes territorials entre el Regne d'Itàlia i el Regne dels Serbis, Croats i Eslovens. Així doncs, l'any 1919, un exèrcit italià encapçalat per l'escriptor Gabriele d'Annunzio va ocupar la ciutat establint el que es coneix com a Estat Lliure de Fiume (1920-1924).⁷¹ Amb l'ascens de Mussolini al poder, després del cop de 1922, l'Estat Lliure de Fiume va ser ocupat per les tropes feixistes. Dos anys més tard, la ciutat es va annexionar a Itàlia.

La tria de Fiume per part de l'escriptor com a nou destí no és gratuïta. Mentre Pla recorria les illes de Sardenya i Sicília, Adi Enberg, la seva companya sentimental, havia estat reclamada a Montreux per Francesc Cambó, fundador i màxim dirigent de la Lliga Regionalista. Seguint el relat enbergià de Badosa, Adi va ser contractada pel polític «perquè fes d'intèrpret del restaurador txec-alemany dels quadres de la col·lecció de Cambó. [...] Només Adi podia parlar amb el restaurador. Ella era l'encarregada d'aconsellar-li que continués la restauració o la deixés esperant les ordres de Cambó».⁷² No obstant això, unes setmanes després d'haver arribat a Montreux, Adi es va haver de traslladar a Abbazia (l'actual Opatija), ciutat d'estiueig de Cambó. Allà, «llogà un pis petit».⁷³

2.1. PLA ES TROBA AMB BRUNET I SOLERVICENS...

A Abbazia, a part d'Adi Enberg, també s'hi havien traslladat altres membres de confiança de l'equip de Cambó. Estem parlant de Manuel Brunet i Joan Baptista

---

⁷¹ Més informació sobre l'empresa de Fiume a Pier Luigi Vercesi, *Fiume. L'avventura che cambiò l'Italia*, Vicenza, Neri Pozza, 2017.

⁷² Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, op. cit., p. 432.

⁷³ *Ibid.*

Solervicens, amics de Josep Pla i contertulians de la colla del Cafè Greco de Roma. Ambdós, tal com es desprèn de les llistes de refugiats a Itàlia durant la guerra civil que van sol·licitar el passaport a les institucions espanyoles a Itàlia, feia mesos que rondaven per terres italianes.⁷⁴ Pla, en canvi, va sol·licitar el passaport al consolat general d'Espanya a Gènova el 7 de gener de 1938.⁷⁵ D'acord amb les dates i la posició de la ciutat, és molt possible que Gènova fos la primera ciutat italiana que Pla va trepitjar l'any 1938, després d'una estada a les ciutats franceses de Marsella i Biarritz.

De Manuel Brunet sabem, gràcies al *Dietari* de Raimon d'Abadal —oncle de Ramon d'Abadal—, que va marxar de Roma a Abbazia la nit del 5 de novembre de 1937.⁷⁶ Per altra banda, coneixem amb seguretat que va fer dues estades a la Pensione Victoria d'Abbazia, combinades amb períodes a Montreux, del 27 de novembre al 3 de desembre de 1937 i del 25 de desembre de 1937 al 3 de gener de 1938. També sabem que el seu *Soggiorno degli Stranieri in Italia* ('Permís de Residència per a Estrangers a Itàlia') va ser segellat el 6 de juny de 1938 pel *commissariato di pubblica sicurezza* de Volosca —una subdivisió territorial de la ciutat d'Abbazia—; que va creuar tres vegades el pont que separava la ciutat de Fiume amb la de Sussak (10.07.1938, 08.09.1938 i 01.10.1938) i que estava en possessió de l'abonament del transport públic de Fiume i Abbazia corresponent als mesos de juny, juliol, agost i setembre de 1938.⁷⁷

Seguint Francesc Montero, Romano —pseudònim amb què Manuel Brunet firmava les seves cròniques periodístiques a *Destino*— va publicar quatre articles sobre Fiume a la revista *Destino*.⁷⁸ A l'últim, «Fiume, museo de extravagancias políticas», l'autor relata un passeig per Fiume acompanyat de Joan Baptista Solervicens, del qual no conservem dades de la seva estada a la ciutat, i de Josep Pla, que acabava de desembarcar al port. Tal com narra Brunet, Pla «venía de Cerdeña y Sicilia y había hecho el viaje a bordo del *Paganini*, un vapor que tenía el capricho de visitar muchos puertos. Viaje de ilusión, si el *Carnaro amarissimo* no le hubiera reservado una desilusión que debía dejar huella en

⁷⁴ Brunet va sol·licitar el passaport a l'ambaixada d'Espanya a Roma el 22.06.1937, mentre que Solervicens ho va fer al consolat general d'Espanya a Gènova el 24.08.1936 (Rubén Doll-Petit, *Els «catalans de Gènova»: història de l'èxode i l'adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*, Barcelona, PAM, 2003, p. 373 i 403).

⁷⁵ Xavier Pla (ed.), *Jospe Pla. La diabòlica mania d'escriure*, Barcelona, Edicions Destino i Fundació Josep Pla, 1997, p. 143.

⁷⁶ Raimon d'Abadal i Calderó, *Dietari de guerra, exili i retorn*, a cura de Francesc Vilanova i Vila-Abadal, Barcelona, PAM, 2001, p. 252-253.

⁷⁷ Dades obtingudes a partir de la documentació conservada al Fons Manuel Brunet i Solà, UdG.

⁷⁸ Francesc Montero, *Manuel Brunet i Solà (1889-1956). El periodisme d'idees al servei de la «veritat personal»*, Tesi doctoral, Universitat de Girona, 2011, p. 53, nota 101.

su vida». ⁷⁹ I és que, segons Pla, des que el feixisme va arribar a la ciutat, Fiume «és una candela que està acabant la cera». ⁸⁰ Dia rere dia, els habitants estaven obligats a sentir-se més patriotes, més italians; i, al mateix temps, les racions alimentàries cada vegada eren més curtes. Els croats iugoslavs, en canvi, continuaven millorant l'edificació de Sussak, ciutat comercial i plena de vida. La pèssima situació de Fiume comparada amb les millores contínues de Sussak que acabem de detallar devia ser, molt probablement, la causa de la desil·lusió de Pla a la què es refereix Brunet.

Tornant a l'article, l'autor precisa que aquella mateixa tarda era Corpus i, de fet, la primera cosa que van fer abans d'examinar la ciutat va ser veure passar la processó. Amb aquestes dades i sabent, tal com indica el manuscrit planià, que Josep Pla va arribar el 19 de juny a Fiume, només ens cal saber quin dia va ser el Corpus de 1938 i comprovar si concorden les dues dates. Una simple recerca ens permet saber que el Corpus de 1938 va ser el dijous 16 de juny. Comptant que les processons s'acostumen a celebrar el diumenge si el dia de la festivitat cau entre setmana, la data resultant seria el 19 de juny: justament el dia que Pla va arribar a Fiume. Per tant, l'article que tenim entre mans és, amb tota seguretat, una descripció del primer dia de Josep Pla a Fiume. Així doncs, Cristina Badosa s'equivocava quan afirmava que «quan Pla arribà a Fiume, el primer que degué fer fou anar a Opatija a veure Adi». ⁸¹

Fig. 5. Lleó vènet al moll de Sant Marc de Fiume. Font: speciariamassimo.blogspot.com

El primer que va fer Pla va ser, per tant, una visita guiada a la ciutat oferta per Brunet i Solervicens. La primera parada a la ciutat va ser davant d'un monument situat al moll, davant de la *pizza Dante*, que representava el lleó de Sant Marc i anava acompanyat d'una làpida de marbre amb un estil de prosa barroco-dannunzià que va deixar Pla anihilat. ⁸² El monument, com és d'imaginar, va ser un regal de Venècia en commemoració de l'annexió.

⁷⁹ Romano, «Fiume, museo de extravagancias políticas», *op. cit.*

⁸⁰ Josep Pla, *Les escales de Llevant*, *op. cit.*, 248.

⁸¹ Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, *op. cit.*, p. 432.

⁸² «Al fatidico dono della Serenissima esulta il cuore di Fiume / ripalpita d'antichi ricordi il Carnaro di Dante / plaude da tutti i seni sposo fedele l'Adriatico – XII.IX.MCMXXXVI».

Per tal de fer-lo tornar a la vida real i desintoxicar-lo de la prosa de D'Annunzio, els dos "guies turístics" li van mostrar un exemplar de *El Morbin Fiuman*, una publicació humorística anual escrita en dialecte fiumà i que contenia sonets antidannunzians.⁸³ Tot seguit, els tres catalans es van dirigir a la *piazza Scarpa* per tal de contemplar la reixa de ferro que marcava la frontera entre Itàlia i Iugoslàvia i separava les ciutats de Fiume i Sussak. Uns anys més tard d'aquesta visita, Pla escriurà unes línies sobre la reixa:

La reixa que separava les dues ciutats era obsessionant. Era la solució que s'havia ocorregut a uns senyors importantíssims. La reixa passava pel mig d'un carrer que arrencava del mar i pujava ciutat amunt. La vorera d'un cantó era de la policia de Belgrad; la de l'altra, de la policia de Roma. Quan la filla de Sussak volia anar a veure la mare, de Fiume, que vivia a l'altra banda del carrer, havia de fer uns tràmits que duraven quatre dies, i així obtenia un complicat salconduit, amb les senyes digitals, els avals corresponents i sis fotografies. L'eficàcia del paper tenia una duració irrisòria.⁸⁴

L'última estació de la visita guiada va ser al temple votiu de Cosala, una joia de l'arquitectura moderna italiana, i al cementiri adjacent. Després d'aquesta visita, tot fa pensar que els camins dels tres homes es van separar.

2.2. ...PERÒ NO AMB CAMBÓ

Josep Pla va romandre fins el 22 de juny a Fiume. Tot i desconèixer el lloc on es va allotjar —probablement va llogar una habitació en alguna casa particular—, sabem que l'escriptor freqüentava tot sovint el port de Fiume. En aquest, arribaven moltes petites goletes, desballestades i a vela, de les illes de la Dalmàcia que feien cabotatge i venien carregades de fruites i verdures. El patró mateix, quan arribava al port, venia les mercaderies al moll. Pla reconeix que solia passar les hores mortes parlant amb els mariners i tractant d'embarcar-se, fins i tot pagant, en alguna embarcació que el portés a descobrir les Illes d'almates. Malauradament, com ja li havia passat a la ciutat de l'Alguer, la documentació que tenia no era vàlida per aquell tipus d'embarcació. És així com, una vegada més, va restar destinat als vapors de línia.

⁸³ Segons consta, l'únic número de *El Morbin Fiuman* de l'any 1938 va ser publicat el 15 de juny, dia de Sant Vito (patró de Fiume), i es va exhaurir ràpidament el mateix dia tot i el tiratge considerable que se'n va fer. L'endemà, 16 de juny, només es podien trobar alguns exemplars a la revenda («El Morbin Fiuman», *La Vedetta d'Italia*, 17.06.1938, p. 2).

⁸⁴ Josep Pla, *Les escales de Llevant*, op. cit., p. 248- 249.

No va ser fins el 23 de juny que l'escriptor va trepitjar la ciutat d'Abbazia per primera vegada. És molt possible que Pla arribés a la ciutat en una de les moltes *autocorriere* que sortien de Fiume cada quart d'hora o a través d'una de les línies marítimes que oferia la *Società Fiumana di Navigazione*. Una d'aquestes línies, la 139, realitzava dotze viatges diaris de Fiume a Abbazia a un preu de 2 lires.⁸⁵ Un cop a la ciutat, l'escriptor va poder comprovar que tot i haver-hi «considerables hotels, magnífiques vil·les, tendes luxoses, jardins i tot un petit món d'establiments complementaris, amb patis coberts de verdura, restaurants, distraccions, racons sentimentals, bars i *dancings* discrets»,⁸⁶ la clientela d'aquests, és a dir, l'aristocràcia austríaca, estava de baixa; i la classe italiana adinerada preferia altres ciutats amb climes més càlids abans que establir-se a Abbazia. Els únics que arribaven a la ciutat eren els croats de les comarques immediates, justament els que no convenien als italians. Així doncs, per Pla, Abbazia era una elegia, «una estructura elegant buida, habitada per persones mal vestides i policies».⁸⁷

Com hem dit més amunt, a Abbazia s'hi estava Adi, en un pis llogat, fent feines de mecanògrafa per a Francesc Cambó. Així que la primera cosa que degué fer Pla va ser anar-la a visitar. Com que els membres de l'equip de Cambó tenien prohibida la companyia, Cristina Badosa elucubra que «aquesta li degué deixar diners i tornà a Fiume».⁸⁸ Ara, gràcies al manuscrit planià, sabem que això no va ser així. Segons aquest, Pla resta a Abbazia el que queda de juny, juliol i els primers dies d'agost abans d'embarcar-se en el creuer per l'Adriàtic. Tot i així, a partir d'un sobre buit trobat recentment al mas de Llofriu, es desprèn que l'escriptor va viure un període indeterminat a Volosca, un llogarret de pescadors que pertany a la ciutat d'Abbazia i que també tenia connexió amb la línia marítima 139, a casa del senyor Grisillo. Possiblement, Pla va llogar una habitació a casa del senyor Grisillo fins que, a causa dels seus problemes econòmics, «no li quedà altra solució que anar a viure d'amagat a casa d'Adi a Opatija».⁸⁹ Durant el temps que s'estigueren a Abbazia junts, seguint el relat de Badosa, la parella freqüentava el mercat del peix, que era fresc, acabat de

---

⁸⁵ Dades obtingudes a partir de la secció diària «Arrivi e partenze» de *La Vedetta d'Italia* i del butlletí d'horaris de la línia 139 de l'estiu de 1937 editat per la *Società Fiumana di Navigazione*.

⁸⁶ Josep Pla, *Les escales de Llevant*, op. cit., p. 243.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 245.

⁸⁸ Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, op. cit., p. 432.

⁸⁹ Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, op. cit., p. 433.

pesca. A l'escriptor li agradava molt passejar-s'hi i, a vegades, compraven llobregants i feien arròs amb llobregant.⁹⁰

Per altra banda, com ja hem assenyalat, la ciutat d'Abbazia era coneguda pels periodistes catalans exiliats afins a la Lliga per ser la base estiuenca de Francesc Cambó. Com és sabut, la guerra civil va sorprendre el polític a bord del *Catalonia*, el seu iot, en aigües de l'Adriàtic. Aquest fet el va obligar a establir-se a Itàlia des de finals de juliol de 1936. Després d'haver viscut un breu període a *villa Barata*, a Rapallo (Ligúria), a finals de setembre de 1938 s'instal·là definitivament a *villa Irene*, una casa situada a Abbazia que va comprar i rehabilitar.⁹¹ A diferència del que afirma Borja de Riquer, probablement a causa d'un malentès provocat per una de les moltes lamentacions que escriu el polític quan ha d'abandonar temporalment la casa, quan Pla arriba a Abbazia (el 23 de juny de 1938) Cambó encara tenia en possessió la vil·la Irene. Pel que fa a Pla, tot i ser un dels protegits de Cambó, no va treballar directament per a ell en aquest període.⁹²

Finalment, gràcies a les poques —i no del tot precises— indicacions geogràfiques que ens proporciona Cambó en el seu *Dietari* coneixem que, després d'una llarga temporada a Montreux amb Adi i altres membres del seu equip, el 22 de juny el polític ja tornava a ser a Abbazia. Malauradament, el 23 de juny, dia que Pla arriba a la ciutat, Cambó s'embarca en el *Catalonia* i, per tant, no es trobaran personalment.⁹³ Tot i així, sabem que quan Adi es va acomiadar de la feina, Cambó li va dir que si hagués sabut que Pla es trobava a la ciutat els hauria convidat quinze dies a Ragusa en el seu iot.⁹⁴

⁹⁰ *Ibid.*, p. 434.

⁹¹ Borja de Riquer i Permanyer, *L'últim Cambó (1936-1947)*, Vic, Eumo Editorial, 1996, p. 52.

⁹² Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, *op. cit.*, p. 433.

⁹³ Francesc Cambó, *Meditacions. Dietari (1936-1941)*, Barcelona, Alpha, 1982, 339-341.

⁹⁴ Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, *op. cit.*, p. 433.

3. A ABBAZIA LA PLOMA NO S'ATURA

A partir de l'arribada de Pla a les ciutats de Fiume i Abbazia, les pistes del seu dia a dia són gairebé inexistents. Malgrat el secretisme selectiu, segurament volgut, de l'escriptor, d'aquesta estada se'n desprèn una col·laboració —coneguda però mai del tot ben investigada— al diari més important de Fiume. El primer dels indicis sobre l'existència d'aquests escrits i, probablement, el més conegut entre la crítica el trobem en un dels articles més cèlebres que l'escriptor va publicar a la revista *Destino*: «El bilingüisme». En aquest «Calendario sin fechas», concebut com una resposta de Pla a un article d'Enrique Badosa publicat a *El Noticiero Universal*, l'escriptor empordanès pretén deixar clar que el seu bilingüisme no és cap peripècia, tal com afirma Enrique Badosa, sinó que és una tragèdia. Per tal de demostrar que no és el mateix saber una llengua que conèixer-la, Pla posa d'exemple —entre d'altres— la col·laboració al diari de Fiume:

Encontrándome en Fiume durante la última guerra civil, me encontré en la necesidad de ganar algún dinero para subvenir a necesidades urgentísimas. Tenía en aquel momento un tal desprecio por la literatura (en prosa) del fascismo y concretamente por la prosa de D'Annunzio, que quise demostrar que se podía escribir (¡pobre de mí!) el italiano con una naturalidad plausible. Escribí unos artículos que fueron aceptados por el egregio señor comendador director del periódico más importante de la localidad, previo el siguiente diálogo:

- ¿Usted es italiano?
- No, señor.
- ¿Dónde aprendió usted esta lengua?
- En el «Corriere della Sera».
- Su estilo es pobre, no tiene énfasis, está desprovisto del entusiasmo del régimen.
- Posible. A ustedes, la pasta «asciuta», les da énfasis. A mí me produce una placidez perfecta.
- Tendré que corregir su estilo...
- Se lo agradezco.
- En el caso de que pretenda ser un escritor bilingüe le diré...
- No tiene usted que decirme nada. Estamos de acuerdo.⁹⁵

---

⁹⁵ Josep Pla, «El bilingüisme», *Destino*, núm. 1029, 27.04.1957, p. 23.

Que Pla està parlant del període que estem tractant és evident: «durante la última guerra civil». Ara bé, com hem remarcat i acabarem de demostrar més endavant, el fet que localitzi el moment de redacció d'aquests articles en italià a Fiume és potser una generalització. És, des del nostre punt de vista, poc probable que amb quatre dies d'estada a Fiume —on només sabem amb seguretat que es trobà amb Brunet i Solervicens— pogués realitzar tots els contactes necessaris per tal de col·laborar amb el diari. Així doncs, ens inclinem més a pensar que Pla va dur a terme la redacció d'aquests suposats articles en el període que s'estigué a Abbazia. També, tenint en compte que feia només dinou anys que havia tingut lloc l'empresa de Fiume (que va acabar el 12 de setembre de 1919 amb la proclamació de l'annexió de Fiume al Regne d'Itàlia), el fet que parli de D'Annunzio i d'un tal «egregio señor comendador, director del periódico más importante de la ciudad» ens dona les pistes suficients per a reconèixer la ideologia del diari. Per últim, creiem que és important recalcar que Pla no va aprendre l'italià llegint el *Corriere della Sera*, tal com ell narra. Sabem que, de jove, durant la seva etapa d'estudiant de Dret a la Universitat de Barcelona, freqüentava lliçons d'italià que ofería la *Casa degli Italiani*, situada —com a l'actualitat— al Passatge de Méndez Vigo.⁹⁶ Tot i així, sí és cert que des que va arribar a Itàlia per primera vegada (Conferència de Gènova, 1922), es va posar a llegir-lo i va «treure molt profit per al coneixement de la llengua».⁹⁷

La segona referència a la col·laboració fiumana de Pla la trobem, com ja havia indicat Cristina Badosa, a l'homenot que l'escriptor empordanès dedica a l'arquitecte sard Antoni Simon Mossa. Recordem que aquest va ser l'ideòleg, a causa de la ignorància reconeguda dels contertulians del Cafè Greco de Roma pel que fa a la història, la cultura i la geografia sarda, del viatge contemplatiu de Pla a l'illa de Sardenya el juny de 1938; i serà, anys més tard (al novembre de 1962), el guia particular de l'escriptor en el curs del seu segon viatge a l'illa. Segons Pla, un cop establert a Fiume i Abbazia després de la travessia magnífica amb el *Paganini*, va haver de restablir la seva precària economia, així que va «haver d'escriure massa articles als diaris de Fiume».⁹⁸ A simple vista, en aquest petit fragment hi ha dues paraules que criden l'atenció: «massa» i «diaris». Pel que fa a la primera, i seguint Badosa, Pla explica que escriví una gran quantitat d'articles «possiblement perquè no eren gaire ben pagats i difícilment li permetien

⁹⁶ Xavier Febrés, *Josep Pla: biografia de l'homenot*, Barcelona, Plaza i Janés, 1990, p. 38.

⁹⁷ Josep Pla, *Itàlia i el Mediterrani*, op. cit., p. 367.

⁹⁸ Josep Pla, *Homenots. Quarta sèrie*, op. cit., p. 402.

cobrir les necessitats més bàsiques».⁹⁹ Tot i així, creiem que el pas d'«unos artículos», tal com narra a «El bilingüismo», a «massa articles» és simplement una exageració de les seves, tal com demostrarem més endavant. Si ens centrem, ara, en la segona paraula, és clar que també ha patit una evolució respecte el primer escrit: d'uns escrits que van ser acceptats pel director del «diari més important de la localitat», a «massa articles als diaris de Fiume». Tot i no entrar en detalls ara, anunciem que una recerca que detallarem en el punt següent ens va permetre demostrar que a l'estiu de 1938 a la ciutat de Fiume només existia un sol diari. Així doncs, ens tornem a trobar davant d'una altra hipèrbole planiana.

La darrera picada d'ullet localitzada, fruit d'una troballa recent, es troba en una de les moltes entrevistes que li van fer a Josep Pla. En aquest cas, l'entrevista en qüestió es tracta d'una conversa a tres bandes coordinada per José Batlló i en la qual, a vegades, intervé Josep Vergés, l'editor de Pla a *Destino*. Publicada a finals de l'any 1972 a la revista *Triunfo*, poc després que Pla patís un infart de miocardi —l'angoixa del qual va saber reflectir magistralment en un «Calendario sin fechas»¹⁰⁰—, l'entrevista tracta temes tan diversos com la qüestió catalana, política i literatura o les dones i el futbol. En parlar de la qüestió catalana, Batlló no dubta a retreure des d'un bon principi el tema del bilingüisme a l'escriptor. A la pregunta: «Vostè creu que hi pot haver un escriptor bilingüe?», Pla no se n'està i respon:

Josep Pla — Mire, durante la guerra fui a parar a Fiume, y allí me puse a escribir en italiano. Hacía unas faltas de ortografía tremendas... Bueno, las que suelto en todas las lenguas, porque para mí eso de la ortografía es secundario, ¿entiende? Bien, pues todo el mundo me decía, «Usted sabe el Italiano mejor que D'Annunzio». Y me lo decían amigos de D'Annunzio, porque en Italia ha habido siempre muchos enemigos de D'Annunzio.

José Batlló — Pero no creo que D'Annunzio sea el mejor ejemplo...

[...]

Josep Pla — ¡Cuidado, eh! Gran cuidado. D'Annunzio es un escritor fenomenal. Fenomenal.¹⁰¹

⁹⁹ Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibrio entre literatura i política (1927-1939)*, op. cit., p. 433.

¹⁰⁰ Josep Pla, «Un infarto de miocardio», *Destino*, núm. 1826, 30.09.1972, p. 7.

¹⁰¹ José Batlló, «Josep Pla. Oficio de escribir, oficio de vivir», *Triunfo*, núm. 534, 23.12.1972, p. 26-31.

Tot i no ser tan precís com en els dos fragments anteriors, d'aquesta resposta es desprèn que, durant el seu període a Fiume —i Abbazia—, Pla es va posar a escriure en italià. Malgrat el nombre considerable de faltes que feia, que ja devia corregir el director del diari tal com explica al primer dels fragments, els seus lectors —amics de D'Annunzio— li deien que tenia un coneixement més alt de l'italià que el líder de l'empresa de Fiume.

3.1. ELS ARTICLES FIUMANS I LA CRÍTICA

Com hem apuntat, l'existència dels articles fiumans de Pla mai ha estat ignorada per la crítica. De fet, alguns estudiosos de l'obra de Josep Pla han destacat aquesta col·laboració italiana en els seus estudis sobre l'escriptor empordanès. El primer expert que parla de l'existència d'aquests articles en un estudi conjunt, ja desfasat, dedicat a Carner, Riba i Pla és Albert Manent. Segons aquest, «Pla ha colaborado en un número todavía no computable de periódicos, revistas, almanaques, etc. Desde los de Fiume a *El Sol y Excelsior*, de Madrid, hasta *El Diario Vasco*, *Las Provincias*, de Valencia, etc.». ¹⁰² És evident que Manent parafraseja Pla quan li atribueix la col·laboració de Fiume. El fet d'anomenar-los, senzillament, «los de Fiume», denota el desconeixement del mitjà on va publicar-los i, per tant, l'acceptació de la narració planiana.

Durant gairebé dues dècades, el tema dels articles de Fiume va romandre al calaix. No va ser fins els anys noranta que Xavier Febrés i Lluís Bonada, en dues aproximacions biogràfiques molt sintetitzades de l'escriptor empordanès, van revifar la col·laboració italiana de Pla. Per Febrés, va ser «la necessitat de guanyar alguns diners que el va portar a col·laborar en italià, llengua que dominaria a partir d'ara també per escrit, en un diari de la ciutat de Fiume». ¹⁰³ Per altra banda, Bonada, molt més sintètic, es limita a afirmar que Pla «visita [...] també Fiume, on escriu als diaris de la llavors ciutat italiana». ¹⁰⁴ Ambdues citacions, d'igual manera que la de Manent, beuen clarament de les poques pistes —tal com acabem de demostrar a l'inici d'aquest punt— que Pla va donar en els seus textos.

¹⁰² Albert Manent, *Tres escritores catalanes: Carner, Riba, Pla*, Madrid, Gredos, 1973, p. 300.

¹⁰³ Xavier Febrés, *Josep Pla: biografía de l'homenot*, op. cit., p. 123.

¹⁰⁴ Lluís Bonada, *Josep Pla*, Barcelona, Empúries, 1991, p. 112.

Deixant de banda l'estudi de Josep Guixà,¹⁰⁵ el qual mereix un capítol a part, són de Cristina Badosa les investigacions més recents sobre aquest tema. En un primeríssim intent de localització dels articles, Badosa va enviar una carta a l'hemeroteca de Rijeka, l'antiga Iugoslàvia, l'hivern de 1989. Malauradament, mai va rebre resposta.¹⁰⁶ Així doncs, des de 1997 —any del centenari de l'autor—, la recerca va restar oblidada.

---

¹⁰⁵ Josep Guixà, *Espías de Franco. Josep Pla y Francesc Cambó. La red de espionaje contra la revolución en Cataluña*, Madrid, Fórcola, 2014.

¹⁰⁶ Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, op. cit., p. 433, nota 37.

4. EL «CAS JOSEP GUIXÀ»

A principis de la tardor de 2014, l'editorial Fórcola publicava un llibre encapçalat per un títol desconcertant i mediàtic: *Espías de Franco. Josep Pla y Francesc Cambó. La red de espionaje contra la revolución en Cataluña*. El llibre, signat per Josep Guixà, periodista barceloní, i amb pròleg de Manuel Trallero, pretén demostrar que Pla i molts altres personatges de l'època van col·laborar secretament amb l'Estat Major de Salamanca a través dels informes del SIFNE ('Servicios de Información de la Frontera del Nordeste de España'), una xarxa de espionatge que, d'igual manera que l'oficina de propaganda exterior que gestionava Cambó, operava des de França.

A simple vista, el volum podria no tenir relació amb la temàtica que estem tractant. Si no fos perquè, en les seves últimes pàgines, l'autor fa una molt breu síntesi de l'arribada de Pla a Fiume —sense allunyar-se del relat de Badosa— que desemboca en una més que discutible troballa: els articles fumans de l'escriptor.

4.1. TRES CONCEPTES, TRES INTERROGANTS

Com hom pot esperar, el llibre de Guixà (o, més ben dit, el seu títol) va tenir un ampli ressò entre el públic general i la crítica. Tant és així que, pocs dies després de la publicació d'aquest, l'autor va publicar una sèrie d'articles "promocionals" al diari *El País*. L'últim d'aquests, titulat «A un pam...de Mussolini», està dedicat únicament i exclusivament a la troballa dels articles de Fiume. Al polèmic titular, a més, l'acompanya el subtítol següent: «La necessitat econòmica portà Pla a escriure a *La Vedetta d'Italia* el 1938».¹⁰⁷ Centrem-nos, de moment, en tres conceptes clau d'aquest enunciat: la «necessitat econòmica», «*La Vedetta d'Italia*» i «l'any 1938».

Que Pla va escriure articles en italià a Fiume per tal de guanyar-se un sou extra —recordem que li havien robat la cartera amb tots els seus diners a l'hotel de Càller— és un fet. De fet, ell mateix ho confessa a l'article sobre el bilingüisme: «en Fiume [...] me encontré en la necesidad de ganar algún dinero para subvenir a necesidades urgentísimas»;¹⁰⁸ i a l'homenot dedicat a l'arquitecte Antoni Simon Mossa: «[...] per a restablir la meva precària economia vaig haver d'escriure massa articles als diaris de

---

¹⁰⁷ Josep Guixà, «A un pam...de Mussolini», *op. cit.*

¹⁰⁸ Josep Pla, «El bilingüisme», *op. cit.*

Fiume!».¹⁰⁹ Per altra banda, no cal oblidar que, com bé afirma Cristina Badosa, era Adi qui s'encarregava d'enviar-li constantment una part dels diners que rebia de les feines que realitzava per Cambó per tal que l'escriptor pogués subsistir.¹¹⁰

Pel que fa al segon interrogant, Guixà és la primera persona que relaciona l'escriptor empordanès amb *La Vedetta d'Italia* de Fiume. Tot i que Pla en cap moment anuncia el nom del mitjà en el qual va publicar els seus articles fiumans, sí que parla d'haver-los publicat «en el periódico más importante de la localidad».¹¹¹ Gianfranco Miksa, en un panorama complet sobre la premsa italiana a Fiume entre els anys 1813 i 1945, afirma:

Il punto cardine della produzione giornalistica a Fiume tra il 1919 e il 1945 diviene lo Stabilimento tipografico de «La Vedetta d'Italia», il cui omonimo e principale giornale diventa, in questo periodo, il maggiore e ufficiale strumento d'informazione della città.¹¹²

Així doncs, Guixà no anava errat quan relacionava Pla amb *La Vedetta d'Italia* ja que, tal com es desprèn del fragment de Miksa, aquest era el diari més important —i l'únic, segons Ballarini i Sobolevski¹¹³— de la ciutat de Fiume entre els anys 1919 i 1945. Això també confirmaria el que més amunt, quan Pla afirma haver escrit als diaris —en plural— de Fiume, hem tractat d'hipèrbole planiana.

Per últim, és obvi pensar que els articles italians de Fiume van ser escrits l'any 1938, any en què l'escriptor trepitja per primera vegada la ciutat. Tot i que mai s'havia definit amb seguretat el període que Pla va restar a Fiume, ara, gràcies al manuscrit planià i a l'article de Brunet en què es descriu el primer dia de Pla a la ciutat, és fàcil acotar les dates i pensar que els articles van ser escrits entre el 19 de juny de 1938, dia que Pla arriba al port de Fiume a bord del *Paganini*, i el 18 d'agost de 1938, últim dia de Pla a Abbazia.

¹⁰⁹ Josep Pla, *Homenots. Quarta sèrie, op. cit.*, p. 402.

¹¹⁰ Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939), op. cit.*, p. 432.

¹¹¹ Josep Pla, «El bilingüisme», *op. cit.*

¹¹² Gianfranco Miksa, *I giornali italiani a Fiume dal 1813 al 1945. Analisi e linee di sviluppo*, Tesi doctoral, Università degli Studi di Trieste, 2012, p. 64.

¹¹³ Amleto Ballarini i Mihael Sobolevski, *Le vittime di nazionalità italiana a Fiume e dintorni (1939-1947)*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Direzione generale per gli archivi, 2002, p. 43.

4.2. LA VEDETTA D'ITALIA

Després d'haver aclarit el motiu que va portar Pla a escriure articles en italià i d'haver limitat, d'una vegada per totes, el període en què Pla va viure a les ciutats de Fiume i Abbazia, no hi ha dubte que la màxima novetat que proporcionava Guixà en la seva investigació dels articles fiumans de Pla era el mitjà on es van publicar aquests: *La Vedetta d'Italia*. Centrem-nos, doncs, en el diari.

Des de març de 1919, uns mesos abans de l'empresa de Fiume, sabem que alguns conciudadans de Fiume vinculats a l'irredemptisme van començar a projectar la fundació d'un nou diari. L'objectiu principal d'aquests era aconseguir que fos al mateix temps un òrgan d'expressió favorable a l'annexió a Itàlia i font de bona informació. Darrera d'aquest projecte informatiu, considerat un òrgan combatiu i patriòtic de caire irredemptista que va adoptar també la ideologia feixista, hi va haver sempre la mà d'Iti Bacci (o Baccich),¹¹⁴ polític vinculat a l'Associació Nacionalista Italiana i, des de l'abril de 1922, al Partit Nacional Feixista, del qual en fou vicesecretari general (1930-1931) i membre del Gran Consell del Feixisme (1930-1932).

D'aquesta manera, el 27 d'agost de 1919, després d'haver creat una tipografia pròpia —l'*Stabilimento Tipografico de «La Vedetta d'Italia»*—, apareixia sota un títol significatiu i lapidari, i amb un tiratge de 14 mil còpies, el primer exemplar de *La Vedetta d'Italia*, fundat per Armando Odenigo (Hodnig), que en va ser el director fins el novembre de 1920, i Iti Bacci. Fins i tot els grans diaris italians es van fer ressò del naixement d'aquest nou mitjà d'informació. Un exemple ben clar el podem trobar al *Corriere della Sera*, que durant dos dies seguits va publicar la següent nota informativa a la secció de les *Recentissime*:

In difesa dell'Italianità di Fiume è uscito a Fiume il primo numero del giornale quotidiano «La Vedetta d'Italia».¹¹⁵

L'any 1938, el diari, que costava 30 centaus, presentava un format de 4 pàgines a 7 columnes. Com es pot imaginar, *La Vedetta d'Italia* va contribuir considerablement, amb els articles i les cartes i amb l'acció personal de cada col·laborador, a preparar l'empresa de D'Annunzio i, més tard, a sostenir el govern a Fiume. L'any 1945, després de cinc anys i mig de la guerra més sagnant i violenta de la història de la humanitat, la

¹¹⁴ Iti Bacci, nascut Baccich (Sussak, 1892 – Roma, 1954). Polític italià i fundador de *La Vedetta d'Italia*.

¹¹⁵ [s. s.], «In difesa dell'Italianità di Fiume», *Corriere della Sera*, 25.08.1919, p. 4; *Ibid.*, 26.08.1919, p. 5.

direcció de *La Vedetta d'Italia*, aquell moment sota les mans d'Oswaldo Ramous, va decidir cessar la publicació.

4.2.1. Qui era el director l'any 1938?

Ha arribat el moment de tancar un altre dels eterns interrogants planians. Per fer-ho, només hem de recuperar el fragment de l'article sobre el bilingüisme que hem citat més amunt, en què Pla parla dels articles fiumans. Segons narra l'escriptor empordanès, «escribí unos artículos que fueron aceptados por el egregio señor comendador director del periódico más importante de la localidad [...]».¹¹⁶ A la narració, a més, es reproduïx una conversa que va mantenir Pla amb el mateix director del diari en la qual aquest retreia a Pla el poc entusiasme respecte al règim de la seva prosa. Arribats a aquest punt la pregunta és simple: qui era aquest «egregio señor comendador» que, a més, era el director de *La Vedetta d'Italia*?

Com hom pot imaginar, la informació sobre aquest diari és mínima. A més a més, són poques les biblioteques on es pot consultar, ja que mai ha estat digitalitzat. Per altra banda, els pocs estudis dedicats a *La Vedetta d'Italia* que vam localitzar, a part de no ser del tot fiables ni convincents —tal com vam poder comprovar quan vam tenir el diari entre les mans—, van ser escrits majoritàriament en llengua croata. Això respon, com hem apuntat unes quantes vegades al llarg d'aquest treball, a una qüestió de fronteres: Fiume és l'actual ciutat de Rijeka, situada a Croàcia. Per tant, va ser impossible localitzar una llista completa i fiable amb tots els directors que havia tingut el diari i el període en què van ocupar el càrrec.

Malgrat el dèficit d'informació a la xarxa, sabem que els primers directors que es van ocupar del diari van ser Iti Bacci i Armando Odenigo,¹¹⁷ aquest últim fins el mes de novembre de 1920. A aquests dos els van seguir, tot i desconèixer el període que van ocupar el càrrec, Giulio Benedetti¹¹⁸ i Nino Host-Venturi.¹¹⁹ També ens consta que Giovanni Miceli va ser director de *La Vedetta d'Italia*.¹²⁰ Malauradament, va morir

¹¹⁶ Josep Pla, «El bilingüisme», *op. cit.*

¹¹⁷ Armando Odenigo, nascut Hodnig (Fiume, 1885 – Milà, 1969). Polític i periodista italià.

¹¹⁸ Giulio Benedetti (Roma, 1893 – San Remo, 1969). Periodista italià.

¹¹⁹ Giovanni “Nino” Host-Venturi (Fiume, 1892 – Buenos Aires, 1980). Polític i historiador italià vinculat al diari des dels seus inicis.

¹²⁰ [s. s.], «Esempi jugoslavi», *L'Arena di Pola*, núm. 1061, 06.03.1957, p. 1. Giovanni Miceli (Nàpols, 1870 – Fiume, 1933).

l'any 1933, així que no pot ser l'«egregio señor comendador» de què parla Pla. Tampoc ho pot ser Osvaldo Ramous,¹²¹ últim director del diari, ja que va ocupar el càrrec l'any 1944. Així doncs, per eliminació, només resta un possible nom: Arnaldo Viola.

Una recerca a l'hemeroteca del *Corriere della Sera* va confirmar, gràcies a la troballa d'una nota publicada a la secció de les *Recentissime* l'abril de 1934, que Arnaldo Viola acabava d'ocupar el càrrec de director de *La Vedetta d'Italia* de Fiume:

Direttore della “Vedetta d'Italia”, di Fiume, è stato nominato il dott. Arnaldo Viola, già redattore capo dello stesso giornale.¹²²

A partir de l'any 1935, i després d'una dècada de crisi de la indústria de Fiume, es van registrar els primers símptomes de represa de la ciutat. Paral·lelament a la recuperació econòmica, es van inserir homes clau en els màxims càrrecs de poder polític i econòmic de la ciutat, tal com van descriure Ballarini i Sobolevski:

[...] alla vigilia della seconda guerra mondiale si può affermare che nel PNF (Partito nazionale fascista) con Genunzio Servidori, alla Prefettura con Temistocle Testa, alla Regia dogana con Filippo Valente, agli Uffici finanziari con Luciano Matarazzi e alla «Vedetta d'Italia» (l'unico quotidiano della città) con Arnaldo Viola, furono posti ai vertici del potere cittadino elementi provenienti da altre regioni italiane che nulla o ben poco potevano sapere della specifica identità culturale fiumana abituata da sempre a convivere con tutte le sue notevoli e molteplici «diversità» interne d'ordine culturale, etnico e religioso.¹²³

Així doncs, seguint Ballarini i Sobolevski, si Arnaldo Viola era director de *La Vedetta d'Italia* l'any 1935, és molt probable que l'any 1938 també ho fos. Afortunadament, després d'una recerca exhaustiva en els exemplars del diari corresponents als mesos de juliol i agost de 1938 a la Biblioteca Nazionale Centrale de Roma, podem confirmar que Arnaldo Viola era el director de *La Vedetta d'Italia* l'estiu de 1938, cosa que el converteix en l'«egregio señor comendador» de què parla Pla.

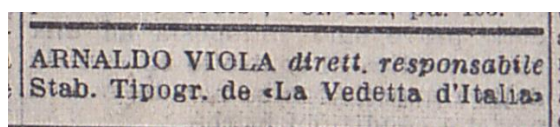

Fig. 6. Detall de l'exemplar de *La Vedetta d'Italia* del 17.08.1938, p. 4.

¹²¹ Osvaldo Ramous (Fiume, 1905 – 1981). Poeta i escriptor italià.

¹²² [s. s.], «Direttore della *Vedetta d'Italia*», *Corriere della Sera*, 01.04.1934, p. 8.

¹²³ Amleto Ballarini i Mihael Sobolevski, *Le vittime di nazionalità italiana a Fiume e dintorni (1939-1947)*, op. cit., p. 43. La cursiva és nostra.

4.3. LA FALSA TROBALLA

Com ja hem apuntat, Josep Guixà, l'any 2014, va reprendre la investigació dels articles fumans de Pla. Recerca, a simple vista, gratificant per l'autor, ja que era la primera vegada que es trobaven els citats però mai buscats articles planians. Guixà, segons narra al cèlebre article publicat a *El País*, troba «mitja dotzena de gasetilles signades per “J. Pla” al diari *La Vedetta d'Italia*, al voltant de la segona quinzena d'agost de 1938 [...]».¹²⁴ Tot i l'enrevessada organització textual i la mala gestió de la informació que presenten tant l'article citat com el llibre, una mirada paral·lela als dos documents permet, a la fi, desxifrar les sis dates en les quals “J. Pla” publica un article a *La Vedetta d'Italia*.

Seguint Guixà, la primera gasetilla porta per títol «L'avanzata continua in Estremadura». Publicada el 14 d'agost, l'escriptor ironitzava davant la desfeta republicana al Segre. La segona de les gasetilles trobades, publicada el 17 d'agost, duia per títol «La frontiera franco-catalana non è stata mai chiusa». El 18 d'agost, amb «Le torbide beghe barcellonesi», l'autor comentava l'absència d'Irujo i Ayguadé en el nou govern de Negrín. De la quarta gasetilla, obviada completament en el llibre, Guixà només en dona el títol —traduït— a l'article: «La folla aventura dels roigs Ebre enllà s'acosta a la catàstrofe». El dia 24, l'escrit es titulava «La morsa sull'Ebro si stringe sempre più mentre i nazionali avanzano oltre il Tajo». Per acabar, l'última gasetilla, escrita el 26 d'agost, és misteriosament oblidada tant al llibre com a l'article. D'aquesta, Guixà només comenta l'advertència que el Parlament de Catalunya va fer a Negrín en cas que es violessin els seus drets d'autonomia.¹²⁵

El primer detall que destaca d'aquesta recerca és, com ja hem apuntat, el garbuix d'informació que, per altra banda, només es pot completar —com hem demostrat— fent una lectura paral·lela del llibre i l'article. Deixant de banda la traducció d'algun títol a l'hora de redactar l'article d'*El País*, possiblement destinat a un públic més general, en cap cas és comprensible que no s'enunciï el títol del sisè article trobat en cap dels dos textos. I menys tractant-se d'uns articles inèdits. Així doncs, el nostre primer objectiu va ser demanar —gràcies a les gestions de Xavier Pla, des de la direcció de la Càtedra Josep Pla— per préstec interbibliotecari, a la Universitat de Rijeka (Fiume), les 6 gasetilles que Guixà anuncia. Com era d'imaginar, només vam rebre 5 dels 6 articles ja

¹²⁴ Josep Guixà, «A un pam de...Mussolini», *op. cit.*

¹²⁵ Veure Annex 3.

que l'article del dia 26 d'agost, el títol del qual Guixà no especifica mai, no el van localitzar —tot i indicar que anava signat per “J. Pla”, tal com apunta Guixà a la primera frase de l'article.

Un cop en possessió dels 5 articles, la sorpresa va ser màxima quan vam poder comprovar que, tot i que els títols coincidien amb els que havia proporcionat Guixà: primer, les “gasetilles” no estaven signades; segon, en cap cas eren gasetilles ni articles, són noticiaris de guerra; i tercer, no estan escrits des de Fiume, sinó que són notícies de guerra que provenen de ciutats espanyoles i franceses com Cabeza de Buey, Burgos, Saragossa, Saint Jean de Lux, Salamanca o Talavera de la Reina. Mereix la pena tornar a recalcar que el diari no està digitalitzat. Així doncs, només es pot accedir als titulars i continguts d'aquest consultant-los en format paper a la Biblioteca de la Universitat de Rijeka o a la Biblioteca Nazionale Centrale de Roma. És estrany, per tant, que algú que els hagi consultat personalment digui que els articles estan signats per “J. Pla” quan en realitat no hi ha signatura en cap d'ells —a no ser que vulgui sortir del pas fruit de la desesperació d'hores tancat a la biblioteca sense trobar res. També, la manca de signatura, ens va ajudar a comprendre per què els bibliotecaris de Rijeka no havien trobat el sisè article.

Desconcertats i desil·lusionats pels “articles” que havíem rebut des de Rijeka, i en un últim intent de comprendre què havia fet pensar —i publicar— a l'autor que aquells textos eren de Josep Pla i que, a més, anaven signats, Xavier Pla, des de la Càtedra Josep Pla, es va posar en contacte amb Josep Guixà. En la resposta, Guixà, sorprès per totes les incongruències notables que es desprenien de la seva troballa en comparació amb la nostra, ens va explicar que la seva recerca —remunerada— la va fer personalment una amiga d'un amic seu que no estava avesada a aquest tipus de feines i, segons aquest, es va limitar a fer fotos amb el seu mòbil a les gasetilles que va anar trobant.¹²⁶ Per fortuna nostra, junt amb la resposta, va adjuntar dues fotografies per tal de demostrar que les seves gasetilles sí que estaven signades:

---

¹²⁶ Josep Guixà (comunicació personal, 22 gener 2018).

m. oltre la città

Le truppe governative avendo conseguito il loro obiettivo, che consisteva diversivo, si sono ritirate. L'offensiva è terminata. Ieri naturalmente che 2000 uomini e sette cannoni sono stati perduti o catturati dai nazionalisti. Ma la confessione è lo stesso eloquente. La colpa è data alle acque del Segre che erano state aumentate di un metro e mezzo di livello dai nazionalisti, con l'assistenza della classe di Franco.

Circa l'armistizio del 1938, il Gruppo di Llobregat è stato una data che termina a l'ora di un 25 chilometri dall'armistizio, e si immette al Algodon, il bollente barcellona e molto la guerra e si limita a denunciare l'offensiva.

Burgos preannuncia la risposta J. PLA

Energica diffida catalana a Madrid

SAINT JEAN DE LUX, 25 —

Notizie da Barcellona informano che dopo l'ultima crisi del sedicento governo rosso il Parlamento catalano siede in permanenza. Oggi l'ufficio di presidenza del parlamento catalano ha fatto sapere a Negrin che il «governo catalano» non tollererà alcuna violazione dei propri diritti di autonomia da parte del «governo di Madrid» e che è deciso a far rispettare con tutti i mezzi la costituzione gli consente l'autonomia della Catalogna.

J. PLA

La tesi di Franco difesa

Fig. 7. Les dues gasetilles “amb signatura” enviades per Josep Guixà el 22.01.2018.

Descartant —per raons estilístiques òbvies (tipografia, manca d'espai, alineació, etc.)— la primera d'elles, pertanyent a la que Guixà considera la primera gasetilla de Pla, la primera cosa que vam detectar de la segona imatge és que no es tractava de cap dels 5 articles que havíem rebut de Rijeka. Un cop llegit el seu contingut, però, vam arribar a la conclusió que estàvem davant del sisè article. Recordem que a l'article publicat a *El País*, Guixà transcriu que el Parlament de Catalunya «no tolerarà cap violació dels seus drets d'autonomia per part del “govern de Madrid”». ¹²⁷ Frase que, feta traduir per Guixà, prové de la notícia de guerra, segons la qual el govern català «non tollererà alcuna violazione dei propri diritti di autonomia da parte del “governo di Madrid” [...]». ¹²⁸ Un altre fet destacable d'aquest article “amb signatura” que ens va enviar Josep Guixà és la tipografia de la signatura. Si comparem, per exemple, la *P* de *Pla* amb la *P* de *Parlamento*, comprovarem que la tipografia de la firma no és la mateixa que la del text.

J. PLA

Parlamente-

Fig. 8. A l'esquerra, la signatura. A la dreta, una mostra de la tipografia de la mateixa notícia (26.08.1938).

¹²⁷ *Ibid.*

¹²⁸ [s. s.], «Energica diffida catalana a Madrid», *La Vedetta d'Italia*, 26.08.1938, p. 4.

Per acabar de demostrar que la signatura “J. Pla” és una falsificació, només cal fixar-nos en les poques signatures amb què van signats alguns dels articles publicats a *La Vedetta d'Italia*, les quals presenten el format NOM + COGNOM (en majúscules). Vege-m'ho:

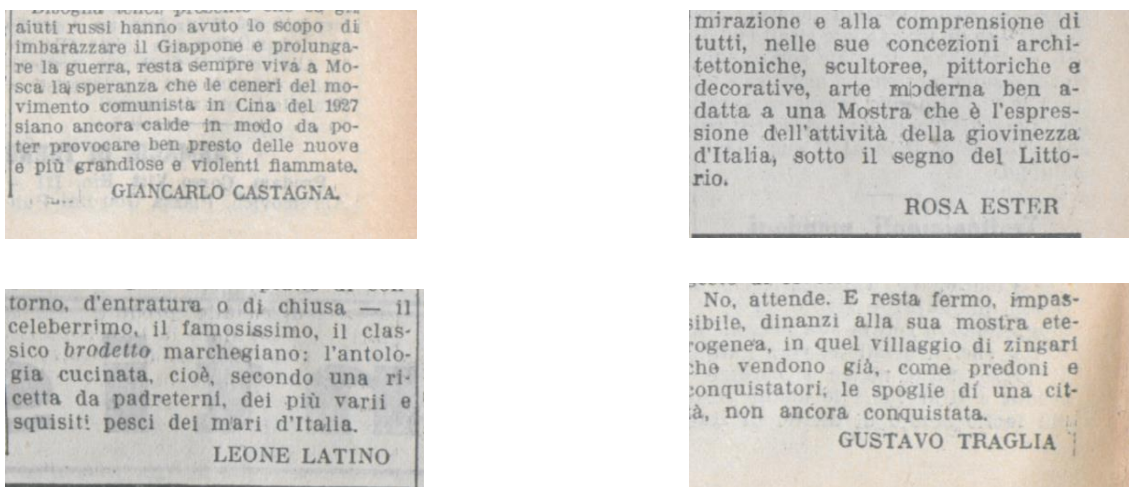

Fig. 9. Exemples de signatures dels exemplars de *La Vedetta d'Italia* del dia 28.07.1938, p. 1; 23.07.1938, p.3; 28.07.1938, p. 3; 29.07.1938, p. 3.

Així doncs, ara que ja coneixíem el titular del sisè article («Energica diffida catalana a Madrid») i la data de publicació (26 d'agost), des de la Càtedra Josep Pla només vam haver de sol·licitar-lo per préstec interbibliotecari a la Biblioteca de la Universitat de Rijeka. Com era d'imaginar, l'article va arribar sense signatura:

Fig. 10. Article original de *La Vedetta d'Italia*.

Fig. 11. Article falsificat de *La Vedetta d'Italia*.

Per tant, amb tots aquests arguments, desmentim que els articles de *La Vedetta d'Italia* que Josep Guixà atribueix a Josep Pla siguin de l'escriptor empordanès.

5. EN CREUER PER L'ADRIÀTIC

Retornant a l'intent de revisió biogràfica de Josep Pla, un cop establert al Càrnaro i, més precisament, a la ciutat d'Abbazia, l'escriptor va navegar pel litoral adriàtic de Iugoslàvia. Sabem, gràcies al manuscrit planià, que el 9 d'agost va arribar —molt possiblement amb Adi— a Pola. És probable que arribessin a la ciutat en autobús o en vaixell, a causa de la manca de línies ferroviàries entre Abbazia i Pola. La ciutat, que havia estat el gran arsenal de l'imperi austrohongarès, era l'any 1938 un port mort, freqüentat només per velles goletes i petits pailebots. Sense marxar gaire lluny del moll, la parella també va visitar l'amfiteatre romà, «peça notable i molt ben conservada».¹²⁹ Unes dècades després, Pla confessava, amb la hiperbolització que el caracteritza, que feia més de cinquanta anys que coneixia aquesta ciutat. Ara sabem que, en el fons, només en feia uns quaranta.

És molt possible que la parella s'embarqués, aquella mateixa tarda, en una de les línies marítimes —com, per exemple, la 135 de la *Società Fiumana di Navigazione*— que realitzaven el trajecte Pola – Lussinpiccolo. Lussinpiccolo (o Mali Lošinj) és la localitat principal de l'illa de Lussino (Lošinj) i no, com afirma Cristina Badosa, els «afores d'Opatija».¹³⁰ Segons el manuscrit planià, a Lussinpiccolo s'hi estan una nit. Malauradament, desconeixem a quin lloc van albergar. Tot i això, seguint el relat enbergià, sabem que «de nit anaven a passejar».¹³¹

En una hora indeterminada del dia següent, 10 d'agost, la parella es devia tornar a embarcar probablement en una altra combinació marítima que els va tornar, ara, a Abbazia. L'11 d'agost va ser un dia de descans per la parella. Reinstal·lats a casa, devien haver aprofitat el dia per fer la maleta ja que, l'endemà al matí, s'embarcaven en un nou viatge: un creuer per la Dalmàcia.

5.1. «IN CROCIERA SULL'ADRIATICO»

Abans de prosseguir amb la narració del creuer, és el moment de resoldre la qüestió dels articles fiumans de Pla. Després d'adonar-nos que la recerca de Guixà —a la qual dedica un llibre i un article— era fraudulenta, només ens restava una opció: anar a

---

¹²⁹ Josep Pla, *Les escales de Llevant*, op. cit., p. 240.

¹³⁰ Cristina Badosa, *Jospe Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, op. cit., p. 435.

¹³¹ *Ibid.*, p. 434.

consultar personalment *La Vedetta d'Italia*. Així va ser com, un dia del mes de març, ens vam desplaçar a la Biblioteca Nazionale Centrale de Roma. Després d'hores cercant al diari algun article de l'escriptor empordanès i comprovant, per desena vegada, que els articles que Guixà atribuïa a Pla no estaven signats, el vam trobar. L'article inèdit, titulat «In crociera sull'Adriatico», va aparèixer publicat a l'exemplar del 19 d'agost de 1938 de *La Vedetta d'Italia* —recordem que Guixà li atribueix una gasetilla del dia 18 i una altra del dia 20 d'agost—, i estava signat per Giuseppe Pla.¹³² Aprofitem, doncs, l'ocasió, per transcriure'l:

In crociera sull'Adriatico¹³³

Con l'«Ipparco Baccich» da Abbazia a Gravosa – Impressioni di uno straniero

Il collega Giuseppe Pla, giornalista spagnolo residente, in questi giorni, in Abbazia ci ha inviato da Ragusa questa corrispondenza.

Noi tutti, o quasi, conosciamo l'itinerario della crociera compiuta dal collega Pla, ma le impressioni che egli ha riportate oltrechè della bellezza dei luoghi parlano dell'efficienza perfetta e gradita delle nostre navi e particolarmente dell'«Ipparco Baccich». Anche per ciò crediamo far cosa grata ai nostri lettori nel riportarle.

• • •

Ho lasciato l'allegria e ridente Abbazia popolata questi giorni come non mai da migliaia di bagnanti accorsivi dalle città dell'interno e dall'estero per imbarcarmi sull'«Ipparco Baccich» per una crociera in Dalmazia.

Il tempo era meraviglioso, il mare azzurro e calmo; tutto assicurava che i tre giorni della crociera sarebbero stati di sollievo per lo spirito e di svago.

Appena la meravigliosa costa del Carnaro scompare dall'orizzonte si ha subito la gradevole sensazione del refrigerio dell'aria marina; il paesaggio cambia: dal magnifico verde in cui sono incastonate Abbazia, Laurana, Medea, Moschiena si passa a Cherso brulla e pietrosa, mentre ci avviciniamo a Lussino. Sbarcano alcuni passeggeri. Facciamo due passi a terra e ho modo di osservare da vicino l'ottima posizione di questo porto ben protetto dai venti e dal mare. L'arrivo della motonave attira molta gente al porto; gente sana, forte di razza tipicamente veneta. Vi è dappertutto un allegro

¹³² Per a una traducció catalana de l'article, veure Annex 4.

¹³³ Giuseppe Pla, «In crociera sull'Adriatico», *La Vedetta d'Italia*, 19.08.1938, p. 3.

vociare, sembra di essere a Venezia, non in quella moderna si intende, ma nella Venezia degli inizi, dei primi secoli, la quale certamente doveva essere similmente a Lussino strutturata: case a vivi colori, ammassate intorno al porto, intersecate dalle vie strette, sormontate da un esile campanile. E cosa infine più tipicamente veneziano di questo piccolo cantiere, uno squero, dove sono in costruzione alcuni velieri?

Il viaggio riprende, il paesaggio non muta: è il paesaggio proprio a quasi tutte le isole e alle coste dalmate. Riprendi¹³⁴ la vita di bordo. La nostra nave non è molto grande ma offre tutte le comodità; è tenuta benissimo e vi regna la massima disciplina e il più perfetto ordine. Ogni componente [dell'] l'equipaggio, dal comandante all'ultimo marinaio è compreso del suo compito: tutto procede con una regolarità eccezionale. Il comandante, gli ufficiali, il maestro di casa e tutto il personale sono di una correttezza e d'una cordialità veramente squisite. Tutti parlano parecchie lingue e i numerosi passeggeri si sentono perfettamente a loro agio. Io, che a causa delle tristi vicende della mia Spagna, mi trovo ramingo per le vie del mondo, posso, senza esagerare, dire il più incondizionato elogio alla Marina mercantile italiana, nobilitata dal Fascismo e che a ragione forma l'orgoglio dell'Italia di Mussolini.

Si procede verso Zara, italianissima città dalmata. Cala intanto il crepuscolo e, quando ormai tutto è oscuro e nel cielo sono apparse le stelle, s'incominciano a vedere le luci della città, un'ora circa prima dell'arrivo. Alle 21.30 in perfetto orario, la motonave attracca alla Riva Derna gremita di cittadini che fanno la loro passeggiata serale e assistono agli arrivi e alle partenze dei numerosi piroscafi che da Fiume, Trieste e Ancona giungono di solito verso sera. A Zara trovo molta animazione e vivacità che è appunto la bella caratteristica italiana di questa bella cittadina.

Dopo aver visto di sfuggita un po' tutta la città e ammirati i monumenti che ricordano le origini romane e venete di Zara, ritorno a bordo per la continuazione del viaggio. Dalla Italia si entra in Jugoslavia. Il passaggio attraverso le isole dalmate avviene di notte. Al mattino fischia la sirena di bordo: siamo a Traù. La sosta è troppo breve per poter scendere a terra. Bella cittadina Traù che col suo Duomo, la sua Loggia, il suo forte ci si rivela anch'essa apertamente veneta. Al nostro passaggio si apre il ponte girevole che unisce la terraferma all'isola di Bua. Dopo venti minuti si arriva a Spalato, capoluogo della Dalmazia jugoslava. Nel porto, malgrado l'ora mattutina, c'è molta gente. A distanza da un anno dal primo viaggio, noto con soddisfazione un grande cambiamento nei rapporti tra gli ufficiali ed i passeggeri con le autorità jugoslave: se

---

¹³⁴ Riprende

prima erano corrette, ora sono addirittura cordiali. Frutto della pace adriatica instaurata tra il Duce ed il Presidente del Governo jugoslavo dott. Milan Stojadinovic. Senza difficoltà di sorta, ho il permesso di visitare la città. Venuto dall'Italia non posso non rilevare la profonda differenza di vita che scorgo in questo porto adriatico: le fogge del vestiario bosniache e balcaniche, che s'incontrano specialmente in questo inizio del giorno, ci dicono tutto il profondo cambiamento apportato nelle coste dalmate dal nuovo regime. Ma ciò che mi colpisce e rattrista il mio animo latino è il completo abbandono in cui è lasciato il «Palatium» di Diocleziano: quello che dovrebbe costituire il vanto, l'orgoglio d'una città, d'una nazione, oggi non è che un ammasso di rovine cui sono sovrapposte costruzioni di pessimo gusto alberganti bottegucce e abitazioni che di certo non fanno onore alla più grande città della Dalmazia.

Nel pomeriggio la motonave attracca a Lagosta, in terra italiana. Il porticciuolo, tutto bianco fra il verde dell'isola, è gremito di folla, tra cui anche le autorità per cui evidentemente l'arrivo della motonave rappresenta un avvenimento. Peccato che il tempo non ci consenta di visitare Portolago, capoluogo dell'isola, che si trova nell'interno. Fa caldo: se ce ne fosse il tempo si farebbe volentieri un bagno. Tanto maggiormente volentieri perchè l'acqua è limpidissima.

Dopo la partenza da Lagosta si sente un po' di refrigerio datoci da un leggero maestrale che ci accompagna fino a Gravosa e ci rende veramente piacevole la navigazione. Qui troviamo un'accoglienza ancora più cordiale da parte delle autorità jugoslave e dagli¹³⁵ abitanti. Questa popolazione di antiche e gloriose tradizioni marinare, accoglie con soddisfazione l'arrivo delle navi italiane che qui giungono numerose, essendo intense le relazioni commerciali fra le due sponde adriatiche.

Lo spazio non mi permette di descrivere le gloriose vestigia della Repubblica ragusea che nel lungo corso della sua esistenza ha emulato la consorella repubblica veneta da cui ebbe costantemente appoggi e favori.

Ci si ferma due ore a Gravosa, frequentata da turisti stranieri, e poi si rientra sull'«Ipparco Baccich» per il viaggio di ritorno. Si riprende la vita di bordo, si rivedono le cittadine dalmate che visitiamo un'altra volta e in altre ore della giornata. La vita sulla nave trascorre piacevole in gradevoli conversari col Comandante e gli ufficiali i cui rapporti coi passeggeri durante questi giorni di navigazione sono divenuti sempre più cordiali, amichevoli, direi quasi fraterni.

---

¹³⁵ degli

Rientro in Abbazia e ne riprendo la sua vita gaia ma nel mio animo rimane il gradito ricordo dei tre giorni di crociera adriatica, di queste ridente crociera nel bel mare di Venezia, oggi vera oasi oltrechè di inimitabile bellezza, di pace e di tranquillità, esempio di ciò che può effettivamente raggiungersi tra popoli veramente amici e leali.

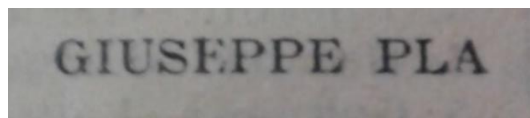

Fig. 12. Signatura de Josep Pla a *La Vedetta d'Italia*.

L'article, a grans trets, és una ressenya planiana del creuer que, juntament amb Adi, van realitzar a bord de l'*Ipparco Baccich* per la costa de l'Adriàtic. El primer detall que crida l'atenció de l'escriu és el pròleg que, probablement, va redactar Arnaldo Viola, director de *La Vedetta d'Italia* d'aquell moment. D'aquest es desprèn —i, per tant, es confirma— que Josep Pla residia a Abbazia, tal com hem apuntat més amunt, i no a Fiume, com ha pensat sempre la crítica. Per altra banda, també és sorprenent que Viola utilitzi l'article de Pla i el publiqui únicament i exclusivament perquè les impressions de l'escriptor empordanès parlen, més enllà de la bellesa de les ciutats adriàtiques, de l'eficiència de les naus de la *Società Fiumana di Navigazione* i, concretament, de l'*Ipparco Baccich*. Tot era, per Viola, una qüestió de màrqueting.

5.2. LES ESCALES DE LLEVANT

El creuer per l'Adriàtic no era desconegut per la crítica. De fet, el mateix Pla en parla a *Les escales de Llevant*. Ara, gràcies a la troballa de l'article fiumà i d'un fulletó informatiu dels itineraris i horaris de la *Società Fiumana di Navigazione* de l'estiu de 1937, és el moment de clarificar les ciutats que l'escriptor va visitar i, fins i tot, l'hora en què ho va fer. Prescindim, doncs, del manuscrit planià; menys precís pel que fa a les diverses escales del creuer.

Josep Pla i Adi Enberg es van embarcar, al port d'Abbazia, en un creuer de tres dies a bord de l'*Ipparco Baccich* el divendres 12 d'agost de 1938 a les 11:30h. *L'Ipparco Baccich* era un vapor de cabotatge que transportava mercaderies, animals i alguns viatgers.¹³⁶ Segons narra Pla, «era una carraca lenta i cauta que quan estava parada feia

¹³⁶ Batejat el 1931, el vaixell porta el nom d'Ipparco Bacci, nascut Baccich (Fiume, 1890 – Cima Grande, 1916), patriota i militar italià, germà d'Iti Bacci.

una oloreta que se us entravessava a les vísceres: en navegar, el vent s'emportava les exhalacions fades i tristes que produïa, i el panorama era més assequible. Però això es produeix en coberta; en sentina, no m'he trobat encara amb cap huracà que trenqués la granítica densitat de l'aire que hi habita».¹³⁷

Fig. 13. L'*Ipparco Baccich*. Font: naviearmatori.net

La descripció del vaixell, realista i sincera, que plasma l'escriptor a *Les escales de Llevant* contrasta, increïblement, amb la lloança que en fa a l'article italià. Segons el Pla de l'article:

[...] la nau no és molt gran però ofereix totes les comoditats; està molt ben cuidada i hi regna la màxima disciplina i el més perfecte ordre. Cada component de l'equipatge, des del capità fins a l'últim mariner s'ocupa de la seva tasca: tot procedeix amb una regularitat excepcional. El capità, els oficials, el cambrer d'habitació i tot el personal són d'una correcció i d'una cordialitat vertaderament exquisides. Tots parlen diverses llengües i els nombrosos passatgers se senten perfectament a gust. Jo, que a causa dels tristos esdeveniments de la meua Espanya, em trobo vagant pels camins del món, puc, sense exagerar, fer el més gran i incondicional elogi a la Marina mercantil italiana, ennoblida pel Feixisme i que amb raó forma l'orgull de la Itàlia de Mussolini.¹³⁸

Aquesta perfecció que, de cop, rodeja la nau, no és gratuïta. Recordem que, a la conversa —reproduïda a «El bilingüisme»— que havia mantingut Pla amb Viola, aquest últim li feia notar a l'escriptor empordanès el poc entusiasme de la seva prosa respecte al règim; i, seguidament, l'advertia que hauria de corregir el seu estil. Com es

¹³⁷ Josep Pla, *Les escales de Llevant*, op. cit., p. 250.

¹³⁸ Josep Pla, «In crociera sull'Adriatico», op. cit.

pot comprovar, doncs, en aquest fragment, el director no en va deixar passar ni una i la descripció realista del vaixell va esdevenir una oda a l'*Ipparco Baccich*, a la Marina mercantil italiana i, com no podia ser d'una altra manera, al feixisme.

A mesura que el vaixell, capitanejat pel capità Benzan,¹³⁹ s'allunyava de la costa del Càrnaro, el paisatge verd característic d'Abbazia, Laurana, Medea i Moschiena va desaparèixer per deixar pas al panorama àrid i pedregós de l'illa de Cherso. A les 16:45h, l'*Ipparco Baccich* va arribar al port de Lussinpiccolo, a l'illa de Lussino. Tot i que només disposaven d'un quart d'hora, la parella, d'igual manera que alguns passatgers, va decidir desembarcar i deambular pel moll. Només desembarcar del vaixell, els crits alegres dels habitants que s'havien acostat al port a rebre el vaixell i l'estructura de la ciutat —cases pintades de colors vius amuntegades en carrers estrets i només superades per un campanar— van fer creure a l'escriptor que, per un moment, es trobava a la Venècia antiga. A les 17h de la tarda, ja amb tots els passatgers a bord, l'*Ipparco Baccich* va llevar l'àncora del port de Lussinpiccolo direcció Zara. El més segur és que de camí a Zara els passatgers del vaixell es dirigessin al restaurant d'aquest, on cada nit es preparaven succulents plats italians, com podien ser uns espaguetis.

Una hora abans d'arribar a la ciutat, quan la nit i les estrelles ja s'havien apoderat del cel, les llums de la ciutat de Zara, al fons, començaven a donar la benvinguda als passatgers del vaixell. No va ser fins les 21:30h¹⁴⁰ que l'*Ipparco Baccich* va atracar a la Riva Derna, un dels passeigs marítims de la ciutat. Segons narra Pla, a Zara hi va trobar molta animació i vivacitat, la característica italiana per excel·lència d'aquesta ciutat. Després d'haver contemplat i admirat, ràpidament, els monuments que recorden l'origen romà i vènet de la ciutat, Pla i Adi es van tornar a embarcar al vaixell. No va ser fins les 23h que l'*Ipparco Baccich* va abandonar la costa de Zara per dirigir-se a Traù.

Aquella mateixa nit, el vaixell va travessar les illes dàlmates i va entrar en aigües iugoslaves. A les 6h del matí del dissabte 13 d'agost va sonar la sirena del vapor: ja havien arribat a Traù. Llàstima que la parada només va ser de 10 minuts; així doncs, la parella no va poder desembarcar. Tot i així, des del pont del vaixell Pla va poder apreciar el *Duomo*, la llotja i el fort del port, típicament vènets. Puntualment, l'*Ipparco Baccich* va deixar enrere el port de Traù i va penetrar al golf de Salona. Tot i que les

---

¹³⁹ Dades obtingudes a partir de la secció diària «Movimento nel porto» de *La Vedetta d'Italia*.

¹⁴⁰ A diferència del que narra Pla, segons el fulletó d'horaris de la companyia el vaixell abandonava el port a les 21:45h.

campanes de la catedral acabaven de tocar les 7h, el port de Split ja era ple de gent. Fruit de la pau instaurada entre el *Duce* i el President del Govern iugoslau, la parella va aconseguir el permís per visitar la ciutat sense cap dificultat. El primer detall que va observar Pla quan va desembarcar de l'*Ipparco Baccich* va ser la varietat de vestuari, propi d'un país molt divers, «amb dues o tres religions, amb dos alfabetes, amb dues o tres cultures de sintonització difícil, amb dos o tres moments històrics d'una arítmia absoluta però actualitzats».¹⁴¹ Ara bé, allò que el va entristir més de la ciutat va ser l'estat d'abandó en el qual estava el palau de Diocleciana. El monument que, segons Pla, hauria de constituir la jactància i l'orgull d'un poble i una nació, no era més que «una pila de ruïnes sobre les quals es superposen construccions de mal gust allotjades per petites botigues i cases que sens dubte no honoren la ciutat més gran de la Dalmàcia».¹⁴²

Tot i que Pla no en parla a l'article ni hi dedica cap pàgina de l'*Obra Completa*, sabem, gràcies al fulletó de l'itinerari que, abans d'arribar a Lagosta, l'*Ipparco Baccich* va fer una breu parada a la ciutat de Comisa, situada a l'illa de Vis. El vaixell va arribar al port de Comisa a les 11:15h i va marxar rumb a Lagosta a les 11:30h. Així doncs, segurament, com també els hi va passar a Traù, la parella no va poder desembarcar al port i, per tant, es devien conformar amb les vistes de la ciutat que ofería el pont del vaixell.

Després de quatre hores de navegació per l'Adriàtic i d'haver dinat algun plat típic de la cuina italiana, l'*Ipparco Baccich* tornava a navegar en aigües italianes. No va ser fins les 15:45h que el vaixell va arribar a la següent escala. Aquesta vegada, a l'illa de Lagosta. Un petit port blanc, entre el verd de l'illa, atapeït de gent va donar la benvinguda als passatgers del vapor. A l'article, Pla es lamenta que el poc temps que l'*Ipparco Baccich* fa parada a Lagosta no els hi va permetre de visitar Portolago, la ciutat més important de l'illa, que es troba a l'interior d'aquesta. El temps a l'illa era bo —feia calor, diu Pla— i l'aigua del mar era molt clara i neta. Tant que el mateix escriptor reconeix que s'hi banyaria si disposessin de més temps. Malauradament, a les 16:30h el vaixell deixava l'illa de Lagosta i navegava, acompanyat al llarg de tot el trajecte d'un lleuger mestral, direcció Gravosa.

Sabem, gràcies a una nota informativa publicada a *La Vedetta d'Italia*, que la línia marítima en la qual s'embarquen Pla i Adi, la 141 de la *Società Fiumana di*

¹⁴¹ Josep Pla, *Les escales de Llevant*, op. cit.

¹⁴² Josep Pla, «In crociera sull'Adriatico», op. cit.

Navigazione, de freqüència setmanal i que realitzava el trajecte Fiume – Lussinpiccolo – Zara – Spalato – Lagosta, va ser ampliada entre l'1 d'abril de 1938 i el 30 de setembre de 1938 amb una nova escala: Ragusa. En aquesta, a més, s'informa que la parada a la ciutat tindrà una duració de dues hores.¹⁴³ Així doncs, a causa de la nova ampliació, el fulletó dels itineraris i els horaris (publicat l'any 1937) de què ens servíem fins el moment resta, a partir d'ara, inservible. Paral·lelament, és impossible determinar a quina hora va arribar l'*Ipparco Baccich* al port de Gravosa. El mateix Pla, a *Les escales de Llevant*, parla de la seva arribada a Gravosa «després de tantes hores de navegació».¹⁴⁴ Sigui com sigui, vista la distància entre ambdues ciutats —Lagosta i Gravosa— és molt probable que el vaixell amarrés al port al vespre.

Un cop van haver desembarcat tots dos al port de Gravosa —el port modern de Ragusa—, la parella va haver de prendre un tramvia o un taxi per arribar, després de pujar una costa molt sobtada, a la Ragusa medieval. Ja a la ciutat medieval, la primera cosa amb la que es toparen va ser amb una fortalesa medieval imponent. Seguint la gent, i després d'haver caminat cinc minuts per passadissos foscos i rampes i escales, la parella va arribar a l'*Stradone* de Ragusa. L'*Stradone*, empedrat i sense voreres, és el carrer principal de la ciutat i, segons Pla, «el carrer més bonic que jo hagi vist mai».¹⁴⁵ Al final d'aquest, Pla i Adi es van trobar amb una plaça cegada per un mur de la muralla. Seguint-lo, van arribar, finalment, al port vell, rodó i sense profunditat d'accés per un vaixell de les característiques de l'*Ipparco Baccich*. Després d'haver recorregut una estona més la ciutat, de ben segur que Pla devia acabar de redactar l'article sobre el creuer i el devia enviar —tal com narra Arnaldo Viola al preàmbul d'aquest— a la redacció de *La Vedetta d'Italia* de Fiume, a la Via Ciotta, 19. Sabem, per últim, que tot i només haver passat dues hores a Ragusa, va ser l'única escala del creuer que va aconseguir deixar en l'escriptor un sentiment de nostàlgia que es devia intensificar quan, a poc a poc, el vaixell s'allunyava del port.

A diferència del que narra Pla a *Les escales de Llevant*, a Ragusa no va abandonar l'*Ipparco Baccich* per embarcar-se en el *Samos*. És bo recordar que aquest va ser el vaixell, juntament amb el *Toyas*, en el qual es va embarcar en el curs del seu primer viatge a Atenes, l'any 1929. Tampoc, tal com afirmen Cristina Badosa i Xavier

¹⁴³ [s. s.], «Nuova linea settimanale da Fiume e Abbazia per Gravosa della Soc. Fiuman di Navigazione», *La Vedetta d'Italia*, 31.03.1938, p. 5.

¹⁴⁴ Josep Pla, *Les escales de Llevant*, op. cit., p. 261.

¹⁴⁵ *Ibid.*, p. 264.

Febrés,¹⁴⁶ a Ragusa van prendre un altre vaixell que els va portar a Roma. La cosa va ser més senzilla. Gràcies a l'article fiumà i a la nota informativa podem, finalment, confirmar que Pla va tornar al port d'Abbazia el dilluns 15 d'agost a les 6:45h a bord de l'*Ipparco Baccich*, que el dia anterior i la matinada del mateix dilluns també havia fet escala a Curzola, Lesina, Spalato, Zara i Lussinpiccolo.¹⁴⁷ Així doncs, cal fer notar que els dos últims paràgrafs de l'article fiumà, referent a la tornada des del port de Gravosa a Abbazia, van ser escrits a Ragusa i, per tant, abans de la pròpia tornada.

A Abbazia la parella hi va restar fins el 18 d'agost, dia en què Adi es va acomiadar estranyament de la feina. Anys més tard, gràcies a una carta de Cambó a Joan Estelrich, sabem que Adi, en lloc de passar a màquina dues còpies del llibre que Cambó li havia encarregat a Pla (*Història de la Segunda República*), en va fer un tercer, que es va emportar sense posar-ho en coneixement de Cambó.¹⁴⁸ Així doncs, el dia següent de la partença de Pla i Adi (19 d'agost) apareixia publicat a la *terza* pàgina de *La Vedetta d'Italia* d'aquell dia «In crociera sull'Adriatico», signat per Giuseppe Pla. La parella, però, ja era a Milà.

5.3. ELS ARTICLES ADRIÀTICS

Com és d'imaginar, Pla no només va aprofitar l'experiència del creuer per redactar l'article de *La Vedetta d'Italia*. El mateix any (1940) i d'igual manera que havia fet amb els articles dedicats a les ciutats sardes i sicilianes, l'escriptor va publicar tres articles sobre les ciutats adriàtiques a la seva mítica secció —«Calendario sin fechas»— del setmanari *Destino*.

El primer dels articles està dedicat a la ciutat que Pla va batejar com «la flor del Mediterrani»: Ragusa (o Dubrovnik).¹⁴⁹ Com també va fer amb els articles sards i sicilians, l'article sobre Ragusa va ser aprofitat i copiat —tret de l'última frase— a «En Croacia», dins *Las ciudades del mar*. Posteriorment, va ser traduït al català, lleument modificat i inclòs a *Les escales de Llevant*, llibre inèdit aparegut per primera vegada l'any 1969 dins el volum de l'*Obra Completa* homònim. Trenta anys més tard de la

¹⁴⁶ Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, op. cit., p. 436; Xavier Febrés, *Les dones de Josep Pla*, Barcelona, Edicions 62, 1999, p. 53.

¹⁴⁷ Veure Annex 1.6.

¹⁴⁸ Maria Josepa Gallofré, *L'edició catalana i la censura franquista*, Barcelona, PAM, 1991, p. 145.

¹⁴⁹ Josep Pla, «Ragusa-Dubrovnik», *Destino*, núm. 148, 18.05.1940, p. 3.

publicació d'aquest article, i arran d'un segon viatge per l'antiga Iugoslàvia, l'escriptor va retornar a la ciutat provinent de Belgrad. Aquesta vegada, però, ho va fer en avió. Com no podia ser d'una altra manera —i més tractant-se de l'Adriàtic—, Pla va dedicar les tres últimes «Cartes de Yugoslavia» que va publicar a la revista *Destino* a la ciutat que el va omplir de nostàlgia, Dubrovnik, i a la primera ciutat croata que el va veure arribar feia trenta-dos anys a bord del *Paganini*, Rijeka.¹⁵⁰

El segon i el tercer articles adriàtics estan dedicats, respectivament, a les ciutats de Split¹⁵¹ i Zara.¹⁵² Com en el cas de l'article sobre Dubrovnik, ambdós van ser inclosos a «En Croacia», dins *Las ciudades del mar*. El primer, calcat, i el darrer, amb algunes modificacions. També, com l'anterior, van ser traduïts al català i arranats per tal de ser inclosos a *Les escales de Llevant*.

---

¹⁵⁰ Josep Pla, «Dubrovnik (Ragusa)», *Destino*, núm. 1725, 24.10.1970, p. 28; «Navegación de Dubrovnik a Rijeka», *Destino*, núm. 1726, 31.10.1970, p. 16; «Rijeka», *Destino*, núm. 1727, 07.11.1970, p. 20.

¹⁵¹ Josep Pla, «Split», *Destino*, núm. 159, 03.08.1940, p. 8.

¹⁵² Josep Pla, «Zara», *Destino*, núm. 169, 12.10.1940, p. 8.

6. MÉS ARTICLES EN ITALIÀ?

Un cop localitzat, per primera vegada, un article inèdit de Josep Pla en llengua italiana, és fàcil pensar que, probablement, aquesta no va ser l'única vegada que l'escriptor empordanès va col·laborar en algun mitjà italià. Així doncs, aquest apartat pretén ser un «estat de la qüestió», a tall d'epíleg, de les col·laboracions periodístiques italianes de Josep Pla.

6.1. COL·LABORADOR DEL *CORRIERE DELLA SERA*?

Alguns estudiosos de l'obra de Josep Pla, encapçalats per Josep Maria Castellet, afirmen que l'escriptor va col·laborar al *Corriere della Sera* de Milà. En el primer capítol del que Castellet considera «un assaig lliure sobre l'obra de Josep Pla»,¹⁵³ s'intenta elaborar un esbós biogràfic a través de les dades que aporta Pla en els diversos volums de la seva *Obra Completa*. En un moment donat de la narració, mentre l'autor parla de la tertúlia del Cafè Greco de Roma i de l'inici de la redacció, sempre a Roma, de la *Historia de la segunda República española*, Castellet afirma que Pla també «va col·laborar, escadusserament, al *Corriere della Sera*».¹⁵⁴ Malauradament, a l'afirmació no l'acompanyen precisions ni referències bibliogràfiques.

A partir de l'afirmació poc precisa de Josep Maria Castellet, altres estudis sobre la figura i l'obra de Josep Pla com el d'Ignacio Busqueras,¹⁵⁵ el de Xavier Febrés,¹⁵⁶ el de Narcís Garolera¹⁵⁷ o el de Joaquín Hernández Serna¹⁵⁸ inclouen, sense anar més enllà i sempre citant l'artífex, la col·laboració de l'escriptor empordanès al diari milanès.

Va ser Cristina Badosa, en el que és, segons el nostre parer, la biografia més completa i precisa de l'autor escrita fins el moment, la primera a moure's i començar a estirar fils sobre l'estranya col·laboració italiana de Pla —amb l'ajuda del testimoni de Josep Massot i Muntaner. Segons Badosa:

---

¹⁵³ Josep Maria Castellet, *Josep Pla o la raó narrativa*, Barcelona, Destino, 1978, p. 9.

¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 61.

¹⁵⁵ Ignacio Busqueras, *Josep Pla: el «seny» irònic*, Madrid, Sílex, 1985, p. 119.

¹⁵⁶ Xavier Febrés, *Josep Pla: biografia de l'homenot*, *op. cit.*, p. 123.

¹⁵⁷ Narcís Garolera, *L'escriptura itinerant: Verdaguier, Pla i la literatura de viatges*, Lleida, Pagès, 1998, p. 165.

¹⁵⁸ Joaquín Hernández Serna, «Josep Pla, periodista en Itàlia. Gastronomía italiana en *Cartes d'Itàlia y Escrits italians*» dins Pedro Luis Ladrón de Guevara, Antonio Pablo Zamora i Giuseppina Mascali, *Homenaje al professor Trigueros Cano, vol. I*, Murcia, Universitat de Murcia. Servei de Publicacions, 1999, p. 316.

És molt possible que Pla col·laborés per al *Corriere della Sera* de Milà amb articles d'opinió, sobre els esdeveniments bèl·lics a Espanya i sobre ciutats d'arreu del món. Mossèn Junyent, que solia anar al cafè Greco, trobava sovint Pla i veia com escrivia articles sobre qualsevol país. Mn. Junyent li preguntava: «Com podeu escriure sobre països que no coneixeu?» I Pla li responia: «Per què serveix el Baedeker?»¹⁵⁹

Paral·lelament al testimoni de Massot i Muntaner, Badosa va elaborar una sèrie de gestions al *Corriere delle Sera* de Milà. Com a resposta a aquestes va rebre una carta en la qual li comunicaven que, després d'una recerca en els exemplars del diari del període que va del 1936 al 1939, podien confirmar que la firma de l'autor no havia aparegut mai. Ara bé, això no volia dir que Pla no hi hagués escrit mai, ja que ho podria haver fet amb algun pseudònim o, simplement, publicant els articles sense signatura. Aquesta última opció és la que adoptarà Badosa, que acabarà afirmant que «els articles devien ser anònims i només una consulta rigorosa del diari, en aquelles dates, podria donar algun resultat».¹⁶⁰

L'últim estudiós en ocupar-se de la qüestió va ser Rossend Arqués. En un paper sobre la presència i absència de la ciutat de Roma en l'obra de Josep Pla, Arqués parafraseja les conclusions de la recerca de Cristina Badosa. Ara bé, tot i seguir el relat de l'estudiosa, també apunta que «fins ara no s'ha fet cap estudi que confirmi la veridicitat de la notícia».¹⁶¹

Per un costat, la primera cosa que sorprèn de la presumpta col·laboració de Pla al *Corriere della Sera* és que l'escriptor no en va dir mai res —a diferència dels articles o, més ben dit, article de Fiume. Malauradament, tampoc podrem saber per què Josep Maria Castellet va fer aquesta afirmació. Per l'altre, aprofitant l'estada a la Biblioteca Nazionale Centrale de Roma vam consultar l'arxiu del diari. Després d'una recerca exhaustiva a l'hemeroteca del *Corriere della Sera* no vam trobar cap article signat per Josep Pla. Ara bé, això pot significar dues coses: primer, els articles, tal com va afirmar Cristina Badosa, eren anònims; segon, Josep Maria Castellet podria haver confós, fruit d'una lectura superficial, el fet que Pla “aprenqués l'italià” llegint el *Corriere della Sera*, tal com explica l'escriptor en el famós article de «El bilingüisme», amb el fet que Pla “col·laborés” per aquest diari.

¹⁵⁹ Cristina Badosa, *Josep Pla, el difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, op. cit., p. 420.

¹⁶⁰ *Ibid.*

¹⁶¹ Rossend Arqués, «Roma, ciutat absent (o quasi) en l'obra de Josep Pla», *Quaderns d'italià*, núm. 8/9, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2003, p. 214, nota 11.

6.2. INDICIS INCERTS

Malgrat no haver resolt, d'una vegada per totes, la presumpta col·laboració de Pla al *Corriere della Sera*, hi ha dos indicis que apunten a una possible existència de més articles planians en italià.

En el primer dels indicis, localitzat a «Notes sobre Itàlia», Pla confessa que com durant la seva estada a Roma «feia de periodista —cosa inexplicable—, era client del Cafè Aragno, un gran cafè situat davant el Parlament[...]».¹⁶² És difícil deduir de quina de les seves múltiples estades romanes està parlant. Convindria, doncs, tal com hem apuntat a la introducció d'aquests fulls, un bon estudi que delimiti de manera definitiva les estades de l'escriptor a la Ciutat Eterna. Tot i així, el fet que més amunt confessi que anaven amb Joan Baptista Solervicens a la Biblioteca Nacional ens situa, seguint les possibles vacil·lacions de Pla, a la tardor de 1937.¹⁶³ Del mateix text es desprèn, però, que a Roma sempre hi menjava bé, perquè llavors guanyava 750 pessetes al mes. Malgrat tot, el fet que parli de pessetes i no de lires, com a l'episodi del robatori de la cartera, fa trontollar una altra possible col·laboració en algun diari italià. Per altra banda, Pla també narra que guanyava 750 pessetes al mes durant la seva estada a Florència amb Lluís Llimona, fill de l'escultor Josep Llimona. Així doncs, és molt possible que Pla estigués parlant, en tots tres fragments, únicament i exclusivament de la feina de corresponsal que feia per *La Publicitat* i per *La Veu de Catalunya* els anys 1922 i 1923.

El segon dels indicis, fruit d'una troballa recent, el trobem en una «Carta a un amigo sobre las últimas obras de José Pla» que Joan Baptista Solervicens va publicar a la revista *Destino* l'any 1941. En aquesta, Solervicens narra el següent:

Una noche, en el café Greco, de Roma, le encontré [a Pla] dictando un artículo en italiano. Le llevaba la pluma, estupefacto, un distinguido intelectual, buen amigo suyo y mío. Sentado a su lado en el mismo velador, Pla le dictaba seguido con los ojos puestos en el papel, señalando los puntos y aparte con leves sorbos de «grappa». Todos los presentes quedamos pasmados. Pocas correcciones bastaron para dejar el artículo en situación de ir a las cajas. Recuerdo que se trataba de un artículo polémico escrito en

---

¹⁶² Josep Pla, *Itàlia i el Mediterrani*, op. cit., p. 359.

¹⁶³ *Ibid.*, p. 561.

párrafos directos, asaetados, cada uno con su poco de veneno en la punta. Era «un artículo de Pla», lo que llamamos «un artículo de Pla».¹⁶⁴

L'article de Solervicens és revelador. En aquest, confirma i descriu minuciosament com Pla dictava a «un distinguido intelectual, buen amigo suyo y mío» —probablement Manuel Brunet— un article en italià. Malauradament, l'única informació que se'n desprèn sobre l'escrit és que era polèmic i estava escrit en paràgrafs directes, cada un amb una mica de verí. Pel simple fet de situar l'acció al Cafè Greco de Roma, és molt possible que Solervicens estigui parlant de l'any 1938. Al cap i a al fi, caldrà, doncs, delimitar el període romà de Pla abans de començar una recerca que, ara per ara, seria en va.

6.3. COL·LABORADOR A *LA STAMPA DELLA SERA*

Uns dies abans de tancar aquest treball, fent una recerca a l'hemeroteca digitalitzada de *La Stampa* de Torí, vam localitzar un altre article de Pla, aquest cop publicat l'any 1932, en llengua italiana. Tot i no ser, per una qüestió temporal, l'article de què parla Solervicens, aquesta nova troballa denota, per una banda, l'extensa i inacabable obra periodística de l'escriptor empordanès i, per l'altra, la possible existència de més escrits periodístics a mitjans italians de què parlàvem abans. L'article inèdit, titulat «Vivace polèmica intorno a Picasso», va aparèixer a la *terza pagina* de l'exemplar del 8 de setembre de 1932 de *La Stampa della Sera*. Signat per José Pla, l'article va ser redactat des de París.¹⁶⁵ Tot seguit n'ofereixo una transcripció:

¹⁶⁴ Joan Baptista Solervicens, «Carta a un amigo sobre las últimas obras de José Pla», *Destino*, núm. 215, 30.08.1941, p. 10.

¹⁶⁵ Per a una traducció catalana de l'article, veure Annex 4.

Il pittore della «rivoluzione permanente»¹⁶⁶

Vivace polemica intorno a Picasso

PARIGI, settembre.

La grande Esposizione di Pablo Ruiz Picasso, che fu l'avvenimento artistico più importante di Parigi durante l'ultima stagione, ha lasciato una scia di polvere pirica che va crepitando in una polemica interminabile. Picasso è oggi lo spagnuolo più conosciuto fuori di Spagna, il più universalmente discusso. Da alcuni anni il pittore *malagueño* è oggetto a Parigi, da parte della critica ufficiale e di quella nazionalista, di una forte pressione che tende a relegarlo nei suburbi dell'arte, nella zona stravagante dei millionari pazzi, degli artistoidi suicidi e dei critici russi e tedeschi. Di fronte a Picasso i francesi hanno giocato la carta di Derain; ma tutto fa pensare —quantunque ciò non significhi che Derain sia sgradevole— che essi abbiano puntato un cattivo cavallo. L'ultima Esposizione di Picasso rappresenta, in ogni modo, un passo gigantesco nel proposito di portare l'arte moderna nel campo delle persone ragionevoli, bene arredate e decenti.

La critica si agita

Per questo motivo la critica francese si è agitata irosamente. «E' un pittore equilibrista e camaleontico», scrive *Comoedia*. «In mezzo alla svariatissima opera di Picasso, dov'è la personalità dell'artista?», domanda *Candide*. «Dinnanzi allo specchio dell'epoca, Picasso ha fatto sfilare tutte le immagini, meno il suo vero volto», dice il *Figaro* con cipiglio austero. «Per sostituire i modelli della natura, che ci propone Picasso? —domanda un altro critico—. Ci propone ectoplasmi, labirinti di curve, sfere, coni e cetrioli collocati in equilibrio gli uni sugli altri...».

L'argomento di Manolo Hugué, il geniale scultore, era più divertente. O più tragicomico. E' l'argomento più robusto che si sia contrapposto al cubismo. «Immagini, lei, Picasso —gli disse un giorno Manolo— di ricevere un telegramma da sua madre che le preannunzia il suo arrivo da Barcellona. Lei si presenta alla stazione del Quai d'Orsay e improvvisamente vede discendere dal treno una figura cubista. Lei promuove

---

¹⁶⁶ Josep Pla, «Vivace polemica intorno a Picasso», *La Stampa della Sera*, 08.09.1932, p. 3.

precipitosamente delle investigazioni e da esse risulta che quella figura è effettivamente la sua propria madre. Non sarebbe un autentico dramma di famiglia?». «Si —ammise Picasso—; sarebbe veramente orribile. Lei mi ha giocato un brutto tiro».

Ma Picasso, più tardi, rimbalzò la palla ai realisti. Dipinse sopra una tela alcuni chicchi di mais e di orzo e la collocò sul terreno di un pollaio. Le galline si avvicinarono al chicchi e li beccarono come se fossero stati realmente tali. Infatti, essi erano talmente bene imitati che le galline arrivarono col becco a lacerare la tela. Il pittore chiamò i suoi amici e mostrò loro l'entusiasmo che regnava nel pollaio. «Eccovi cos'è il realismo — disse Picasso—. Persino le galline lo comprendono. I miei chicchi di mais giungono ad assumere per questi animali un interesse commestibile. Credete voi che valga la pena di perdere il tempo in questa specie di sciocchezze?».

Certo è che oggi la pittura si è fatta superlativamente noiosa. I temi sono eterni: il nudo, il ritratto, il paesaggio, a volte romantico e scapigliato a volte schematico e vivo; la natura morta; e tutto ciò dipinto con i medesimi, sempre i medesimi procedimenti tecnici conosciuti —ogni giorno più conosciuti— ormai da secoli. Lo sforzo che ha compiuto il pittore di Màlaga per rompere questa monotonia e conseguire una pittura più vivace e più divertente, per aprire uno sfogo sull'imprevisto, fino al temerario o fino alla fantasia, è molto apprezzabile. I paesi normali e grigi, senza caffè, con cittadini modelli, socialisti, senza passioni, tenaci, considerano Picasso come un idolo. In Ispagna tarderà a diventarlo. In Ispagna la gente si diverte enormemente. I ricevimenti, le manie, le deformazioni, ci allietano l'esistenza. Alla fine, Picasso sarà riconosciuto un pittore di «merito» il giorno che la gente conoscerà l'aneddoto dei grani di mais e delle galline. Un Picasso gallinaceo, imitatore servile del realismo più volgare, ricalcatore della crosta più superficiale delle cose...

L'argomento di Hugué

Rimane in piedi, d'altra parte, l'argomento di Manolo Hugué. Ma non si può negare, in primo luogo, che il cubismo abbia portata una rivoluzione, nel significato perfettamente accettabile, nella scenografia. In secondo luogo, ha influito in maniera totale sulla decorazione pubblica e privata della nostra epoca. Quindi, fino a tanto che i pittori stessi saranno a riconoscerlo, ha eliminato dalla pittura una qualità ingente di detriti, di elementi superflui, accessori e sorpassati. Ha comunicato agilità e freschezza alle tavolozze e alle idee. Senza necessità di entrare —e non per mancanza di volontà—

nella famosa discussione tra «realismo magico» e «realismo obbiettivo», si può affermare che il quadro più stravagante di Picasso è molto più aderente al «greco» che non lo siano le tele infrollite dei pittori della storia del secolo passato e degli innumerevoli discepoli di Bourgaureau che scivolano giù di lì. E ciò è quello che, in definitiva, importa.

Sarà curioso vedere, quando si instruirà il bilancio della produzione estetica universale di questi tempi, come gli spagnuoli, ognuno nella propria sfera, avranno influito in maniera decisiva sul gusto e sulle forme dell'epoca. Il contributo di José Maria Sert ai primi balli russi fu molto importante. Pablo Ruiz Picasso sarà stato l'uomo della «rivoluzione permanente». Ad essi non c'è che da aggiungere, per formare il quadro, i nomi di Manuel de Falla e di Manolo Hugué, lo scultore più considerevole del nostro tempo. Ecco qui i quattro uomini che, nel terreno artistico, stanno alimentando fede nella Spagna all'Estero.

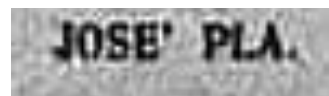

Fig. 14. Signatura de Josep Pla a *La Stampa della Sera*.

A grans trets, l'article vol ser un elogi a la primera exposició retrospectiva de Picasso que van acollir les Galeries Georges Petit de París del 16 de juny al 30 de juliol de 1932 i, a la vegada, una defensa aferrissada del cubisme i del que Pla considera el pintor de la “revolució permanent” després de la polèmica iniciada per la crítica francesa a causa d'aquesta mostra pictòrica. D'entre els arguments contra el cubisme que transcriu Pla en destaca el de l'escultor Manolo Hugué, el qual va fer emmudir Picasso. Segons narra l'escriptor, Hugué va plantejar a Picasso la trobada amb una dona d'estil cubista a l'estació de Barcelona que resultava ser, després d'unes investigacions, la seva mare, Maria Picasso. Veient la mala jugada que li acabava de gastar Hugué, Picasso va contraatacar els realistes pintant grans de blat de moro i ordi en un quadre i col·locant-lo en un corral. Les gallines, veient el dibuix tan realista de Picasso, van començar a esparracar la tela creient que eren cereals de veritat. Amb això, Picasso va acabar demostrant als realistes que el realisme és tan simple que fins i tot les gallines el comprenen.

B. CONCLUSIONS

Josep Pla continua essent, a dia d'avui, l'escriptor més inabastable i actual de la literatura catalana. La publicació constant d'escrits, correspondència i articles inèdits al llarg dels últims anys i la magnífica recepció per part dels lectors denoten la seva grandesa literària. D'igual manera que la seva obra, la seva vida està plena d'enigmes, vivències i viatges arreu del món. Malgrat el gran nombre d'estudiosos que han intentat biografar la vida de l'escriptor empordanès, són contats els estudis dedicats als mesos estivals de 1938. Així doncs, l'objectiu que ens proposàvem amb aquest treball era explorar una de les etapes més verges de la vida de Josep Pla.

En primer lloc, hem revisat i ampliat la biografia de l'escriptor que comprèn els mesos de juny, juliol i agost de 1938. Les dades que ens proporciona el mateix Pla durant el període que dura la guerra civil són mínimes. Per altra banda, faltaven pocs mesos perquè esclatés la Segona Guerra Mundial. Així doncs, cal tenir en compte que no només en el context espanyol era època de guerra. Aquest fet devia motivar la majoria de moviments, estades i, sobretot, l'escriptura de Pla durant el període estiuenc de 1938. Tot i així, gràcies a les poques pistes que es desprenen de la lectura dels seus escrits, als estudis biogràfics publicats i, sobretot, a les quartilles en les quals l'escriptor anotava a quina ciutat es trobava en cada moment, hem pogut traçar un recorregut fidedigne del viatge per les illes de Sardenya i Sicília, que va desembocar en un llarg sojorn a Fiume i Abbazia. A part de les diverses escales del viatge, també hem aclarit, d'una vegada per totes, els mitjans de transport amb els quals es movia d'una població a l'altra i algun dels hotels que va freqüentar. A diferència del que s'havia cregut sempre, Pla va utilitzar principalment els *accelerati* per moure's per les illes. Va ser només en comptades ocasions —de Civitavecchia a Sàsser, de Càller a Trapani i de Catania a Fiume— que es va veure obligat a embarcar-se en un vaixell. De manera paral·lela, també hem identificat gairebé tots els noms dels vaixells en els quals l'escriptor es va embarcar i, en molts dels casos, hem aconseguit localitzar fotografies de l'època.

En segon lloc, hem solucionat l'enigma dels articles que Josep Pla va escriure a Fiume. Tot i que l'escriptor parla en tres ocasions de l'existència d'aquests articles, només Cristina Badosa i Josep Guixà van indagar en aquesta qüestió. Badosa, en un primer intent de localitzar-los, va enviar una carta a l'hemeroteca de Rijeka. Lamentablement, no va rebre mai resposta i va abandonar la recerca. Per altra banda, l'estudi polèmic de Guixà semblava haver aclarit el misteri dels articles amb la troballa de 6 gasetilles

signades per “J. Pla” si no fos perquè, tal com hem demostrat en el quart punt d’aquest treball, es tracta d’una troballa absolutament fraudulenta. Finalment, una estada a la Biblioteca Nazionale Centrale de Roma ens va permetre realitzar una recerca exhaustiva en els exemplars en paper de *La Vedetta d’Italia*. El resultat va ser la troballa d’un article titulat «In crociera sull’Adriatico» i signat per Giuseppe Pla a l’exemplar de *La Vedetta d’Italia* del dia 19 d’agost de 1938. Per una banda, l’article ens ha servit per acabar de perfilar l’itinerari del creuer que, juntament amb Adi Enberg, l’escriptor va realitzar per la costa de l’Adràtic. Per l’altra, cal tenir present que aquest és el primer article localitzat de Josep Pla en llengua italiana, cosa que el converteix en un periodista trilingüe.

En tercer lloc, hem intentat aclarir la coneguda però mai localitzada col·laboració, atribuïda per Josep Maria Castellet, de Josep Pla al *Corriere della Sera* de Milà. Paral·lelament, hem deixat oberta la possibilitat a futures recerques d’escrits periodístics en llengua italiana de l’escriptor empordanès gràcies al testimoni de Joan Baptista Solervicens i a la troballa d’un article publicat l’any 1932 a *La Stampa della Sera* de Torí. L’article, titulat «Vivace polemica intorno a Picasso» i signat per José Pla, va aparèixer a l’exemplar de *La Stampa della Sera* del 8 de setembre de 1932 i és, a dia d’avui, el segon article en llengua italiana localitzat de Josep Pla.

Per acabar, cal dir que el resultat final d’aquest treball ha superat tots els propòsits que acabem de desplegar amb escreix i, a la vegada, n’ha creat de nous i molt més ambiciosos. Així doncs, pretenem, de cares a un futur proper, poder-lo ampliar amb molts més detalls biogràfics i articles inèdits en llengua italiana del nostre homenot. De moment, però, donem per acabada aquesta aproximació biogràfica de l’estiu planià de 1938 plena de marrades ja que, com deia Josep Pla, «quan no es tenen diners, la línia recta és una pura il·lusió de l’esperit».

C. BIBLIOGRAFIA

C.1. OBRA LITERÀRIA I PERIODÍSTICA DE JOSEP PLA

- PLA, Josep, «Vivace polemica intorno a Picasso», *La Stampa della Sera*, 08.09.1932, p. 3.
- «In crociera sull'Adriatico», *La Vedetta d'Italia*, 19.08.1938, p. 3.
- «Viaje a Cerdeña. Cagliari», *Arriba*, núm. 279, 20.02.1940, p. 3.
- «Viaje a Cerdeña. Recuerdos de Ulises», *Arriba*, núm. 284, 25.02.1940, p. 3.
- «Cerdeña y Cavour», *Arriba*, núm. 290, 03.03.1940, p. 3.
- «Palermo», *Destino*, núm. 60, 23.03.1940, p. 2.
- «Ragusa-Dubrovnik», *Destino*, núm. 148, 18.05.1940, p. 3.
- «Siracusa», *Arriba*, núm. 391, 02.07.1940, p. 3.
- «Trapani», *Destino*, núm. 157, 30.07.1940, p. 8.
- «Split», *Destino*, núm. 159, 03.08.1940, p. 8.
- «Zara», *Destino*, núm. 169, 12.10.1940, p. 8.
- Las ciudades del mar*, Barcelona, Argos, 1942.
- «Palermo», *Destino*, 21.03.1942, núm. 244, p. 8.
- «Tiempo de febrero. Los almendros», *Destino*, 20.02.1943, núm. 292, p. 8.
- La huida del tiempo*, Barcelona, Destino, 1945.
- Bodegó amb peixos*, Barcelona, Selecta, 1950.
- «Cartas del Mediterraneo. Navegando hacia Marsella. Tarragona y Valencia», *Destino*, núm. 972, 24.03.1956, p. 3-4.
- «El bilingüismo», *Destino*, núm. 1029, 27.04.1957, p. 23.
- Les escales de Llevant*, O. C. XIII, Barcelona, Destino, 1969.
- Les illes*, O. C. XV, Barcelona, Destino, 1970.
- «Dubrovnik (Ragusa)», *Destino*, núm. 1725, 24.10.1970, p. 28.
- «Navegación de Dubrovnik a Rijeka», *Destino*, núm. 1726, 31.10.1970, p. 16.
- «Rijeka», *Destino*, núm. 1727, 07.11.1970, p. 20.
- En mar*, O. C. XVIII Barcelona, Destino, 1971.

- Les hores*, O. C. XX, Barcelona, Destino, 1971.
- «Un infarto de miocardio», *Destino*, núm. 1826, 30.09.1972, p. 7.
- Homenots. Quarta sèrie*, O. C. XXIX, Barcelona, Destino, 1975.
- Itàlia i el Mediterrani*, O. C. XXXVII, Barcelona, Destino, 1980.

C.2. BIBLIOGRAFIA SOBRE JOSEP PLA I SOBRE LITERATURA I PERIODISME CATALÀ DE LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX

- ABADAL i CALDERÓ, Raimon d', *Dietari de guerra, exili i retorn*, a cura de Francesc Vilanova Vila-Abadal, Barcelona, PAM, 2001.
- ARQUÉS, Rossend, «Josep Pla: Itàlia com a mirall», *Quaderns d'italià*, núm. 7, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2002, p. 187-206.
- «Roma, ciutat absent (o quasi) en l'obra de Josep Pla», *Quaderns d'italià*, núm. 8/9, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2003, p. 209-229.
- BADOSA, Cristina, *Josep Pla, biografia del solitari*, Barcelona, Edicions 62, 1996.
- El difícil equilibri entre literatura i política (1927-1939)*, Barcelona, Curial, 1994.
- BATLLÓ, José, «Josep Pla. Oficio de escribir, oficio de vivir», *Triunfo*, núm. 534, 23.12.1972, p. 26-31.
- BONADA, Lluís, *L'obra de Josep Pla*, Barcelona, Teide, 1991.
- Josep Pla*, Barcelona, Empúries, 1991.
- BRUNET, Manuel, «Fiume, museu de extravagancies polítiques», *Destino*, núm. 343, 12.02.1944, p. 3.
- «¡“Dobro Yutro”, Croacia!», *Destino*, núm. 197, 26.04.1941, p. 2.
- «Arbe», *Destino*, núm. 216, 06.09.1941, p. 2.
- BUSQUERAS, Ignacio, *Josep Pla: el “seny” irónico*, Madrid, Sílex, 1985.
- CAMBÓ, Francesc, *Meditacions. Dietari (1941-1946)*, Barcelona, Alpha, 1982.
- Meditacions. Dietari (1936-1940)*, Barcelona, Alpha, 1982.
- Memòries (1876-1936)*, Barcelona, Alpha, 1981.

- CARIA, Rafael, «El lèxic dels mariners algueresos, entre catalanitat i mediterraneïtat», *Revista de l'Alguer*, núm. 6, l'Alguer, Centre de Recerca i Documentació «Eduard Toda», 1995, p. 119-208.
- CASASÚS, Josep M., *Lliçons de periodisme en Josep Pla: la modernització dels gèneres periodístics a Catalunya*, Barcelona, Destino, 1986.
- El periodisme a Catalunya*, Esplugues de Llobregat, Plaza & Janés, 1988.
- CASTELLET, Josep M., *Josep Pla o la raó narrativa*, Barcelona, Destino, 1977.
- Pla*, Barcelona, Nou Art Thor, 1981.
- CATALÀ i ROCA, Pere, «Vers el retrobament», *Retrobament de l'Alguer* (número únic de la revista *Tramontane*), Perpinyà, 1961.
- DELOGU, Ignazio, «Josep Pla, l'illa de Sardenya», *Revista de l'Alguer*, núm. 2, l'Alguer, Centre de Recerca i Documentació «Eduard Toda», 1991, p. 165-169.
- DOLL-PETIT, Rubén, *Els «catalans de Gènova»: història de l'èxode i l'adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*, Barcelona, PAM, 2003.
- FEBRÉS, Xavier, *Josep Pla: biografia de l'Homenot*, Esplugues de Llobregat, Plaza & Janés, 1990.
- La vida de Josep Pla a l'Empordà*, Esplugues de Llobregat, Plaza & Janés, 1991.
- Les dones de Josep Pla*, Barcelona, Edicions 62, 1999.
- GALLOFRÉ, Maria Josepa, *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*, pròleg de Joaquim Molas, Barcelona, PAM, 1991.
- GAROLERA, Narcís, *L'escriptura itinerant: Verdaguer, Pla i la literatura de viatges*, Lleida, Pagès, 1998.
- GONZÀLEZ, Arnau, *Amb ulls estrangers. Quan Catalunya preocupava Europa. Diplomàcia i premsa internacional durant la Guerra Civil*, Barcelona, Editorial Base, 2014.
- GUIXÀ, Josep, *Espías de Franco: Josep Pla y Francesc Cambó, la red de espionaje contra la revolución en Cataluña*, Madrid, Fórcola, 2014.
- «A un pam...de Mussolini», *El País*, 26.09.2014.
- HERNÁNDEZ SERNA, Joaquín, «Josep Pla, periodista en Itàlia. Gastronomia italiana en Cartes d'Itàlia y Escrits italians», dins *Homenaje al professor Trigueros Cano, vol. I*, Murcia, Universidad de Murcia. Servicio de Publicaciones, 1999, p. 309-342.
- JARDÍ, Enric, *Cambó. Perfil biogràfic*, Barcelona, Editorial Pòrtic, 1995.

- LLANAS, Manuel, *Gaziel: vida, periodisme i literatura*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- MANENT, Albert, *Tres escriptors catalanes: Carner, Riba, Pla*, Madrid, Gredos, 1973.
- MONTERO, Francesc, *Manuel Brunet i Solà (1889-1956). El periodisme d'idees al servei de la «veritat personal»*. Tesi doctoral, Universitat de Girona, 2011.
- PLA, Xavier, *Josep Pla, ficció autobiogràfica i veritat literària*, Barcelona, Quaderns Crema, 1997.
- Josep Pla. La diabòlica mania d'escriure*, Barcelona, Edicions Destino i Fundació Pla, 1997.
- «Josep Pla: Madrid, 1936», *El País*, 06.10.2014.
- RIDRUEJO, Dionisio, *Casi una memorias*, a cura de César Armando Gómez, Barcelona, Planeta, 1977.
- RIERA, Ignasi, *Els catalans de Franco*, Barcelona, Plaza & Janés, 1998.
- RIQUER i PERMANYER, Borja de, *L'últim Cambó (1936-1947)*, Vic, Eumo Editorial, 1996.
- SALA i CULLELL, Josep, «Publiqueu el periodisme de Pla», *La Llança*, 31.01.2018.
- SENTÍS, Carles, *Memòries d'un espectador*, Barcelona, La Campana, 2006.
- SOLERVICENS, Joan Baptista, «Carta a un amigo sobre las últimas obras de José Pla», *Destino*, núm. 215, 30.08.1941, p. 10.
- VILEI, Leonardo, «Notas sobre la recepción de la literatura catalana moderna en Italia: el caso de Josep Pla», *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, núm. 20, UNED, p. 95-116.
- [s. s.], «L'avanzata continua in Estremadura», *La Vedetta d'Italia*, 14.08.1938, p. 1.
- [s. s.], «La frontiera franco-catalana non è stata mai chiusa», *La Vedetta d'Italia*, 17.08.1938, p. 4.
- [s. s.], «Le torbide beghe barcellonesi», *La Vedetta d'Italia*, 18.08.1938, p. 4.
- [s. s.], «La folle avventura dei rossi oltre l'Ebro sta per concludersi nella catastrofe», *La Vedetta d'Italia*, 20.08.1938, p. 1.
- [s. s.], «La morsa sull'Ebro si stringe sempre più mentre i nazionali avanzano oltre il Tajo», *La Vedetta d'Italia*, 24.08.1938, p. 4.
- [s. s.], «Energica diffida catalana a Madrid», *La Vedetta d'Italia*, 26.08.1938, p. 4.

C.3. BIBLIOGRAFIA GENERAL SOBRE FIUME

BALLARINI, Amleto i SOVOLEVSKI, Mihael, *Le vittime di nazionalità italiana a Fiume e dintorni (1939-1947)*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali. Direzione generale per gli archivi, 2002.

MIKSA, Gianfranco, *I giornali italiani a Fiume dal 1813 al 1945. Analisi e linee di sviluppo*. Tesi doctoral, Università degli Studi di Trieste, 2012.

VERCESI, Pier Luigi, *Fiume. L'avventura che cambiò l'Italia*, Vicenza, Neri Pozza, 2017.

[s. s.], «In difesa dell'Italianità di Fiume», *Corriere della Sera*, 25.08.1919, p. 4.

[s. s.], «In difesa dell'Italianità di Fiume», *Corriere della Sera*, 26.08.1919, p. 5.

[s. s.], «Direttore della *Vedetta d'Italia*», *Corriere della Sera*, 01.04.1934, p. 8.

[s. s.], «Esempi jugoslavi», *L'Arena di Pola*, núm. 1061, 06.03.1957, p. 1.

[s. s.], «Nuova linea settimanale da Fiume e Abbazia per Gravosa della Soc. Fiuman di Navigazione», *La Vedetta d'Italia*, 31.03.1938, p. 5.

[s. s.], «El Morbin Fiuman», *La Vedetta d'Italia*, 17.06.1938, p. 2.

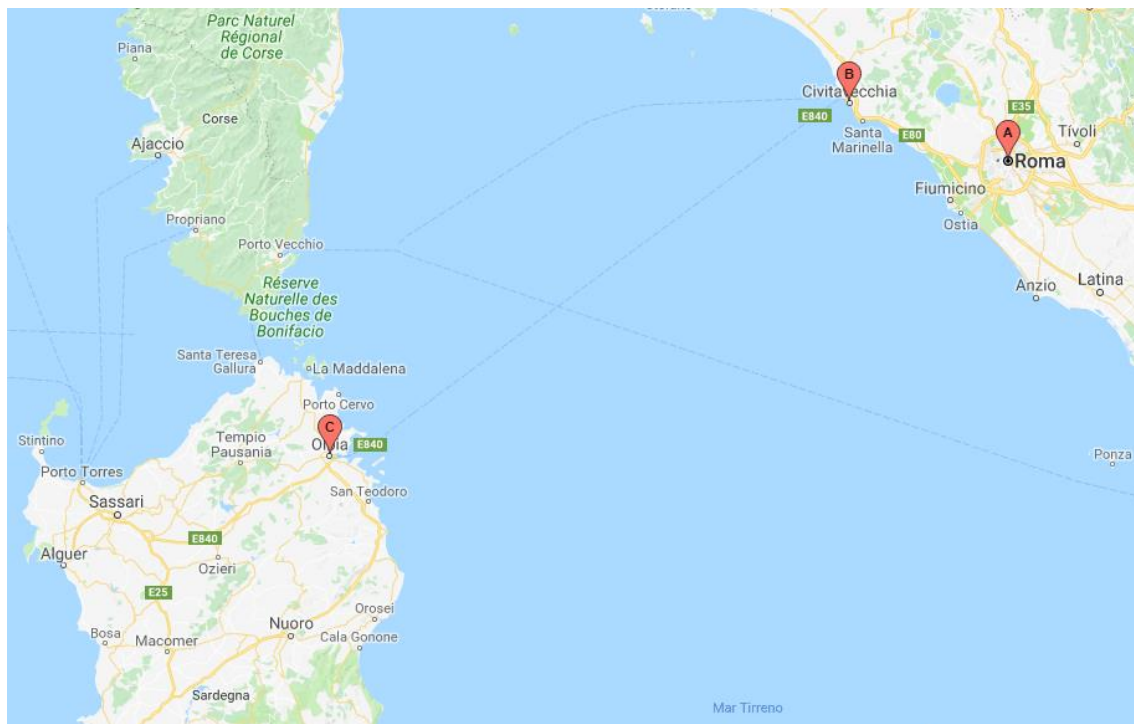
ANNEXOS

ANNEX 1

AGENDA I TRAÇAT DELS DIVERSOS ITINERARIS

1. INICI DEL VIATGE: LA FUGIDA DE ROMA A BORD DE L'ATTILIO DEFFENU

1 JUNY	ROMA CIVITAVECCHIA	A B
2 JUNY	ÒLBIA	C

2. ITINERARI PER SARDENYA

2 JUNY	ÒL B I A	A
3 JUNY	SÀ S S E R	B
4 JUNY	L'ALGUER	C
5 JUNY	↓	
6 JUNY	P O R T D E L C O M T E	D
7 JUNY	L'ALGUER	C
8 JUNY	SÀ S S E R	B
9 JUNY	P O R T O T O R R E S (tarda)	F
10 JUNY	CÀ L L E R	G
11 JUNY	↓	

3. LA FUGIDA DE SARDENYA

11 JUNY

CÀLLER

A

12 JUNY

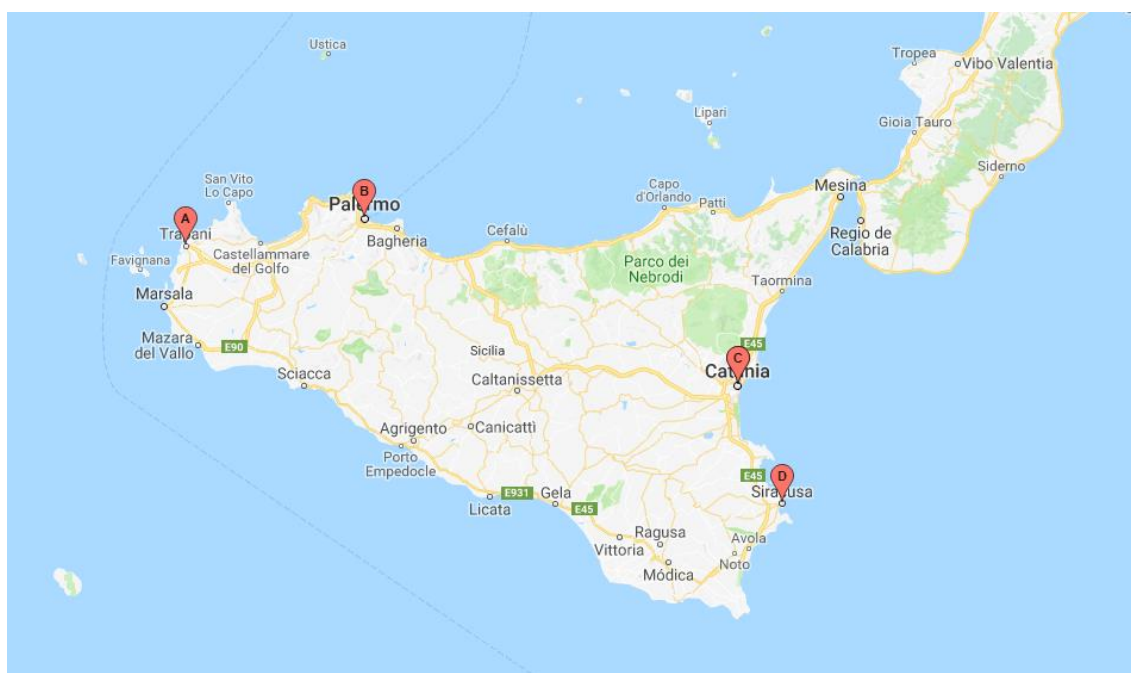
TRAPANI

B

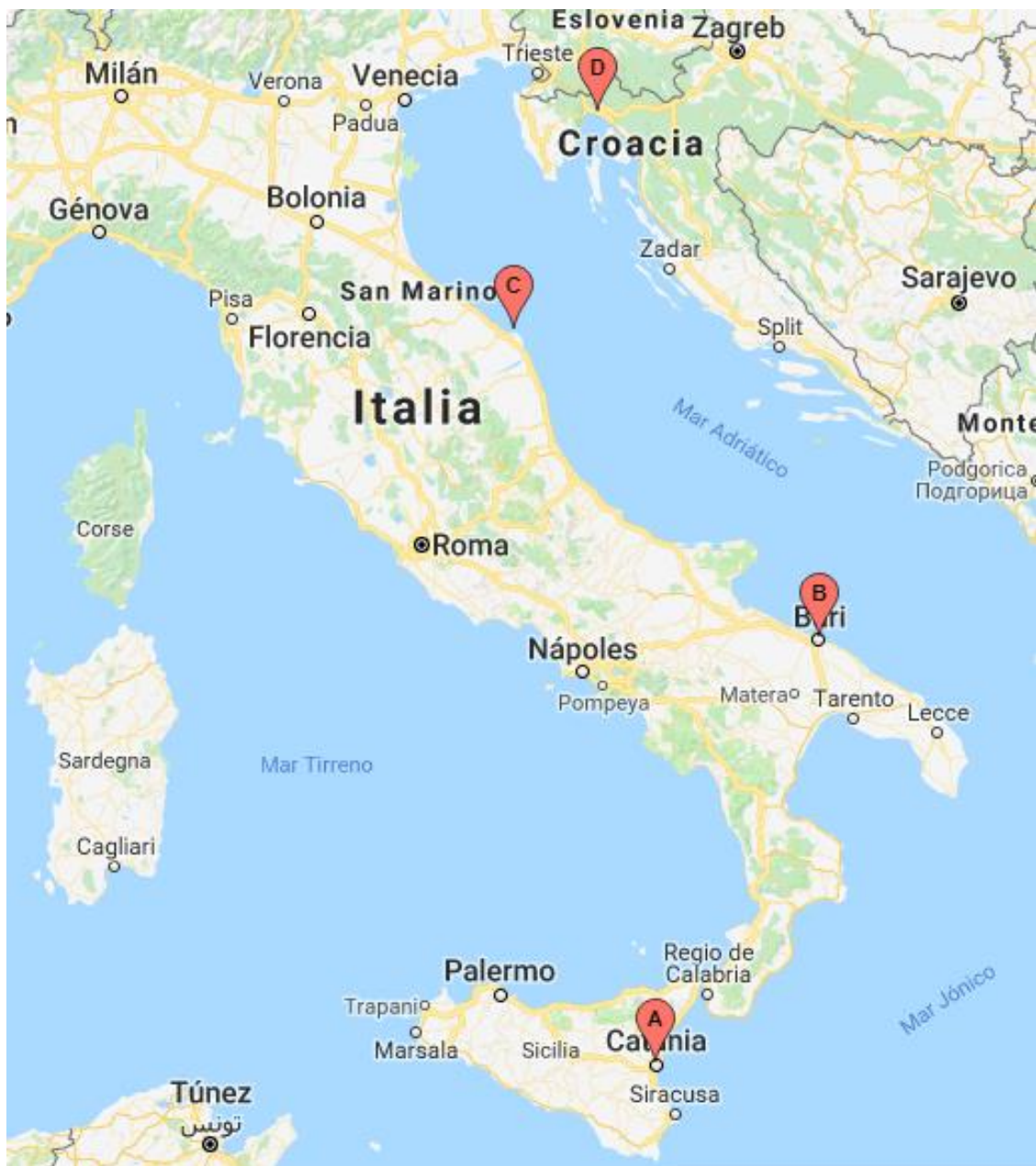
4. ITINERARI PER SICÍLIA

12 JUNY	TRAPANI	A
13 JUNY	PALERM	B
14 JUNY	CATANIA	C
15 JUNY	SIRACUSA	D

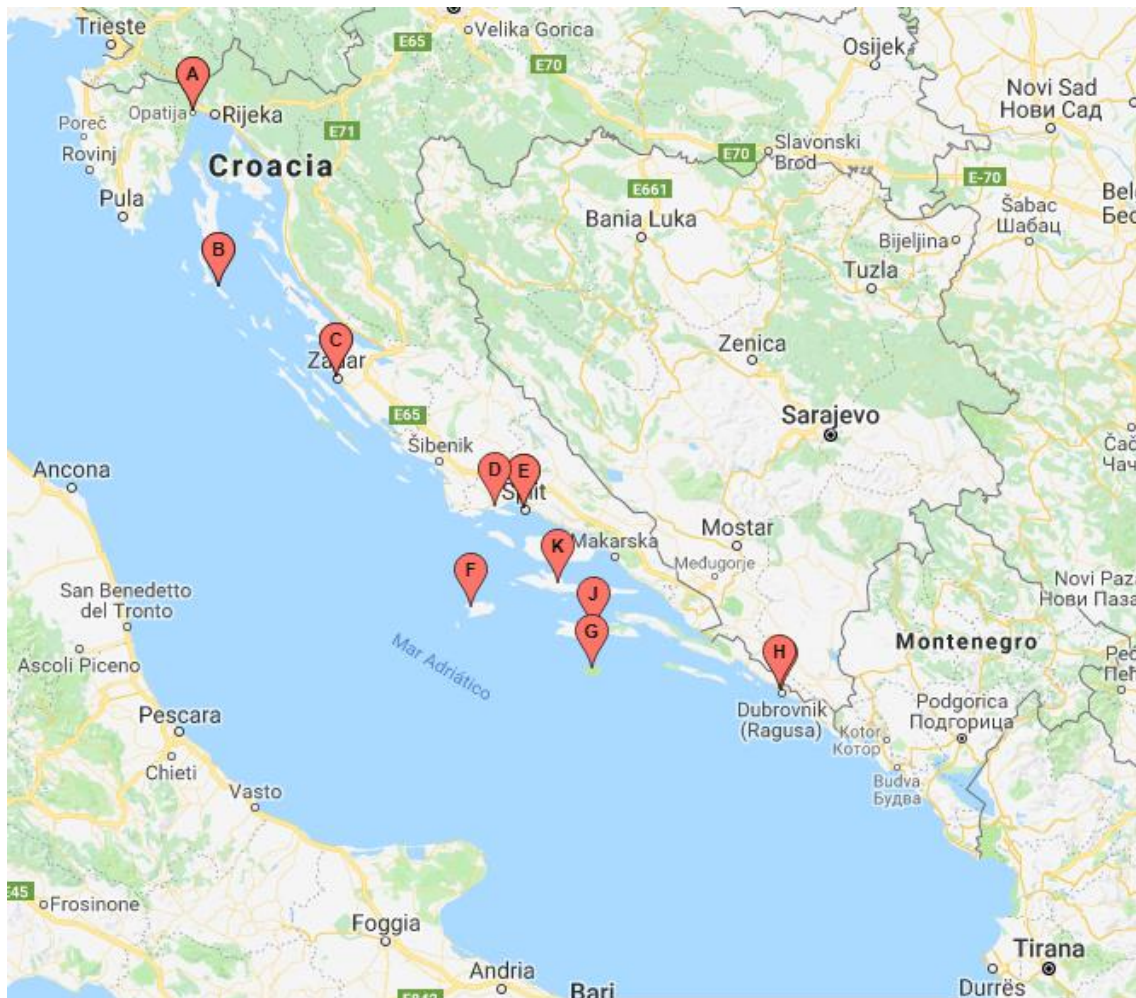
5. DE CAMÍ A FIUME A BORD DEL PAGANINI

16 JUNY	CATANIA	A
17 JUNY	Navegació	
18 JUNY	BARI	B
19 JUNY	ANCONA (matí) FIUME (tarda)	C D

6. CREUER PER L'ADRIÀTIC

12 AGOST	11:15h – 11:30h	ABBAZIA (o Opatija)	A
	16:45h – 17h	LUSSINPICCOLO (o Mali Lošinj)	B
	21:45h – 23h	ZARA (o Zadar)	C
13 AGOST	6h – 6:10h	TRAÛ (o Trogir)	D
	7h – 7:30h	SPALATO (o Split)	E
	11:15h – 11:30h	COMISA (o Komiza)	F
	15:45h – 16:30h	LAGOSTA (o Lastovo)	G
	(Parada de 2h)	GRAVOSA (o Gruž)	H
		RAGUSA (o Dubrovnik)	I
14 AGOST		CURZOLA (o Korčula)	J
		LESINA (o Hvar)	K
		SPALATO (o Split)	E
15 AGOST		ZARA (o Zadar)	C
		LUSSINPICCOLO (o Mali Lošinj)	B
	6:45h	ABBAZIA (o Opatija)	A

ANNEX 2

VAIXELLS DE LA *CLASSE MUSICISTI*

1. PUCCINI

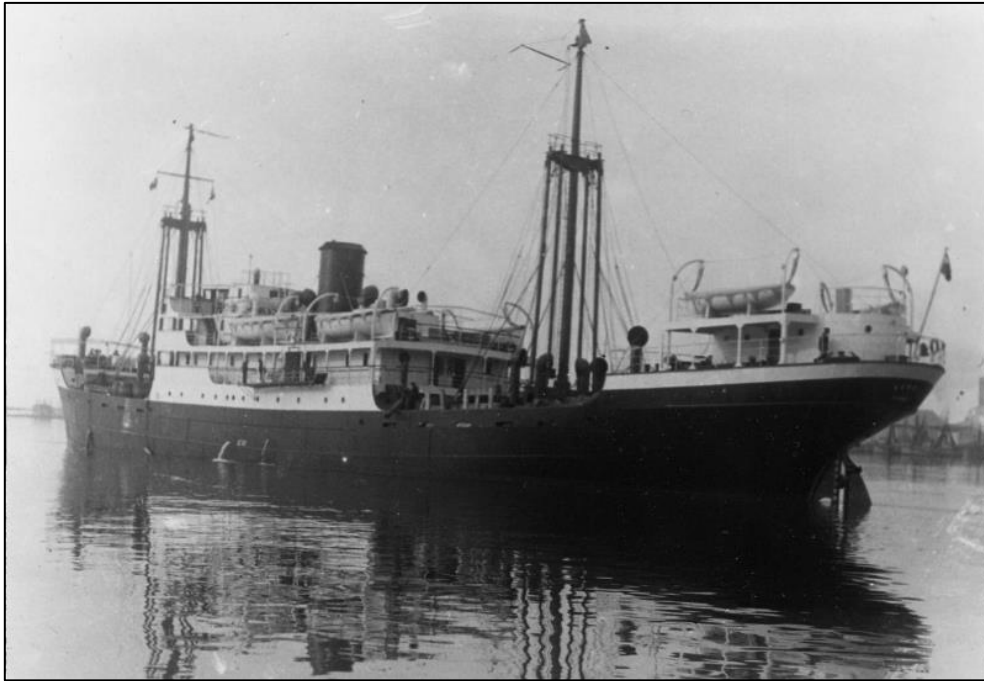
Plantejat l'01.08.1927 / Avarat el 26.11.1927 / Entregat el 29.08.1928.

2. PAGANINI

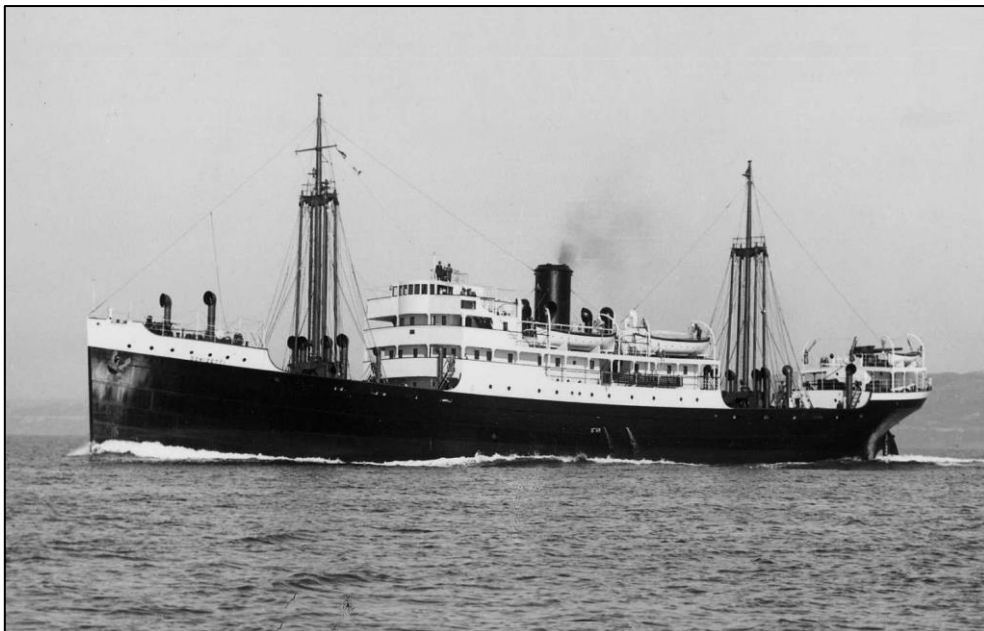
Plantejat el 15.11.1927 / Avarat el 23.07.1928 / Entregat el 29.09.1928.

3. VERDI

Plantejat l'01.09.1927 / Avarat el 02.05.1928 / Entregat el 30.10.1928.

4. DONIZETTI

Plantejat el 15.10.1927 / Avarat el 17.10.1928 / Entregat el 04.12.1928.

5. CATALANI

Plantejat el 30.12.1927 / Avarat el 22.11.1928 / Entregat el 29.01.1929.

6. ROSSINI

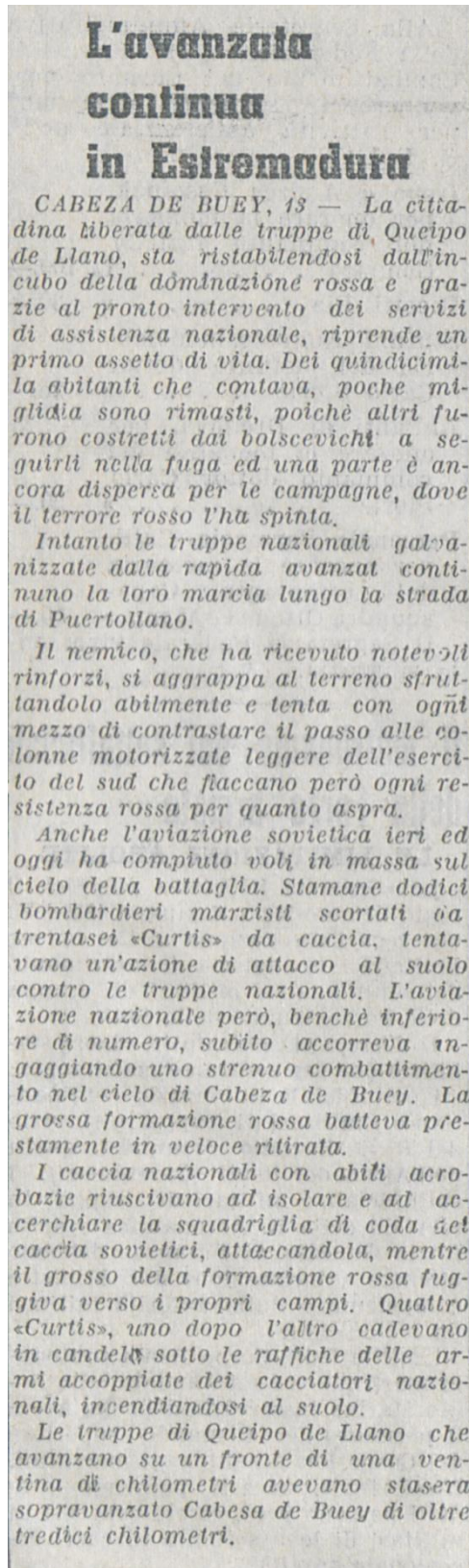
Plantejat el 09.08.1927 / Avarat el 22.01.1928 / Entregat el 23.07.1929.

ANNEX 3

GASETILLES QUE JOSEP GUIXÀ ATRIBUEIX A JOSEP PLA

1. «L'AVANZATA CONTINUA IN ESTREMADURA»

[s. s.], «L'avanzata continua in Estremadura», *La Vedetta d'Italia*, 14.08.1938, p. 1.

2. «LA FRONTIERA FRANCO-CATALANA NON È STATA MAI CHIUSA»

La frontiera franco-catalana non è stata mai chiusa

Schiacciante documentazione della stampa spagnola

BURGOS, 16 — In un articolo pubblicato in grassetto il «Correo Español» protesta vibratamente contro la ignobile farsa del non intervento che si risolve in un criminoso intervento in favore dei rossi.

Questo intervento — prosegue il giornale — non può servire ad altro che a prolungare la guerra ed a aumentarne le rovine. Continua intanto la tragica farsa delle cancellerie. Mentre essi si perdono in discussioni sulla questione dell'intervento e su quella del riconoscimento della belligeranza si sviluppano i miserabili intrighi mercantili di alcuni sudditi delle cosiddette grandi democrazie che si arricchiscono col sangue e colle lagrime degli spagnoli. Ma ciò che è addirittura intollerabile è che a questo stato di cose si aggiungano la burla, la menzogna grossolana, la falsità ipocrita. Quando tutti sanno che i rossi hanno attraversato l'Ebro su ponti francesi di ultimo modello, che tra i comunisti di Negrin vi sono battaglioni algerini e centinaia di ufficiali francesi, che il loro stato maggiore è francese, e che tutti i servizi bellici e i materiali sono giunti dalla Francia, è infame e grottesco affermare che la frontiera franco-catalana è chiusa. Non vogliamo tollerare oltre questa sfacciata e vile menzogna. Lo proclamiamo ben alto protestando con tutta la nostra energia.

Anche altri giornali commentano nello stesso modo le smentite opposte dal Governo francese alla violazione del non intervento ed alle precise accuse della stampa italiana.

Edificantissime sono poi le cifre dei materiali stranieri catturati ai rossi dall'inizio della guerra civile ad oggi. Le mitragliatrici nord-americane tengono il primo posto nella lista: esse infatti sono 630. Segue l'Unione Sovietica con 577 cannoni e la Francia con innumerevole materiale di ogni genere. Il totale del materiale

bellico straniero catturato ai marxisti, secondo le informazioni nazionaliste sono: 455 carri armati, 513 cannoni da campagna, 364 mortai, 1366 mitragliatrici, 1477 fucili mitragliatori, 26.912 fucili automatici, 66.363 fucili, 126.600 granate, 112.602.000 cartucce.

Tra i prigionieri francesi, russi e algerini detengono il primato. Moltissimi i regolari francesi.

Nuova conferma della complicità francese

SARAGOZZA, 16 — I giornali spagnoli sottolineano con aspre parole come il nuovo equipaggio rosso del cacciatorepediniere marxista «José Luis Diaz», che era in bacino a Le Havre, abbia potuto attraversare la Francia e da Barcellona raggiungere la nave. Il caccia, dopo le riparazioni compiute a Le Havre, è oggi in grado di riprendere il mare, ma data la sua limitata autonomia e la distanza da un qualunque porto della Spagna rossa, non potrà operare se non potrà appoggiarsi come base ad un porto francese dell'Atlantico. Tale fatto sarebbe gravissimo, ma l'«Heraldo de Aragon» si dice in grado di informare che è nelle intenzioni della Francia di consentire a questo, che sarebbe un vero e proprio atto di guerra nei confronti della Spagna nazionale.

[s. s.], «La frontiera franco-catalana non è stata mai chiusa», *La Vedetta d'Italia*, 17.08.1938, p. 4.

3. «LE TORBIDE BEGHE BARCELLONESI»

[s. s.], «Le torbide beghe barcellonesi», *La Vedetta d'Italia*, 18.08.1938, p. 4.

4. «LA FOLLE AVVENTURA DEI ROSSI OLTRE L'EBRO STA PER CONCLUDERSI NELLA CATASTROFE»

La folle avventura dei rossi oltre l'Ebro sta per concludersi nella catastrofe

Sbalzo nazionale sul fronte di Valenza

SALAMANCA, 19 — Il Gran Quartiere generale alle ore 21 comunica le notizie giunte sino alle ore 20:

Oggi le nostre truppe hanno inflitto al nemico una grave disfatta nel settore dell'Ebro. Sono state occupate posizioni di grande importanza militare la cui perdita aggrava straordinariamente la difficile situazione in cui si trovano i rossi. Le perdite del nemico sono gravissime. I rossi hanno avuto alcune migliaia di uomini fuori combattimento ed hanno abbandonato un copioso materiale bellico che è stato raccolto dalle nostre truppe. Sono state fatte alcune centinaia di prigionieri.

Il numero esatto di questi non è ancora noto poiché continuano ad affluire molti rossi da vari punti del settore.

Nella zona del monte Salada sul fronte di Valenza le nostre truppe hanno compiuto un'audace operazione occupando la Peña Juliana, la Loma Redonda e un'altra importante posizione. Poco dopo i rossi hanno contrattaccato a più riprese queste posizioni; sono stati brillantemente respinti con gravi perdite. All'alba le nostre truppe hanno conquistato l'intero massiccio di Peña Juliana ed hanno varcato il burrone Resnero. Il nemico ha avuto più di 200 morti. Sono stati catturati inoltre 153 prigionieri, 19 mitragliatrici, più di 200 fucili e molte munizioni.

Nel settore di Cabeza del Buey il nemico ha contrattaccato varie volte la notte scorsa e oggi le nostre posizioni di Zarza Copilla e un'altra posizione a sud-est di Cabeza del Buey: è stato respinto con energia ed ha subito forti perdite.

Il materiale preso ai rossi in questo settore negli ultimi giorni comprende in particolare più di cinquanta armi automatiche, 1530 fucili, 8 mortai, più di un milione di cartucce e alcune migliaia di bombe e di proiettili di artiglieria.

Attività dell'aviazione: In un combattimento aereo sono stati abbattuti oggi quattro apparecchi rossi; dal canto nostro nessuna perdita. Il 17 agosto vennero bombardati gli obiettivi militari della stazione di Ampolla; nella notte dal 17 al 18 quelli delle stazioni di Vendrell di Sige e di Ampolla; nella notte dal 18 al 19 la fabbrica di materiale bellico di Brunet che fu distrutta.

altre cinque ridotte ai minimi termini.

Solo una questione di orgoglio, di amor proprio e di propaganda interna costringe il comando rosso a resistere su di una posizione che qualunque considerazione di carattere militare dovrebbe consigliare di abbandonare. Comunque le sue intenzioni e i suoi sforzi cedono ed ancor più cederanno di fronte alle manovre e all'aggressività delle truppe nazionali che, favorite dalla loro situazione tattica, che la presa della sterra di Pandos ha di molto migliorato con pochissimo sacrificio, infliggono giornalmente al nemico perdite enormi che non possono essere colmate.

Da stamane su tutto questo fronte dopo una ancor più intensa azione di artiglieria le truppe nazionali hanno accentuato le loro operazioni sia frontalmente che con azioni ai fianchi. Importanti posizioni sono state già strappate al nemico e la manovra offensiva si sviluppa rapidamente per la sua logica soluzione.

Grandissimo bottino Barbarie comunista contro i propri feriti

SARAGOZZA, 19 — Le proporzioni della vittoria nazionale sulla sponda del Segre continuano ad aumentare. Gran parte del materiale bellico è già stato catturato ed inventariato, ma moltissimo essendo rimasto tra due fuochi non può esserlo ancora. Il terreno è seminato di cadaveri. Tutte le rive del Segre sono piene di morti e feriti che i servizi sanitari nazionali non possono raccogliere perchè subito individuati e mitragliati dalla riva sinistra dove le truppe rosse si sono fortemente trincerate, e così dozzine e dozzine di miliziani vedono arrivare una morte lenta e tremenda senza poter avere alcun soccorso. Le truppe rosse tirano dalle loro trincee sui propri feriti indubbiamente nell'intenzione di finirli esse stesse.

[s. s.], «La folle avventura dei rossi oltre l'Ebro sta per concludersi nella catastrofe», *La Vedetta d'Italia*, 20.08.1938, p. 1.

5. «LA MORSA SULL'EBRO SI STRINGE SEMPRE PIÙ MENTRE I NAZIONALI AVANZANO OLTRE IL TAJO»

La morsa sull'Ebro si stringe sempre più mentre i nazionali avanzano oltre il Tago

L'esercito del centro si è congiunto col corpo del Guadalupe 700 chm. quadrati liberati

TALAVERA DE LA REINA, 23 — L'avanzata delle truppe dell'esercito del centro a sud di Puente dell'Arzobispo, ha stasera raggiunto il passo di San Vincente arrivando ai paesi di Avia e di El Campillo ed occupando tutta la strada che da La Nava De Rico Manillo conduce fino a Guadalupe. Sono così stati liberati completamente oltre 700 chm. quadrati di territorio e si è operato il congiungimento delle forze del generale Sanchez con il corpo del Guadalupe. Sono stati oggi catturati in questo settore oltre mille prigionieri fra i quali i quadri completi di tre battaglioni.

Dal Tago verso Ciudad Real Un'ampia sacca si sta chiudendo

TALAVERA DE LA REINA, 23 — La avanzata dell'ala sinistra dell'esercito del centro comandata dal generale Sanchez, ha chiuso una «sacca» formata dalla rapida avanzata compiuta nei giorni scorsi dalla colonna del generale Saliquet che si era conclusa con l'occupazione di Val de Arreble. Su un fronte di 23 chm. per una profondità di 38 le forze nazionali hanno compiuto un vasto rastrellamento a sud di Talavera de la Reina in provincia di Toledo. Sono stati così liberati numerosi villaggi e compiuta la occupazione di tutta la Sierra dell'Estrella.

L'avanzata continua in direzione della strada da Toledo e Ciudad Real. Dimodochè raggiunti gli obiettivi fissati, il fronte degli eserciti del sud e del centro si salderà a quello di Madrid eliminando una amplissima sacca tra Toledo e Cordova. E' questa un'ampia operazione

di rettifica e di rastrellamento che oltre ad avere un immediato risultato tattico un altro ben più importante ne otterrà nel campo strategico ravvicinando i fronti del sud e del centro e rendendoli più omogenei e continui, e quindi di maggiore facilità manovriera e di maggiore economia.

Nello stesso tempo si punterà maggiormente sulla provincia di Ciudad Real che i rossi stanno frettolosamente fortificando. Intanto la prima resistenza rossa nel settore investito è già stata infranta; centinaia di prigionieri catturati affluiscono nei concentramenti mentre le colonne nazionaliste procedono al rastrellamento della zona liberata.

Oltre duemila prigionieri

SALAMANCA, 23 — Il Gran Quartiere generale alle ore 24 comunica le notizie giunte fino alle ore 20:

Nel settore di Toros sul fronte di Castellon sono stati respinti la notte scorsa alcuni attacchi del nemico che ha subito gravi perdite. Nel settore dell'Ebro la battaglia è continuata oggi. Le nostre truppe hanno compiuto una nuova avanzata vincendo ancora una volta la resistenza opposta dai rossi e sloggiandoli da importanti posizioni. Sono stati raccolti 385 morti, 12 mitragliatrici, 22 fucili mitragliatori, una grande quantità di munizioni e di proiettili di ogni sorta. Sono stati catturati 600 prigionieri.

Nell'Estremadura, nel settore del sud, sono stati respinti con grande energia alcuni attacchi nemici eseguiti da effettivi notevoli che non hanno potuto avanzare di un passo. I rossi hanno inutilmente sacrificato molti uomini. Le nostre truppe hanno fatto numerosissimi prigionieri il cui conteggio è in corso ed hanno distrutto tre carri di assalto.

Nel settore del Tago sono stati occupati ieri sera i paeselli di El Campillo e Puerto De San Vincente. Oggi le operazioni sono continuate. E' stata interamente liberata la strada che va da Ponte dell'Arcivescovo a Puertollano passando per il valico di San Vicente e per Alia. Sono stati di conseguenza occupati oggi i paeselli di Alia e la Caleja. In tre giorni di offensiva sono stati liberati 10 villaggi e aggiunti al territorio nazionale 758 chm. quadrati. Tale risultato è frutto dell'abile manovra compiuta con grande rapidità dalle nostre truppe che hanno eseguito lunghe tappe vincendo il nemico ed ogni resistenza. Sono stati fatti in queste operazioni più di 1500 prigionieri fra i quali 50 feriti che sono in cura nei nostri ospedali. Sono stati raccolti più di 500 morti ed un copiosissimo armamento.

Attività dell'aviazione: La nostra aviazione ha sostenuto oggi quattro vittoriosi combattimenti aerei nei quali sono stati abbattuti 20 apparecchi rossi.

[s. s.], «La morsa sull'Ebro si stringe sempre più mentre i nazionali avanzano oltre il Tajo», *La*

Vedetta d'Italia, 24.08.1938, p. 4.

6. «ENERGICA DIFFIDA CATALANA A MADRID»

[s. s.], «Energica diffida catalana a Madrid», *La Vedetta d'Italia*, 26.08.1938, p. 4.

ANNEX 4

**TRADUCCIÓ DELS DOS ARTICLES EN LLENGUA ITALIANA
LOCALITZATS**

En creuer per l'Adriàtic

Amb l'«Ipparco Baccich» d'Abbazia a Gravosa – Impressions d'un estranger

El company Josep Pla, periodista espanyol resident, aquests dies, a Abbazia, ens ha enviat des de Ragusa aquesta correspondència.

Tots nosaltres, o quasi, coneixem l'itinerari del creuer realitzat pel company Pla, però les impressions que ell ha contat, més enllà de la bellesa dels llocs, parlen de l'eficiència perfecta i grata de les nostres naus i, particularment, de l'«Ipparco Baccich». També per això creiem que és gratificant reproduir-les pels nostres lectors.

• • •

He deixat l'alegra i encantadora Abbazia, poblada aquests dies com mai de milers de banyistes vinguts de les ciutats de l'interior i de l'exterior, per embarcar-me a l'«Ipparco Baccich» per un creuer per la Dalmàcia.

El temps era meravellós, el mar, blau i calm; tot assegurava que els tres dies de creuer haurien estat un alleujament per l'esperit i d'esbargiment.

Tan bon punt la meravellosa costa del Càrnaro desapareix de l'horitzó, es té ràpidament la sensació de reconfort de l'aire marí; el paisatge canvia: del magnífic verd en el qual estan encastades Abbazia, Laurana, Medea i Moschiena es passa a Cherso, àrida i pedregosa, mentre ens acostem a Lussino. Desembarquen alguns passatgers. Fem dos passos a terra i tinc manera d'observar de prop l'òptima posició d'aquest port, ben protegit dels vents i del mar. L'arribada de la motonau atreu molta gent al port; gent sana, forta, de raça típicament vèneta. Hi ha a per tot una alegre cridòria, que sembla estar a Venècia; no en aquella moderna, s'entén, sinó a la Venècia dels inicis, dels primers segles, la qual certament devia estar estructurada semblantment a Lussino: cases de colors vius, amuntegades al voltant del port, carrers estrets intersecats, i tot superat per un esvelt campanar. Hi ha una cosa més veneciana que aquesta petita drassana, un *squero*, on s'estan construint alguns velers?

El viatge es reprèn, el paisatge no canvia: és el paisatge propi a gairebé totes les illes i a les costes dàmates. Reprèn la vida a bord. La nostra nau no és molt gran però ofereix totes les comoditats; està molt ben cuidada i hi regna la màxima disciplina i el més perfecte ordre. Cada component de l'equipatge, des del capità fins a l'últim mariner, s'ocupa de la seva tasca: tot procedeix amb una regularitat excepcional. El

capità, els oficials, el cambrer d'habitació i tot el personal són d'una correcció i d'una cordialitat vertaderament exquisides. Tots parlen diverses llengües i els nombrosos passatgers se senten perfectament a gust. Jo, que a causa dels tristos esdeveniments de la meva Espanya, em trobo vagant pels camins del món, puc, sense exagerar, fer el més gran i incondicional elogi a la Marina mercantil italiana, ennoblida pel Feixisme i que amb raó forma l'orgull de la Itàlia de Mussolini.

Ens dirigim cap a Zara, ciutat dàlmata de tradició italiana. Mentrestant, el crepuscle cau i, quan és ja fosc i al cel apareixen les estrelles, es comencen a veure els llums de la ciutat, gairebé una hora abans de l'arribada. A les 21:30, en perfecte horari, la motonau atraca a la Riva Derna, que és plena de ciutadans que fan la seva passejada nocturna i assisteixen a les arribades i a les sortides dels nombrosos vaixells de vapor que des de Fiume, Trieste i Ancona solen arribar cap al vespre. A Zara trobo molta animació i vivacitat, que és precisament la bella característica italiana d'aquesta bonica ciutat.

Després d'haver vist de passada una mica tota la ciutat i admirats els monuments que recorden els orígens romans i vènets de Zara, retorno a bord per la continuació del viatge. D'Itàlia s'entra a Iugoslàvia. El paisatge a través de les illes dàlmates té lloc a la nit. Al matí sona la sirena de bord: som a Traù. La parada és massa breu per poder baixar a terra. Bella ciutat, Traù, que amb el seu *Duomo*, la seva Llotja i el seu fort se'ns revela també obertament vèneta. En el nostre pas s'obre el pont giratori que uneix el continent a l'illa de Bua. Passats vint minuts s'arriba a Spalato, la ciutat principal de la Dalmàcia iugoslava. En el port, tot i l'hora matutina, hi ha molta gent. Amb un any de distància del primer viatge noto amb gran satisfacció un gran canvi en les relacions entre els oficials i els passatgers amb les autoritats iugoslaves: si primer eren correctes, ara són fins i tot cordials. I tot fruit de la pau adriàtica instaurada entre el *Duce* i el president del Govern iugoslau, el Dr. Milan Stojadinovic. Sense cap dificultat, tinc el permís de visitar la ciutat. Vingut d'Itàlia no puc no revelar la profunda diferència de vida que veig en aquest port adriàtic: les formes de la indumentària bosniana i balcànica, que es troben especialment en aquest inici del dia, ens diuen tot el profund canvi aportat a les costes dàlmates del nou règim. Però el que em colpeix i entristeix el meu ànim llatí és el complet estat d'abandó en el qual està el «Palatium» de Dioclecià: allò que hauria de constituir la jactància, l'orgull d'una ciutat, d'una nació, avui no és més que una pila de ruïnes sobre les quals es superposen construccions de mal gust allotjades per petites botigues i cases que, sens dubte, no honoren la ciutat més gran de la Dalmàcia.

A la tarda, la motonau atraca a Lagosta, en terra italiana. El petit port, tot blanc entre el verd de l'illa, està ple de gent. Entre les qual també hi ha les autoritats; de manera que, evidentment, l'arribada de la nau representa un esdeveniment. Llàstima que el temps no ens permeti de visitar Portolago, la ciutat principal de l'illa, que es troba a l'interior. Fa calor: si en fos el temps, es faria de bona gana un bany perquè l'aigua és molt clara.

Després de la sortida de Lagosta, se sent una mica de refrigeri donat per un lleuger mestral que ens acompanya fins a Gravosa i ens fa veritablement agradable la navegació. Aquí trobem una acollida encara més cordial per part de les autoritats iugoslaves i dels habitants. Aquesta població d'antigues i glorioses tradicions marineres acull amb satisfacció l'arribada de les nombroses naus italianes, sent intenses les relacions comercials entre les dues ribes adriàtiques.

L'espai no em permet de descriure els gloriosos vestigis de la República de Ragusa que al llarg del curs de la seva existència va emular la germana republicana vèneta de la qual va tenir constantment suports i favors.

La nau s'atura dues hores a Gravosa, freqüentada de turistes estrangers, i després es retorna a l'«Ipparco Baccich» pel viatge de tornada. Reprèn la vida de bord, es tornen a veure les ciutats dàlmates que visitem una altra vegada en altres hores de la jornada. La vida a la nau passa agradablement en agradables converses amb el capità i els oficials, les relacions dels quals amb els passatgers han esdevingut, durant aquests dies de navegació, sempre més cordials i amistoses; diria que quasi fraternals.

Retorno a Abbazia i reprenc la seva vida alegre, però en el meu ànim queda l'agradable record dels tres dies de creuer adriàtic, d'aquest joiós creuer al bell mar de Venècia, avui oasi veritable d'inimitable bellesa, de pau i de tranquil·litat; exemple d'això que es pot efectivament aconseguir entre els pobles veritablement amics i lleials.

GIUSEPPE PLA

El pintor de la «revolució permanent»

Polèmica animada al voltant de Picasso

PARÍS, setembre.

La gran Exposició de Pablo Ruiz Picasso, que va ser l'esdeveniment artístic més important de París durant l'última estació, ha deixat un rastre de pólvora pírica que va crepitant en una polèmica inacabable. Picasso és, a dia d'avui, l'espanyol més conegut fora d'Espanya, el més universalment discutit. Ja fa alguns anys que el pintor malagueny és objecte, a París, per part de la crítica oficial i d'aquella nacionalista, d'una forta pressió que tendeix a relegar-lo en els suburbis de l'art, en la zona extravagant dels milionaris bojos, dels artistes suïcides i dels crítics russos i alemanys. Davant de Picasso els francesos han jugat la carta de Derain; però tot fa pensar —encara que això no signifiqui que Derain sigui desagradable— que han apostat per un cavall dolent. L'última Exposició de Picasso representa, de totes maneres, un pas gegantí en el propòsit de portar l'art modern al camp de les persones raonables, ben moblades i decents.

La crítica s'agita

Per aquest motiu la crítica francesa s'ha agitat iradament. «És un pintor equilibrista i camaleònic», escriu *Comoedia*. «En mig de la diversíssima obra de Picasso, on és la personalitat de l'artista?», pregunta *Candide*. «Davant del mirall de l'època, Picasso ha fet desfilar totes les imatges, menys el seu vertader rostre», diu el *Figaro* amb severitat austera. «Per substituir els models de la natura, què ens proposa Picasso? —pregunta un altre crític—. Ens proposa ectoplasmes, laberints de corbes, esferes, cons i cogombres col·locats en equilibri uns sobre els altres...».

L'argument de Manolo Hugué, el magnífic escultor, era més divertit. O més tragicòmic. És l'argument més robust que s'hagi oposat al cubisme. «Imagini, vostè, Picasso —li va dir un dia Manolo— de rebre un telegrama de la seva mare que l'adverteix de la seva arribada des de Barcelona. Vostè es presenta a l'estació del Quai d'Orsay i, de sobte, veu baixar del tren una figura cubista. Vostè promou precipitadament unes investigacions i d'aquestes resulta que aquella figura és

efectivament la seva pròpia mare. No seria un autèntic drama de família?». «Sí —va admetre Picasso—; seria veritablement horrible. Vostè m’ha fet una mala jugada».

Però Picasso, més tard, va rebotar la pilota als realistes. Va pintar sobre una tela alguns grans de blat de moro i d’ordi i la va col·locar al terra d’un corral. Les gallines es van acostar als grans i els van picar com si fossin de veritat. De fet, aquests estaven tan ben imitats que les gallines van arribar a estripar la tela amb el seu bec. El pintor va cridar els seus amics i els hi va mostrar l’entusiasme que regnava en el corral. «Vet aquí què és el realisme —va dir Picasso—. Fins i tot les gallines l’entenen. Els meus grans de blat de moro arriben a aconseguir per aquests animals un interès comestible. Creieu vosaltres que valgui la pena perdre el temps en aquest tipus de tonteries?».

Cert és que avui la pintura ha esdevingut superlativament avorrida. Els temes són eterns: el nu, el retrat, el paisatge, a vegades romàntic i dissolut i d’altres esquemàtic i viu; la naturalesa morta; i tot això pintat amb els mateixos, sempre els mateixos procediments tècnics coneguts —cada dia més coneguts— de fa segles. L’esforç que ha realitzat el pintor de Màlaga per trencar aquesta monotonia i aconseguir una pintura més viva i més divertida, per obrir una sortida a l’inesperat, fins el temerari o fins a la fantasia, és molt apreciable. Els països normals i grisos, sense cafès, amb ciutadans modèlics, socialistes, sense passions, tenaços, consideren Picasso un ídol. A Espanya tardarà a esdevenir-ho. A Espanya la gent es diverteix enormement. Les rebudes, les manies, les deformacions, ens animen l’existència. Al final, Picasso serà reconegut com un pintor de «mèrit» el dia que la gent coneixerà l’anècdota dels grans de blat de moro i de les gallines. Un Picasso gallinaci, imitador servil del realisme més vulgar, resseguidor de l’escorça més superficial de les coses...

L’argument d’Hugué

Segueix en peu, de l’altra part, l’argument de Manolo Hugué. Però no es pot negar, en primer lloc, que el cubisme hagi portat una revolució, en el significat perfectament acceptable, en l’escenografia. En segon lloc, ha influït de manera total en la decoració pública i privada de la nostra època. Per tant, fins que els pintors mateixos ho reconeixin, ha eliminat de la pintura una qualitat ingent de runes, d’elements superflus, accessoris i antiquats. Ha transmès agilitat i frescor a les paletes i a les idees. Sense necessitat d’entrar —i no per manca de voluntat— en la famosa discussió entre «realisme màgic» i «realisme objectiu», es pot afirmar que el quadre més extravagant de

Picasso és molt més ajustat al «greco» que no pas a les teles estovades dels pintors de la història del segle passat i dels in comptables deixebles de Bourgareau que descendeixen d'ell. I això és allò que, en definitiva, importa.

Serà curiós veure, quan s'estableixi el balanç de la producció estètica universal d'aquests temps, com els espanyols, cada un en la pròpia esfera, hauran influït de manera decisiva en el gust i les formes de l'època. La contribució de José Maria Sert als primers ballets russos va ser molt important. Pablo Ruiz Picasso haurà estat l'home de la «revolució permanent». A aquests, només afegir-hi, per formar el quadre, els noms de Manuel de Falla i de Manolo Hugué, l'escultor més considerable del nostre temps. Vet aquí els quatre homes que, en el terreny artístic, estan alimentant fe en Espanya des de l'estranger.

JOSE' PLA